

BAKÛR

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Bakûr @
Dîroka bakûrê kiurdistanê
@Abdusamet yigit
Weşanên dîrokî
2022-Almanya-Berlin
Grafik: zindi şîyar*

.
ISBN 968-4-940996-39-9

Pêşgotin:

Di derbarê bakûr û ankû bakûrê kurdistanê de wê dema ku mirov wê hewlbide dîroka wê binivîsênê û wê werênê ser ziman wê bi sereka jî bê wê gelek aliyên wê yên ku ew werina ser ziman wê hebin. Her ku mirov wê dinivîsê wê aliyên wê yên din jî wê di wê pêvajoya nivîsandinê de wê xwe bidina kifşkirin.

Dîroka bakûr wê dema ku em li ser temenê demografîkî û mejuya wê ya jîyane li ser rûyê wê binerê wê, nîşanekên demên berî şariştaniyê wê pîrr zêde wê li wê hebin. Wekî din wê di demên sûmerîyan de wê, pêvajoyên şariştaniyê wê li wê herêmê wê pîrr zêde wê pêşkevin. Lê ev herêm wê ji pêvajoyên şer û dagirkeriyê jî wê hertimî wê ji wê xilas nenebê û wê rû bi rû bimênê.

BI kortasî ku mirov wê li dîroka wê binerê wê dibînê ku wê di demên sûmerîyan de wê ber diclê û firatê wê, pêşveçûnên ku ew dibin wê bi şariştanî wê bibin. BI zêdeyî wê destpêka gûtîyan wê li herênê wê taqabûlî demên sûmer ên dawî wê bikê û wê di wê temenê de wê, herêmên ber diclê û ankû botanê wê di wê temenê de wê ji wê re wê weke navend bin. herêmên li dora cizira bota û cûdî wê weke navend bin.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov li nava vegotina gilgamêş dinerê wê li ser çamê xabûrê re wê dirêjî wê bibê û wê di wê temenê de wê pêvajoyên wê yên ku ew dibin wê werina dîtin. Di demên piştî gûtîyan re wê qasîti û piştî wan hûrî û mîtannîyî wê di wê demê temenê de wê ew wê herêmê wê ji xwe re wê weke navend wê di rengê de wê biparêzên.

Di dewama wê de wê dikarê wê ni wê re wê werênê ser ziman ku wê, ev dem wê dem bi dem wê pêvajoyên pêşketinên ên şariştanî û civakî wê li wê bijîn. Di wê xatê de jî wê bi navê mesopotamiya wê serdemên pîrr zêde berfireh û dirêj wê werina jinkirin.

Wê dema ku em bahsa dîroka herêmên kurdistanê wê werênê ser ziman wê bakûr wê di awayekê de wê di çerçoveya xwe de wê, xwediyê xosletên yên xwe yên teybet bê. Minaq wê, li herêmên ku wê li wan binerê wê, wê li ser temenekê ber diclê û firatê ku wê mohra xwe wê li wê binerê wê bi wê re wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Weki din wê

nîşanaka çanda uybed û tel-xelef wê bi zêdeyî wê di zikhev de wê li herêmê wê werina dîtin.

Di wê temenê de wê dema ku em pêvajoyên şariştanî û civakî wan şîrove dikin wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê li ser temenê pêşketina civakê wê gihiştina hev çanda ubeyd û tel-xelefê û bandûr li hev kirin wê nîşanakê wê di wê temenê de wê werina dîtin.

Di nava jîyane wê ya demên civakî ên piştre jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, gelek bermehiyên weke bi kevneşopî, orf û adetên jîyanê û hwd re wê karibê di nava wê de werina kifşkirin.

Lê pêvajoyên wê yên jîyane civakî wê bi wê re wê were dîtin ku wê ji demên sûmerîyan û pê de wê çawa wê di awayekê de wê, pêşkeve û wê dem bi dem wê di ahengekê de wê were hata roja me. Çendî ku wê di dîmen de wê weke ku wê demna wê zêde serkeve li peş û demna wê ne derkeve li pêş û hwd re wê, bibê jî lê wê di awayekê de wê xwe bide dîyaririn. Mirov wê nikaribê zêde bahsa qûtûnekê zêde ku wê bi temennî wê gûharînekê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin wê bibê. Di gûharînen wê de wê, bi zêdeyî wê ji aliyekê ve wê bandûra pêvajoyên dagirkirinê û şer û hwd wê bi zêdeyî wê li wê bibê.

Di demên gûtî-qasîtan û heta demên hûrî, mîtanî û medan wê di wê temenê de wê di xateke de wê mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê kaeribê wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di demên jîyane civakî û pêvajoyên desthilatî de wê, gelek çûnûhatin wê bibin. Wê dema ku mirov wê li dîroka wê dinerê wê bi rehetî wê kifşdikê. Lê di awayekê de jî wê karibê xwe bide domandin. Bi têngîna mesopotamya wê hê li ser temenê wê yê rast wê weke ku wê li bendê rast kifşkirin û hatina wê ya li ser ziman bê. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di demên gûtîyan de wê pêvajoyên pêşketinê wê bi şariştanî wê ji ber cûdî heta ber zagrosan wê bibê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yên piştre de jî wê di demên hûrîyan de wê bi şer û pevçûnên bi hittîtan re wê di awayekê de wê di awayekê de wê, bi zêdeyî wê were li rojava. Ev wê heta demên mitannîyan wê bidomê. Lê wê di dewama wê de wê pêşketinên civakê û zêhnê jî wê were dîtin ku wê çawa wê werina jinkirin.

Di demên medan de wê li herêmê wê dinava xwe de wê weke di nava babil asûrî û medan de wê danûstandin û ankû şer wê bibin. Di wê

temenê de wê, piştire wê di dewama wê de wê têngênên bi bawerîyî ên weke cihûtiyê wê li ser temenekê semitikî wê pêşkevin û di dewma wê de wê mesihî û islam wê were. Lê ji aliyê din ve jî wê , di temenê xatê êzdayî de wê, di dewama wê de wê mitrayî, zerdeştî û heta manitiyê û hwd wê were dîtin ku wê bibê. Piştire wê di dewama wan de wê mezdek wê bibê.

Ev dem wê di demên piştî zayina isa de wê, di awayekê de wê zêdetirî wê di temenekê zêhnî û bi rengekê bi pêşketinên civakî re wê bibê. Li herêmên dînyayê wê pêşveçûnên bi jîyane civakên herêman re wê di wê temenê de wê, karibê were hanîn li ser ziman li kurdistanê jî wê ev pêşketin wê dema ku wê bibin wê weke navend bê û wê bi teybetî wê herêmên nava herdû çeman de weke 'mezra-bota' ku wê were bi navkirin jî wê di wê temenê de wê karibê ew bahsa wê were kirin û were hanîn li ser ziman.

Di demên piştî zayinê de wê bi zêdeyî wê li ser temenekê bawerîyî, civakî û desthilatî wê pêşveçûn wê bibin. Di wê temenê de wê di nava wan hersê aliyan de wê çawa wê ahengek wê were çêkirin û wê yekitiyek di meji û jîyanê de wê were çêkirin wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê warê de wê, nêzikatiyên eyûbiyan wê di aslê xwe de wê di çerçoveya giştîya herêmê de wê di wê çerçoveyê de wê weke hewldanna xwediyê fahmkirinê bin. Di wê temenê de wê li ser temenekê civakî aramî di nava bawerîyan de çêkirin û kifşkirinên bi desthilatî di wê ahengê de dana dîyarkirin wê weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin. Têgîna kamil adilê eyûb a di çerçoveya têgîna wê ya peymana aşîtiyê de ku ew di wê temenê de wê li wê bihizirê ku ew di xwezê bi wê aşîtiya sermedî wê werênê wê, di awayekê de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê û wê dixwezê wê baş fahmbikê wê têgîna gihiştina 'aşîtiya gerdûnî' a mîtrayî û zerdeştîyê wê di awayekê de wê werênê ber bira mirov. Wê di meji û hişê me de dide vejandin.

Ji van aliyan ve ew hê bi rastîya xwe re ew ne hatiya fahmkirin. Di awayekê de wê di rastîya herêmê de wê were dîtin ku wê dema ku wê ji aliyekê ve tenê bawerî were derxistin li pêş û ankû ji aliyê din ve tenê desthilatî were derxistin li pêşîya hemûyan wê çawa wê ahengê wê xirabikê weke ku ew di wê demê de wê di wê têngihiştin û hişmendîya wê de bin. Ber vê yekê wê, di awayekê de wê li ser temenekê xwezayî ê civakî wê bi wan hizirkirin wê, weke aliyekê ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di çerçoveya pirrcihêrengiya civakî û baweriyê wê çawa wê di awayekê asayî û xwezayî de wê çawa wê sazûmanek civakî wê were tefkirkirin wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê pêşdîtinên kamil adilê eyûb wê di wê warê de wê, çawa wê têgîna şer wê ji nava jîyane derxê û wê li ser temenekê wê aşîtiyek sermed wê bi peyman bikê û wê bi wê re wê li herênê wê bihizirê wê were dîtin. Ev projeya wî ya aşîtiya sermed wê, ew wê pêşbixê û wê bikê fermiyetê de jî wê di nava hêzên xaçîyan û yên herêmê de wê ew wê pêk jî wê were û wê bi wê dawî li seferên xaçîyan wê were. Lê komên ku ew di herikina herêmê û hêrîşên rûxandî û talanê dikin ên weke yên tatar, mogol, selçûqî û hwd wê di wê temenê de wê, di nava wê rewşa asayî û xwezayîya wê de wê xwe pêşbixin û wê piştê wê, temenê wê bi pêvajoyên şerên li herêmê û dervî herêmê wê di awayekê de wê wê ji holê wê rakin. Hinekî jî wê dîroka bakûrê kurdistanê wê weke dîroka wê jî bê. Ber vê yekê wê dema ku mirov li dîroka wê dihizirê û wê nivîsê wê awa nivîsandina wê weke nivîsandina dîroka wê jî wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: bakûr:

Ku mirov bahsa herêmên kurdistanê bikê wê bi teybetî wê yek ji wan herêman ku wê bakur û ankû bakûrê kurdistanê bê. Di çerçoveyekê giştî de hildana li ser rewşa hemû giştîya mejuya bakurê kurdistanê bi rewşên wê yê civakî û hwd re wê di aslê xwe de wê mijare zêde berfireh ku mirov wê bi xabate bi vê rengê wê bi tenê wê ti carî wê mirov wê nikaribê ji bin wê derkeve. Lê ji aliyekê din ve jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe di dewama wê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din wê karibê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Lê di serî de wê bi sereka jî bê mijara bakur wê di wê temenê de wê weke mijare bi çerçoveyî a giştî wê hildana li dest û wê hanîna li ser ziman wê di aslê xwe de wê, bi serê xwe wê weke mijarek zêde giring jî wê karibê xwe di wê çerçoveyê de wê de wê bide dîyarkirin. Di destpêkê de bi gotinekê jî wê dixwezim wê bibêjim ku wê armanca vêxabatê wê di serî de wê ew bê ku wê bi kortasî jî bê wê dîmenekê di derbarê rewşa bakûrê kurdistanê bi dîmenekê dîrokî û civakî pêşveçûnên wê yê demê re ku wê werênê berçav bê. Di wê temenê de wê li ser wê temenê wê bakurê kurdistanê wê hildana wê ya li dest wê di serî de wê di destpêkê de wê şewayê wê yê hildana li dest jî wê di awayekê de wê weke mijar û aliyekê wê yê giring wê karibê were hildan li dest bê.

Ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê rewşa bakur wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê kaeribê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Lê rewşa bakur wê di awayekê de wê weke mijarek zêde komplike jî wê di awayekê û dîmenekê de wê karibê bide dîyarkirin. Ber vê yekê di

xabatek bi wê rengê de wê, pêşî wê rengê xabatê, şewa û armancên wê jî bi gotinkirin wê di aslê xwe de wê weke aliyana wê yên giring bê ku mirov wê werênê ser ziman bê.

Di demên dawî de wê bi mijarên civakî, dîrokî û rewş û bûyarên baş û nebaş ên weke şer ku wê werina hildan li dest re wê gelek nivîs û xabat jî wê di wê rengê de wê werina kirin. Ev xabat jî wê di awayekê de wê, her yekê wê di warê xwe de wê karibê bi hêjabûnekê were pêşwazîkirin û were hildan li dest.

Lê di çerçoveyek giştî de wê bi temenê wê yê dîrokî, demografiyî, civakî, ardnigariyî û hwd re di zikhev de di wê warê de xabatna giştî ên li ser hebûna civakê pêşxistina wan jî wê di wê demê de wê di zane min de wê weke mijarek elzem a zêde giring û pêwîst jî wê xwe di wê temenê d ewê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê din de jî wê mijare baakur wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê bi gotinekê were kirpendin jî wê li ser pêvajoyên wê yên tekoşîna mafûzadiyê re bê û ankû pêşketinên dawî ên weke bi şoreşî ên rojava û hwd ku wê dibin re li ser wan hildana mijare bakur jî di çerçoveya wê de wê weke mijarekê di wê temenê de wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê di rengekê de wê biafirênê bê. Ber vê yekê wê, biqasî ya rojava wê mijare bakur jî heta ya başûr jî û wê weke ya rojava wê bi giringiyekê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di bin wan navan de hildana wan a dest di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ê mijarê wê hem wê ji aliyekê ve wê biafirênê û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi xwe re wê di wê temenê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê, weke mijarna hevdû di çerçoveyek civakî, dîrokî, demografiyî û hwd de wê hev temem jî bikin wê karibin werina dîtin û wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê karibin bidina dîyarkirin bin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê hilde li dest û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare bakur de wê hinek xosletên wê yên teybet wê hebin. Ber vê yekê min mijare bakurê kurdistanê wê weke bi navê bakur wê di rengekê de wê xwest ku wê hildima li dest û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê şîrove û fahmbikim û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bigihênima çerçoveyek fahmkirinê.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de wê karibê wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê bi temenê wê yê dîrokî û civakî wê di wê warê de wê mijare bakurê kurdistanê wê bi serê xwe û çerçoveya xwe ya ardnigari û civakî wê bi hev re wê di wê temenê de wê zêde nebê mijare lêkolînek berfireh. Çendî ku wê xabatên dîrokî ku wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveyek giştî de wê, werina kirin. Xabatên bi navê dîroka kurdistanê wê di wê temenê de wê werina kirin. Lê ew di wê temenê de wê bi çerçoveya wê ya ardnigari, civakî û dîrokî wê bi hersê aliyan wê bi hev re ku wê di temenekê bi rêkûpêk bi xabatî ku wê ji xwe re wê pêşveçûnên wê bikê mijar wê di wê warê de wê kêwê hebin. Heta ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke hîç li berçav wê nebin.

Armanca vê xabatê wê ne ew bê ku ew vê valahiyê wê bi giştî dagirê bê. Wê di wê warê de wê bide nîşandin ku wê çawa wê valahiyek wê hebê û ew pêwîstiya wê heya ku ew di wê warê de xabatên bi kûrttir ên bi civakî werina kirin û ew wê bîn pêşkêşkirin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê civakî û mijarên wê di wê temenê de ku ew werina ser ziman bin.

Di awayekê din de jî wê di aslê xwe de wê li rojhilatê kurdistanê bi îranê bê, li bakurê kurdistanê bi tirkîya bê, li rojavayê kurdistanê bi sûrî bê, li başûrê kurdistanê bi iraqê bê û hwd wê di wê temenê de wê xabatên ku wê di awayekê de wê werina kirin jî wê di rengekê de wê weke ku wê çawa wê ne bi navê civakê wê werina kirin û wê di wê temenê de ew rejim bi nav û zimanê xwe wê werênina ser ziman û wê di wê temenê de wê di temenekê bişavtinê de wê encamê wê weke ku ew dixwezî bidest bixistin jî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bî.

Di wê temenê de wê, mijare bakur wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê weke gelek mijarên din wê di wê temenê de wê, bi hinek giringîyan wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dîroka herêmê û rastiyên wê yên dîrokî wê di wê temenê de wê çawa wê bi wê re wê werina fahmkirin ku ew karibin bi temen û

çerçoveya dîrok û mejuya herêmê re were gihandin li çerçoveyek giştî a dîrokî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê mijare nakurd wê di wê rengê de wê divê ku irov wê bi gelek aliyan re wê werênê ser ziman. Di serî de wê, di temenekê dîrokî de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Du; wê karibê bi çerçoveya wê ya civakî û demografiya wê re were hildan li dest bê. Sê; wê ji aliye demê û pêşketinê demê û jîyane civakê û bandûrên ê pêvajoyên li hemberî wê ku ew dihên pêşxistin ji wan aliyan ve ku wê hilde li dest bê.

Li ser wê temenê ez dizanim ku wê çerçoveya wê mijarê wê di wê temenê de wê çendî wê berfireh bê. Lê di wê temenê de wê, di ahengekê de wê bi bi mijarê di çerçoveya xate dîrokê de wê bi serekeyî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare civakê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li ser wê xabate wê ya civakî re wê bi dîmenekê dîrokî wê di çerçoveya herikîna dîrokê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê di rengekê de wê bi dîmenekê wê yê ku mirov wê bi wê fahmbikê û wê werênê ser ziman re wê di wê wayê de wê bixwezim ku wê li ser wê bisekim û bi hinek aliyan wê werênima ser ziman. Ev dîmen wê weke dîmenekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de ew werew fahmkirin û wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em bahsa civaketiya li bakurê kurdistanê wê bikin wê di aslê xwe de wê gelek aliyên wê yên di zikhev de wê werina ser ziman wê hebin. Di awayekê de wê mijara ciheyiyên baweriyî û civakî wê di awayekê de wê, di zikhev de wê derbas bibin. Wekî din jî wê awayekê wê yê din jî wê, werê ser ziman ku wê xwediyê dîrokek pîrr zêde kevn were kirin bê. Ji xwe wê dema ku wê bahsa demên kevn wê were kirin weke wê, ji tiştê ne dîyar û ankû bi civakên herêmê ve wê ti têkiliya wê neyî wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Yanî wê di awayekê de wê çawa wê ji hec cihê, qat û cuda wê bêxwestin ku ew were hanîn ser ziman wê li ser wê were sekin in. Minaq wê civaketiya mesopotamikî ku wê bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin.

Wê dema ku wê bahsa demên şariştaniyê ên mesopotamikî wê werina kirin wê demek dirêj û dîrokek dirêj wê bi zêdeyî wê jî wê were bahskirin. Wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin û wê were hanîn li ser ziman. Dîroka mesopotamiya a şariştani ku mirov wê bahsa wê bikê

wê di wê temenê de wê demek demdirêj wê bi wê re wê were dîtin. Dîrokek bi hezaran salan wê bahsa wê were kirin. Demên wê yên berî dîrokê jî hena ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê bahsa wê were kirin.

Di wê temenê de wê di serî de wê di awayekê de wê dikarê wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Li herêmê wê hertimî wê li têkiliyên nava mirovan û civakî wê hertimî wê şer û hêsta dijberîyê wê were serwer kirin. Di wê temenê de têgînên bi nijadî û hwd wê li ser wê temenê wê werina pêşxistin û wê, weke têgînna qirkirinê wê werina bi temenkirin.

Li ser wan têgînên weke wan re wê hertimî wê kuştin û qatilkirin wê werina kirin. Wê di wê temenê de wê were kirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. I ro ku wê lêkolîn wê li ser wan demên kevnera ên berê ên dîrokê wê werina kirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê, hinek aliyên wê werina ser ziman. Lê gelek aliyên wê yên sergirti wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê bimênê.

Di dewama wê de wê dikarim wê werênima ser ziman ku wê, mijara dîrokê û hanîna ser ziman wê, li ser wê temenê herêmê, û çavkaniyên wê re ku mirov wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê karibê bi wê re wê were ser ziman. Di awayekê de wê di mijare rewşên bakur ên civakî de wê dema ku mirov wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê were dîtin ku wê, di nava pêşveçûnên herêmê de wê civekê wê yê teybet wê hebê. Di wê temenê de wê weke herênek nava herdu çeman û ankû diclê û firatê ku wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, xwediyê pênasekirinên ku wê biwê re wê were kirin bê. Di awayekê de wê ev herêm wê weke çîyayê araratê, sipanê xelatê, cudî, zagros, zap, şengel û gelek dever û herênên wê yên çîyayî ku mirov wê di wê temenê de wê karibê bi navbikê wê weke deverna çîyayî ên asê û bi nav û deng ên herêmê bin. Wê li ser wê re wê, ev deverên çîyayî jî wê her yekê wê jî aliyê xwe ve wê bi hinek pêşketinên ku wê bi wan re wê were bi navkirin û wê were ser ziman jî wê bibê. Di wê temenê de wê, temenê de wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê di wê rengê de wê were kirin.

Herêmên din ên herênê ên deştê wê weke herêmên jîyanî jî wê di wê temenê de wê, xwediyê hinek xosletên dîtin ên bi çandiniyê bin. Ji xwe wê jîyane herêmê wê di awayekê de wê bi çandiniyê ve wê girêdayî bê. Çanda çandiniyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê li herêmê wê li pêş bê û wê bi wê re wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê

ku mirov wê kaeribê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê mijare pêşveçûnên li herêmê ku mirov wê li ser wê re wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin bin. Pêşketinên herêmê ên civakî wê çawa wê bi awayekê weke ku ew dibin û bi rengê xwe wê werina pênasekirin wê bi wê rengê wê pêşketinekê wê bi xwe re wê bidina çêkirin wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê bi xwe re di wê temenê de bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê biafirênê bê.

Di mijare jîyane civakî de wê, di wê temenê de wê, demna demdirîj ên ku wê di awayekê de wê tevî hemû zor û astengiyan ku wê bên jînkirin wê bi wê re wê were dîtin bê. Aliyekê din jî wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijara aliyên bişavtinê ku wê weke aliyekê sernûxûmandina dîrokê û weke pêşîlêgirtina rast xwandin, dîtin û hanîna ser ziman a dîrokê wê bigirê wê were dîtin bê. Wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê weke pirsgirekek mazin a herêmê wê bi xwe re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê karibê biafirênê bê.

Li herênê pirsgirêka bişavtinê wê di awayekê de wê, dema ku wê, di roja me de wê were hanîn ser ziman wê tenê wê weke bi zimanê xwe yê zikmakî nekarina xwandin, perwerde dîtin û axiftinê bi tenê wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê tenê wê weke aliyên ku ew dihên dîtin bin. Lê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di rewşên ne rast nvisandina dîrokê û hanîna ser ziman û rewşên ragihandinê û hwd de bê wê di wê temenê de wê weke aliyna ku wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bidina dîyarkirin bin. Di wê temenê de wê weke di temen û rengekê sazûmanî û pergali dewê bi dînenekê wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, li ser wê temenê de wê gotina 'zanistê' jî wê di dîmenekê de wê di wê temenê de wê çawa wê temenekê dizaynkirinê wê bi wê têtîgînê wê biafirênê wê di xismetê wê de wê were bikarhanîn wê bi wê re wê were dîtin.

Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê ku wê pîrralî wê karibê ew wê were xwandin, fahmkirin û dîtin bê. Di mijare fahmkirinên li ser têtîgîna civakî re ku mirov wê li wê binerê wê di wê temenê de wê karibê bi wê re were lê hizirkirin bê. Di aslê xwe de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, xwe bi wê re wê karibê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare civakê wê di wê temenê de wê bi awayên ku ew bi wê li wê dihê nerîn, hêrîşkirin, dorpêçkirin û hwd wê weke aliyna ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê mijare civakê wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Civak û dîrok wê di awayekê de wê bi hevdû re wê bijîn û wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê ên bi hevdû re bin. Dema ku ew dîroka wê ya kevn ji wê hatbirrîn jî wê dema ku ew bijî wê ji wê dema bijî û pê de wê hertimî wê bi aliyê xwe yê dîrokî û hwd re wê bi awayekê wê bidest afirandinê û bi temenkirinê jî wê bikê. Di wê temenê de wê dîrok wê ne weke aliyekê tenê wê bi hizirkirinê re wê fahmbikê bê. Wê weke organismeyek ku wê li ser hebûna zindiyî a dijî re wê di wê temenê bi jîyane wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temneê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin bê.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê ku wê, mijare civakî wê bi temenê wê yê dîrokî re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ti civak wê nikaribê bêdîrok ew were pênasekirin. Di awayekê de wê, di awayekê de wê temen û awayekê yê jîyankirinê ku wê bi wê têngîna dîrokê wê karibê were hanîn ser ziman wê hebê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê kaeribê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev têngîn wê bo civake bakur a bakurê kurdistanê wê di awayekê pîrr dîmenî de wê li ser reng û ciheyiyên baweriyî û hwd re wê zêdetirî wê weke hinek dîmenên ku ew di zikhev de wê derbas bibê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê di awayekê de wê bi wê re wê, karibê wê, bi wê re wê di awayekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Civak û dîrok wê di wê temenê de wê, dema ku em di çerçoveya demên wê yên destpêkê re wê di herikina dîrokê de wê werênê ser ziman wê, çawa wê bibê wê kaeribê wê di rengê de wê bi wê re wê bi teybetî wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Demên destpêkê ên civakî û berî wê li bakurê kurdistanê.

Dema ku mirov wê demên dîrokê ên herêmê wê hilde li dest wê, di aslê xwe de wê bi wê re wê, bi awayekê vekirî wê dîroka wê ya kevn wê were kifşkirin. Li herêmê ji aliyê jeolojikî ve jî wê lêkolînên ku ew li ser wê dihên kirin wê di wan de wê were dîtin ku wê temenê jîyane rûniştî wê li herêmê wê pirr zêde wê kevn wê herêmê. Di encama lêkolînên li herênên bakur ên kurdistanê ku wê li herêmên botanê bê û ankû li herêmên li dorê bê wê, di wê temenê de wê di wê rengê de wê encamên giring wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Li bakur, deverên weke li dora amedê, girê zêwî, herêmên weke yên li dora qaxizmanê, herêmên weke yên bi gelek gûndên li li dora hezexê û gelek deverên wê heta ku wê bigihijina deverên weke xirabreşkê ên herêmên cihên lêkolînê ên li bakur wê di wan de wê bi çavkaniyên wan wê bidina nîşandin ku wê di demên pirr zû de wê jîyan wê, li wan wê di wê temenê de wê destpêbikê.

Weki din wê nîşanakên ku wê hebin ku wê, komên homonidan ên weke neandertal û hwd wê, li herêmê ên weke li dora xirabreşkê bê, li herêmên li dora afrînê bê û gelek deverên di wê temenê de wê rastî nîşanakên wê werê. Li başûrê kurdistanê wê, li deverên weke şikefta şanidarê û gelek deverên din ên weke di wan de wê rastî nîşanakên wê werin.

Weki din wê, nîşanakên çandiniyê û hwd wê bi xwe re wê weke aliyekê din wê bide dîyarkirin wê di demên zû de wê bibê. Çandini wê nîşanaka jîyane rûniştî bê û rewşên weke yên çandiniyê wê heta demên ku wê weke demên neolitikê wê werina hasibandin wê herê. Ji wê mirov dikarê wê hinekî din dîrokê wê weke ku wê were kifşkirin karibê kevntir bibê.

Di awayayekê din de jî wê li herêmê wê di wê temenê de wê komên jîyanî wê hin bi hin wê li herêmê wê biibn û wê di wê temneê de wê nîşanakên wê bibin ku ev kom wê bi demê re wê, di regekê de wê, regekê jîyanê wê bi xwe re wê di regekê de wê, ew wê, bidina dîyarkirin.

Li herêmê ev kom wê di awayekê de wê, were dîtin ku wê, deverên weke yên bi xwezayî ên weke bi erosyona ardê weke şikeftan ku wê bibê binlatan û hwd re wê, weke deverên weke malgeh wê bikarbênin. Di wê çerçoveyê de wê ev kom wê di awayekê de wê li wê werina dîtin. Nîşanaka hebûna van deverên ku ew li wan jîyanbûya wê li gelek deverên bakûrê kurdistanê de wê were dîtin ku wê bibê.

Bi teybetî, herêmên weke cizirabota, silopî, nisêbîn, û heta qamişloya rojava wê di wê xatê de wê rastî wan nîşanakan wê were. Weki din wê li herêmên bi çiyayî ji cudî heta ararat û zagros û hwd wê di wê temenê de

wê ew wê bi wê re wwê were dîtin. Çîyayên mazin ên bakurê kurdistanê wê deverên weke ararat, sipan, cudî û hwd bin. Piçûk mazin wê weke wan wê gelek çîya û çîyakokên din jî wê hebin ku mirov wê karibê wan werênê ser ziman bê.

Wekî din wê di awayekê din de jî wê, temen derfeta jîyanê ku wê biafirênê wê çendî ku wê, herêm wê avî jî bê lê wê bi zêdeyî wê bi şînayîya ji nava xwezayê dihên berfireh wê bi wan wê bijîn. Di wê temenê de wê, temenê jîyanê wê biafirênê.

Çanda herêmê a xwarinê û hwd wê di wê warê de wê bi yelpezeyek zêde berfireh wê bi xwe re wê di rengekê de wê wek keu wê bide dîyarkirin bê. WÊ di wê temenê de êw gelek pêjnên xwarinê wê di wê warê de ku wê werina lêkolîn wê bi wan re wê bi rehetî wê ev rewş wê werina dîtin. Di awayekê din de jî wê rewşên weke yên xwezayî wê bi çandek berfireh ku wê çawa wê ji wê sûd were girtin wê were dîtn. Ev wê ne tenê wê bi tiştên weke yên xwarinê û hwd wê bi rewşên weke yên dermankirinê û dermanê û hwd re jî wê di wê temenê de wê bi warên tendurustî û hwd re wê were dîtin ku wê çendî wê pêşkeve. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku irmov wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rewşên weke yên sûdgirtina ji şînayên dora xwe wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê çawa wê bibê û wê bide dîyarkirin bê.

Li herêmên bakurê kurdistanê ku mirov di çerçoveya wan de wê li wê bihizirê wê di aslê xwe de wê, zêdetirî wê ew wê bi derfetî wê hebê. Axa wê sor û dewlemend bê. Weke ku wê li ser kevirên nivîsên bizmarî re wê were hanîn ser ziman wê weke 'kil' bê. Wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê karibê ji wê sûd were girtin.

Di demên wê de wê pêvajoyên şariştaniyê wê li herêmê wê zûtirin wê destpê bikê. Î ro em dizanin ku wê li bakûr û başûr û hwd wê bi herêmên li dorê heta rojhilat û gelek deverên din wê nişanaka şariştaniyên ku ew dem bi dem wê li herêmê wê li ser wê axa wê bibê wê hebê.

Di wê temenê de wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê navê şariştaniya sumer wê bi zêdeyî wê li herêmê wê bibê. Hemû çavkani wê didina nişandin ku wê

weke şariştaniyek herêmi bê û wê, bi demên dirêj re wê, li herême wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê.

Î ro em dema ku li nava zimanê kurda û gelek pêjnên çanda wan dinerin jî wê di wê demê de wê weke ku wê xwedi hebûn û têgîn bin. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê li herême wê di warê nivîsandinê û hwd de wê were dîtî ku wê, bi zêdeyî wê, pêşveçûnên ku ew dibin wê, pirr zêde wê kevn wê herin. Kifşkirina nivîsandinê wê bi sumerîyan re wê weke di dîrokê de ya pêşî û herî kevn wê were pênasekirin û wê were ser ziman. Di dewama wê de wê, pêşketinên di wê rengê û awayê de ku mirov wê karibê wan werênê ser ziman wê dem bi dem wê bi zêdeyî wê werina ditin ku wê bi zêdeyî wê bibin.

Li herêmi di wê temenê de wê, pêvajoyên şariştanî wê dema ku em li wê binerin wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê di demên sumerî a duyem de wê weke ku wê bi pêşketina gûtîyan û hwd re wê were dîtî wê navenda wan wê herêmên weke ber cûdî û hwd bin. Ev herêm wê kevnina ber diclê û wê di wê temenê de wê ji wir heta rêza çiyayên toros û heta zagrosan wê were dîtî ku wê xwediyê serwerî û serdestiyekê bin.

Gutîyî wê di roja me de wê weke kalkên kurdên rojava me jî wê werina dîtî û wê di wê temenê de wê, gelek nîşanakên wê hebin ku wê, ew wê di wê temenê de wê xwediyê tîkiliyekê bin. Di wê temenê de wê, piştî wan re wê, bi demek zêde dirêj ku wê ne binî milanyumekê re bê wê demên wan ên demdirêj wê bi qasîtan re ku ew jî wê weke ji wan bin wê li herême wê serwer bin.

Di awayekê din de jî wê bi wê re wê were dîtî ku wê weke ku em ji nava têgînên demên sumerîyan dibînin wê navê kurd wê ne tenê wê weke ji navê gûtî û hwd wê weke derhêninekê wê karibê were dîtî wê wekî din wê berî wê demê jî wê weke ji nava nivîsên bizmarî wê bi gotina 'kur' û hwd wê, çavkaniya wê di demên sumerîyan ên destpêkê de wê were dîtî. Weki din wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştî wan wê heta ku wê dem wê were demên hûrî û mîtannîyan wê were dîtî ku wê, di demên wan de wê bi gotinî wê navê kurd wê di awayekê weke ya di roja me de dihê bikarhanîn wê were dîtî ku wê were bikarhanin.

Di wê temenê de wê gelek şîrove û rengên ragihandinê ên ku wê di wê çerçoveyê de wê karibin werina kifşkirin wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtî. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ji

aliyekê din ve jî wê, mijarên civakî wê, di wê temenê de wê hin bi hin wê pêşkevin û wê derkevina li pêş.

Di demên sumerîyan de wê were dîtî ku wê, sumerî wê bi rengê bajar-welatan wê bi rêxistin bibin û wê di wê temenê de wê xwediyê temenê xwe yê bajarî û hwd wê, di wê temenê wê were dîtî. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê, bo bajarekê wê çî pêwîst bê wê bê dîtî ku wê bi wan re wê were dîtî ku wê were pêşxistin. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê bi wan re wê pêşbixê û wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyê baweriyê ve wê, çavkaniyên wê yên ku wê heta roja me wê li bakûrê kurdistanê wê werina dîtî.

Li bakûr wê dema ku mirov wê bahsa çavkaniyên wê yên bi baweriyê wê bikê wê ji gelek aliyan ve wê bi derfet bê ku mirov wê werênê ser ziman wê bibê. Di awayekê de wê herêmên ber diclê û firatê wê di wê temenê û awayekê de wê weke herêmna ku wê di wê rengê de wê karibê bi awayekê berfireh li wan wê were lê hizirkirin bê.

Gelek aliyên ku mirov wê karibê wê li sr ragihandinên demên berê re wê karibê were hanên li ziman wê bibin bin. Herênên weke li dora çîyayê cûdî ên li bakûrê kurdistanê wê di demên kevnera de jî wê di awayekê de wê, were dîtî ku wê li wê hinek tefsîrên ku wê di wê temenê de wê bahsa wan wê were kirin wê bibiê. Minaq destana tufanê û ankû têgîna 'keştîya nûh' ku wê were gotin ku wê li ser wê ya wê, weke aliyekê ku wê re wê were lê hizirkirin. Wek ku wê bi wê re wê li cûdî wê were hizirkirin wê bi heman rengê wê di nava tefsîrên pîroz de wê navê çîyayê bi navûdeng ê araratê jî wê herê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di derbarê têgînên bi baweriyê wê di nava têgîhên niviskî ên weke 'destana gilgamêş de wê di awayekê de wê bahsa bûhûrî ji çemê xabûrê û di wê temenê de wê gihiştina devera ku wê utnapiştîm wê li wê bê û wê li wir wê, gihiştina iksira nemiriyê. Di wê temenê de wê, serboriyên ku wê di wê destanê de wê derbas bibin wê weke hinek berheviyên ku mirov wê, dema ku li nava têgînên baweriyên demê û piştî demê binerê ku wê weke hatina berhevkirin bin.

Di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê nav 'gilgamêş' bi xwe jî wê di kurdî de wê were wateya 'weke gayekê gir', weke 'gamêşkê', û hwd wê karibê wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê jî wê li bakûrê kurdistanê wê baweriya êzdayî wê were dîtin ku wê li her deverên wê serwerî û serdestîya wê ku wê bibê wê karibê were kifşkirin. Di wê temenê de wê deverên weke herêmên çolemergê, li herêmên din ên weke bacînê, û heta deverên weke afrîna rojavayê kurdistanê û hwd wê were dîtin ku wê, karibê bahsa wê were kirin bê.

Di wê temenê de wê ji aliyekê din ve wê herêmên rojava û bakûr wê di zikhev de wê hertimî wê pêşketinên wan wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, di awayekê de wê baweriyên ku wê piştî wê bibin ên weke cihutiyê wê were dîtin ku wê li herêmê wê pêşkeve. Piştî derketina wê, û bi teybetî derketiya cihuyan ji misrê wê werina herêmê û wê di wê temenê de wê li herêmê wê were dîtin ku wê bicih bibin. Welatê medya ku wê di demên berî wê demê de jî wê weke ku mirov ji nava tewratê û serboriya musa wê fahmdikê kiu wê di wê demê de wê hebê, Di wê rengê de wê dema ku wê, musa wê bi ravê piştî wê serpêhatiya wî ya li misrê dihê gotin ku wê bi ravê û wê were li welatî medya.

Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê piştî wê demê wê were dîtin ku wê li herêmê wê mijare serpêhatiya musa wê li herêmê wê weke serpêhatiyek ku wê were zanîn bin. Di awayekê din de jî wê li herêmên botanê wê heta sedsale 18' min jî bûyina gûndên cihuyan wê di awayekê de wê karibê wê di dewama wê de weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bahsa wê bikê. Minaq wê, li herêma botanê li deverên aliyekê gûndên êzdayiyîyan weke bacînê, ên mesihîyan weke medihê û li heman deverê wê gûndên ku wê li wan cihuyên ku wê bijîn wê hebin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê li herêmê wê cihuyên herêmê wê di wê temenê de wê di regekê de wê, di aslê xwe de wê heta sedsale 18' min wê were dîtin ku wê wê xwediye rewşekê bin. Li dora herênên hezexê ên bakûr û rehayê û hwd wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê, hebê. Serpêhatiya birehim xelil li rehayê ku wê bahsa wê werê kirin wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin. Minaq hebûna tirba ilyas û zilkuf li dora herêmên kurdistanê ên amedê wê di wê temenê de wê weke deverna ku wê di wê temenê de wê bahsa wan wê were kirin bê.

Di awayekê din de jî wê, li herêmê wê, serpêhatiyên ku wê bi bawergeh û keleha ayndarê a li dora afrînê û hwd re wê di wê temenê de wê, were ser ziman wê hebin. Weke ku wê ji wan vegotinan wê were ser ziman ku wê piştî derketina cihuyan ji misrê wê li xwe li wan herêman wê bigrin û wê di wê temenê de wê bicih bibin û wê jîyane xwe wê di

awayekê de wê weke ku wê bijîn. Ev jî wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê ku wê karibê wê bahsa wê bê kirin bê. Ji xwe piştî wan deman wê li herêmên li dora babil û hwd wê komên cihuyî û wê pêşkevin û wê di wê temenê de wê baweriyên xwe wê werênina ser ziman wê karibê wê bahsa wê bikê. Wekî din wê, li herênên başûrê kurdistanê wê demên mîrgehên weke yên adibanê dikarê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, ev wê weke deverna ku wê cihuyên kurdistanê wê xwe di wê temenê de wê di renekê de wê pêşbixin û wê bi wê re wê bijîn bin.

Wekî din wê di demên piştê wê, li herêmê wê rewşa baweriyên wê di awayekê de ku mirov wê werênê ser ziman wê, di awayekê de wê, ji demên berî zayina isa û heta piştê wê di awayekê de wê, ev herêm wê di renekê de wê weke herêmek navend wê xwe di renekê de wê ji gelek aliyên ve wê bide dîyarkirin. Zerdestî ku wê li rojhilatê kurdistanê wê derkeve. Di dewama wê de wê maniyî wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê li bakûrê kurdistanê wê were dîtin ku wê derkeve û wê bicih bibê. Wê di wê temenê de wê, nîşanakên wê hebin.

Berî wan deman wê li deverên weke li dora amedê wê bawergehên ku wê weke yên mitrayiyên li dora amedê ên weke bi navê 'zerzerwan' û hwd wê di wê temenê de wê dikarê di dewama wê de ji demên berî wê demê karibê bi kirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa baweriyên herêmê û çerçoveya wê bi teybetî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê çerçoveya wê xêz bikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa çerçoveya baweriyên herêmê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê ji demên berî zayinê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê bibê. Wê di wê temenê de wê di dema derketina ya isewitîyê de jî wê li herêmê wê were dîtin ku wê pêşketin wê bibê. Ku ew pêşketin bi rêya tîkiliya bi mitrayiyên demê re bê û ankû bi maniyên demê û hwd re bin wê bibê.

Di awayekê din de jî wê bi wê re wê ew wê were dîtin ku wê baweriyên herêmê wê di awayelê de wê di nava civakê de wê dîmenekê pirr rengê wê xwe bide dîyarkirin. Di temenekê desthilatî de wê, ew wê, di wê rengê de wê, were dîtin ku wê bibê. Minaq li herêmên rojhilatê kurdistanê mezdekî wê, dema ku wê di demên sasanîyan de wê derkevin wê xwestina bûna serwer wê di awayekê de wê weke ku wê bi wan re wê hebê. Daxistina keyê sasanî Kawê di wê temenê de wê were şîrovekirin.

Lê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi awayekê din jî wê şîrovebikê ku wê çûndinên bi ser wan de ku ew bo ku ew pêşîya wan bigirin û di aramiyê de ew weke xwe bijîn wê bi wê rengê jî wê were şîrovekirin. Maniyî wê di awayekê de wê di rengekê misyonerî de wê, herê mê wê li ser temen û çavkaniyên mitrayî û zerdeştî wê pêşkeve. Di dewama wê de wê mesihî jî wê pêşkeve û wê beremberê hev wê, bandûrên maniyê li wê zêdetirî wê weke ku wê bi rêya hizrên augustinus û hwd re wê were dîtin wê bibê.

Lê di xosletekê de û di awayê wê de wê were dîtin ku wê çawa wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Wê di temenekê civakî de wê, di aramî û asayiya wê de wê bixwezê ku ew were jinkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bibê. Piştî wê demê wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê çawa wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bibê. Wê di çerçoveya civakî de wê zêdetirî wê xosletên wan baweriyên kurdistanî û ankû weke kurdistanî bûna wê derkeve li pêş. Zêde wusa heynîşandina li bûna desthilatê wê newê din ku wê zêde bi wan re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin. Piştî herê bûna mesihiyê ji aliyê romaya rojhilat ve weke baweriya fermî û piştî wê derketina islamê û hwd wê bi zêdeyî wê rewşa têgîna bawerî û desthilatîyê wê hin bi hin wê di zikhev de wê li gorî demê wê bi wê re wê di awayekê de wê bibê.

Di aslê xwe de ji wê çerçoveyê gihiştina çerçoveya baweriyên kurdistanî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi derfet bê. Wekî din wê di pêvajoyên wê yên civakî ên ku ew bi wan pêşdikevin de jî wê gelek aliyên ku wê weke aliyên çandî û hwd wê werina dîtin wê di awayekê de wê di xwe de wê bi kirdeyî wê aliyna di wê çerçoveyê de ên ku em wan fahmbikin û wan werênina ser ziman wê bi wê re wê werina dîtin bê.

Di demên piştî de wê li kurdistanê wê çerçoveyek berfireh a ku mirov wê di wê temenê de wê li wê bihizirê wê xwe xwe bide dîyarkirin. Ji mitrayî heta zerdeşt û maniyê û wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wekî din wê di awayekê de wê xate êzdayî wê weke xatek giştî a ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di xate êzdayî de wê, di wê temenê de wê rewşên weke yên komên pêbaweriyê wê xwe bi demê re wê bidina dîyarkirin. Weke ku wê çawa wê di demên berî dayina îsa de wê bi mitra û zerdeşt re wê bibê wê, di wê temde wê, di dewama wê de wê maniyî wê bibê. Piştî wê re wê

êzdayî wê piştî wê heta êzîdîyên rojava me, û yarsanî û hwd re wê karibê bi gelek komên bi wê rengê ên kurdistanî re wdi wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Weki din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare komên weke elewitiyê û hwd jî wê bi awayekê ku wê ji wê rengê pêşketinê wê bi pê bandûr bibê wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin.

Di wê temen de wê ev xate êzdayî heta ku ew newê fahmkirin wê di wê temenê de wê ev rengên pêşketinên bi bawerîyî jî wê, zêde newê fahmkirin. Bi baweriyên demê ên serdest û çerçoveya wan a weke bi manitiyê bi isewitiyê, elewitiyê bi islamê û hwd re wê hanîna ser ziman wê tenê wê weke rewşna bişavtinê û sernûxûmandinê a rastiyê wê xwe bi wan re wê bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê, ev wê, bi temenî wê ne weke rewşên ku wê karibin ku ew, bi wan bi başî rastî werê fahmkirin bê.

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare baweriyên herêmê wê dema ku mirov li wan dinerê wê di wê temenê de wê, bandûra wan wê çawa wê di wê çerçoveya çanda wê ya pêşketî de wê bibê wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyê civaknasiya baweriyî ve wê di awayekê de wê weke aliyekê ku wê li ser pêşveçûnên civakê re wê weke aliyekê ku wê pêwîstîya hildana li dest û fahmkirina wê hebê. Li ser wê temenê wê, dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Lê di aslê xwe de wê dema ku em wê di wê temenê de wê, bi çerçoveya wê ya kevneşopî re wê werênê ser ziman wê gelek fektorên ku ew ji demên wê yê kevî wê karibê wê werê hildan li dest wê hebê. Minaq fektora rêgeza kevneşopîya hemawiyê ku wê weke rêgezê bi hezaran salan wê hertimî wê hebê û wê bandûra wê xwe di pêşveçûnên olî û civakî de wê bi hevdû re wê bi wan re wê bide dîyarkirin wê dikarê wê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê dema ku em di demên hemdem de wê minaq navaroka destana mem û zîne' jî li wê binerê wê di wê temenê de wê bi heman rengê wê were dîtin. Weki din wê navarokaq zembilfiroş, destana dewrêşê ewdî û gelek tégihên din ên weke bi destanî ên civakî wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê ew bi xwe re wê rêgezê û pêjna wê di awayekê de wê weke ku wê bidina nîşandin û dîyarkirin bê.

Li bakûrê kurdistanê wê ev çand wê di awayekê de wê were dîtin ku wê zêdetirî wê li ser temenekê civakî re wê derkeve li pêş. Herêmên bakûrê

kurdistanê wê dema ku wê rengê çanda wê were şîrovekirin wê bi gotinên 'torê' û 'çolê' re wê di rengekê de wê bi wê were pênasekirin. Di wê çerçoveyê de gotinên weke herêma torê' ku wê werêna ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê têgînekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin bin. Di wê rewşê de wê, rewşên bakûrê kurdistanê wê di temenê de wê ev wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê karibê ew bêde dîyarkirin bê. Mijare baweriyê li wê herêmê wê di wê temenê de wê, bi zêdeyê wê di wê rengê de wê di dîmenekê xwe de wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya dîroka bakûr de demên wê yên berî zayînê ..

Di mijare nivêsandinên dîrokî ên herêmê de wê heta roja me wê, yan bi awayekê rast wê newina ser ziman û yan jî wê yên ku ew wê werina ser ziman wê, ne bi rastî ku wê rastiya wê werênina ser ziman re wê bibê. Ev herêm wê weke herêmek zêde mazin a kurdistanê wê biafirênê. Lê di derbaerê dîroka wê ya rastinî a civakî de wê hema bêja wê gelek aliyên ku ew hatina hanîna ser ziman wê li şûna ku wê rastiya wê derxistina li holê û wê bîna ser ziman wê vajî wê di temenekê sergirtin û nûxûmandinê de wê weyn bileyizê.

Di wê warê de wê mijare dîroka herêmê wê di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê ku ew hema bêja ew ne hafî nivêsandin bê. Di wê rengê de wê, dîroka herêmê wê hema bêja wê nehatibê nivêsandin bê.

Bakûr wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, di wê temenê de wê dema ku em li herêmên wê û çavkaniyên wê dinerin wê di wê temenê de wê, xwdiyê dîrokek zêde kevn jî bê. Lê di wê temenê de wê, ew dîroka wê zêde di awayekê de wê nikaribê bibêjê ku ew hatiya ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, dîroka herêmê nivêsandina wê û hanîna wê ya li ser ziman jî wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê bê. Li herêmên bakûr wê dema ku em ji aliyê civakî û serdestîya wê ve wê li wê biberin wê dibînin ku wê herêm wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwdiyê dîrokek zêde kevn bê. Ji demên hûrî û mîtanîyan û heta demên medan wê di awayekê de wê were dîtin ku wê mejuya wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Piştî wan wê ji axamanişan û heta sasaniyan jî wê di awayekê de wê li ser temenê levkirinên bi peymanê bi mirgeh û

dewletên herêmî ên civakê ku wê li kurdistanê wê werina avakirin re wê were dîtin ku wê bibin.

Di wê warê de wê, demên berê wê bi zêdeyî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê temenê de wê, karibê wê werênê ser ziman bê. Emê di wê temenê de emê, di çerçoveya wê xabatê de bi zêdeyî emê li ser piştî zayinê wê hinekê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê bixwezin ku wê, werênina ser ziman. Aliyê ku wê bi zêdeyî wê weke aliyekê ku wê zêdeyî wê li ser wê manipilasyon wê werina kirin û wê weke pêwîstîya hanîna wê ya li ser ziman bê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di serî de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê.

Li kurdistana bakûr wê piştî demên zayinê wê di wê rengê wê heta demên derketina islamê wê di awayekê de wê ew serwerîya wê ya civakî wê, di awayekê de wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di demên islamê de jî wê, bi desthilatîyên weke yên bakûrî ên li herêmên botanê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên berî islamê de wê, li herêmê wê weke ku wê were dîtin wê êzdayîyî wê serwer bê û wê weke olek yekxwûdayî wê li herêmê wê bi giştî wê were dîtin ku wê xwediyê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê hebê. Li ser wê temenê wê, têgînên civakî wê, bi wê re wê, xwe di rengê de wê, bide dîyarkirin. Herêmên kurdistana bakûr ên weke herêma botanê û hwd wê di wê temenê de wê weke herêmên ku wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê weke herêmna ku wê çanda herêmê wê di xwe de wê di rengê de wê weke ku wê biparêzên bin. Mejuya wê herêmê a civakî wê di awayekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê di awayekê de wê li herêmê wê, xwediyê pêşketinekek navendî bê. Li ser wê re wê li herêmê wê were dîtin û wê pêşkeve û wê bi pêşketina xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Bakûrê kurdistanê wê herêmên wê, weke herêmên botanê, serhedê û hwd wê di wê temenê de wê karibê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê herêmên botanê wê, wê dema ku wê bahsa wê were kirin ku wê navenda wê, ber diclê û hwd re wê were ser ziman wê di wê temenê de wê, karê wê bahsa wê bikê. Herêmên serhadê jî wê herêmên li dora çîyayê araratê wê karibê werê bi navkirin û wê di wê temenê de wê heta rêza çîyayên sipanê xelatê û herênên çolemergê û hwd, wê, hilde li nava xwe.

Ji xoslet û teybetmendiyên çandî û hwd mirov wê fahmdikê ku wê ji demên gûtî û heta demên hûrî û mîtannîyan wê serwerî wê di wê temenê

de wê li herêmê wê zêdeyî wê hebê. Di wê temenê de wê çavkaniyên çandî û kevneşopîyî û yên ku ew wekew bi bermehi weke bi kirmani mana ên weke keleha sûrê a amedê ku mirov wê li berçav bigirê wê ev wê di awayekê vekirî de wê bi wê re wê were dîtin. Keleha sûrê wê weke kelehek ku wê di demên hûrî û mîtannîyan de wê werê çêkirin bê. Di wê temenê de wê heta demên roja me ku wê dem bi dem wê di pêvajoyên rastorasyonan de wê derbas bibê jî lê wê, di awayekê de wê heta roja me wê karibê hebûna xwe bide hanîn heta roja me.

Weki din wê keleha botanê li cizira bota wê dikarê wê bahsa wê bikê ku ew jî wê di wê temenê de wê weke nîşanayek pîrr zêde kevn bê. Li gorî ku wê di nava gel de wê bi gotinî wê were ser ziman wê, ji demên gûtîyan bê. Wê di wê demê de wê were çêkirin. Di wê temenê de wê weke bermehiyek zêde kevn ku wê li herêmê wê hebûna xwe wê bide dîyarkirin bê.

Gelek pêjnên ku wê di destana gilgamêş de wê derbas bibin wê li wê herêmê wê di awayekê de wê werina dîtin. Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman wê weke pêjnek çandî wê ku wê çanda herênê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê pêjnên weke şahmaranê' bê. Ev wê weke pêjnek herêmê û çanda wê ya pîroz bê. Ji reng û pêjnên ku ew di wê de dihên bikarhanîn wê di wê temenê de wê xwediyê hinek wateyên ku mirov wê karibê di wê çerçoveyê de wê bahsa wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di mijare dîroka herêmê de wê, were dîtin ku wê bi zêdeyî wê heta demên li dora zayinê wê li herêmê wê pêjnên civakî wê bi çandî wê di wê temenê de wê li pêş bin. Civakbûna herêmê wê, di wê rengê wê wê di awayekê de wê li pêş bê û wê derkeve li pêş.

Di çerçoveya civaketîya herêmê de wê dikarê wê li ser temenê desthilatî wê werênê ser ziman ku wê ji bermehiyên li semsûrê wê dibînê ku wê di awayekê de wê ji demên komegenî û berî wan mitannîyî ku wê bimênin wê çandek herêmê wê di wê temenê de wê, were bi gotin kirin. Ew kevirên ku wê weke serê key, tayrê eylo û hwd wê werina çêkirin wê di wê temenê de wê weke pêjnna ku wê kaeribê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Semsûr wê di wê temenê de wê çandek baweriyê wê di awayekê de ku wê di wê dema kevnera de wê bi zêdeyî wê li pêş û serwer bê wê di xwe de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê li semsûrê û bermehiyên wê binerê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, têgîn û çerçoveyek

berfireh wê bide dîyarkirin. Li herê mê wê di wan demên li dora hema hinekê piştî zayinê wê, di awayekê de wê demên sasaniyan ku wê li ser bermehiyên axamanişîyan û hwd re wê derkeve li pêş bê. Wê di wê temenê de wê ev dem wê di wê rengê de wê, karibê were hanîn li ser ziman bê. Li herê mê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di demên piştî zayinê de wê, di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek çandî a xort wê were dîtîn ku wê hebê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveya civakî wê bi xwezayîya wê re wê li herê mê wê li pêş bê. Piştî ku wê li herê mê wê islam wê derkeve û wê derkeve li pêş wê weke têgînek baweriyî ku wê hinbi hin wê, li herê mê wê serwer bê. Li herê mê ji nîrxên ku wê islam wê li hemberî wan şer bikê mirov wê dibînê û fahmdikê ku wê, li herê mê wê serwerîyek zêde berfireh wê li herê mê wê hebê, Wê di warê têgînên baweriyî û bi wan desthilatîyên civakî wê li herê mê wê hebin. Êzdayî, zerdeşt û maniyî û hwd wê di wê temenê de wê çend ji wan reng û şewayên baweriyê ên ku wê, werina dîtîn bin. Maniyî wê were dîtîn ku wê heta sedsale 5' min jî wê li herê mê wê weke pergalek baweriyî a serwer bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê were dîtîn. Di demên wan ên dawî de wê bi sasaniyan re ku wê bikevina nava cengê mezdekî wê di wê temenê de di dewama wan de dikarê navê wan bahsa wan bikê û werênê ser ziman.

Wekî din wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê li herê mê wê, ew wê serwerîya wan wê li herê mê wê bi çandî wê hebê. Wê bingihênê wan wê hebê. Ew wê li ser temen û çerçoveyekê wê xwe di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin bin. Di dewama wê de wê diakrê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, mijare çanda civakî wê bi wê re wê, li pêş bê. Li dora sedsale 10 û 11' min de wê, êzdayî wê li herê ma çolemergê wê weke ku wê mirov kifşdikê wê bi serwerî wê hebin. Wê xwediyê rewşek serwerî a li herê mê bin.

Di van deman de wê, li bakûr wê hebûna merwanî wê weke desthilatîya giştî wê were dîtîn ku wê li herê mê wê hebê. Ev desthilatî wê li dora sedsale 10' min û 11' min wê hema bêja wê di awayekê de wê were dîtîn ku wê pîraniya herê mên bakûrê kurdistanê wê weke ku wê bikê nava xwe. Herê m bi herê m wê mirgeh wê hebin û wê di wê temenê de wê mirgehî wê weke şewayekê rêxistinê ê civakî û desthilatî wê li herê m wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li herê m wê di mijare hebûna merwaniyan de wê di wê temenê de wê dikarê wê

werênê ser ziman ku wê, li herênê wê serwerîya wan wê, demek nû wê bi xwe re wê werênê li holê. Di wê temenê de wê demek desthilatî a giştî wê li herêmê wê weke ku em wê dikarin wê kifşbikin wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Weke ku wê were ser ziman di nava gel de wê ji aliyê badê kurê dostik ve wê were avakirin û biraziyê wî aliyê kurê merwan ve wê dema wê ya mazin wê li herêmê wê were sazkirin û bi rêxistinkirin. Wê di wê temenê de wê weke desthilatîyek giştî wê xwe li herêmê wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Li aliyê din ê başûr û wan jî wê hebûna şadadîyan ku wê bi desthilatî wê hebê wê, di awayekê de wê, weke aliyekê din ê fektora ku wê bi hev re wê tevbigirihin û wê weke hevdû bi hêz wê dibînin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare desthilatiya herêmî wê di wê temenê de wê, ev wê bi rewşa ola nû a islamê wê weke desthilatîyên kurdistanî ên ku ew di wê demê de wê pêşkevin jî wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman bin.

Li herêmê wê, heta sedsale 12'min jî wê ev desthilatî wê, xwe bidina domandin. Piştî şadadîyan re wê, di awayekê de wê hebûna wan wê xwe di awayekê de wê, bide domandin. Lê wê ne bi awayekê bi hêz weke berê. Mînaq wê piştî wan wê, ku wê weke li şûn û şopa wan wê serwer bibin wê ardalaniyê û ankû desthilatiya ardalaniyan wê karibê di awayekê de wê bahsa wê bikê. Desthilatiya ardalaniyan wê li herêmê wê weke desthilatîyek sînorê wê berfireh bê. Wê li bakûrê kurdistanê jî wê piştî merwanîyan bi teybetî li herêmên li dora serhad û çolemergê ku mirov dikarê weke herêmên ber sînor başûr û rojhilatê kurdistanê jî dikarê werênê ser ziman wê weke herêmên ku wê di awayekê de wê di wê demê de jî wê bi çerçoveya xw eya civakî û mirgehî ên herêmî re wê karibê di nava sînorê wê de wê karibê were hanîn li ser ziman bê. Mirgeha ardalaniyê wê xosletên wê yê giştî wê hebin û wê tenê wê weke xanadanakê û ankû weke emiriyekê bi sînor wê bi tenê wê nikaribê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku em wê mireteya wê ya ku ew li ser wê ava û mazin dibê wê li wê binerê wê, di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê xwediyê çerçoveyek berfireh a ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê. Ardalaniyê wê di awayekê de wê li ser temenê şadadîyan wê mazin bibê û wê, hema bêja wê hemû sînorên wan

û yên bakûrê merwanî ê bakûrê kurdistanê hemûyan wê bikê nava sînorê xwe de. Rojavayê herêmê û heta ber şamê û hwd wê piştî wê jî wê di nava sînorê desthilatiya eyûbîyan a herêmê de bê. Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werînê ser ziman ku wê, ardalanî wê di awayekê de wê weke desthilatiyek giştî a herêmê ku wê ji wan deman wê heta sedsale 18'în a piştî zayinê wê karibê xwe di rengê de dîyarkirin û domandin bê. Desthilatiyên kurdistanî wê di wê temenê de wê dema ku mirov wan werênê ser ziman wê bi wê rengê wê bi xosletê wan re wê tiştek wê xwe bide dîyarkirin û wê weke ku me berê bi şadadî û merwanîyan û di dewama wê de bi eyûbîyan re wê dît wê bi heman rengê wê bi ardalanîyan re jî wê di awayekê de wê were dîtin. Ew jî wê serwerîya giştî a bi temenekê herêmî ku wê bi civakî wê xwe di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Dîroka ardalanîyan wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, di dewama ya şadadîyan de wê li herêmê wê pêşkeve û wê xwe di awayekê de wê li ser herêmên başûr, hinekê rojhilat û bakûr wê di awayekê de wê were dîtin ku wê bi desthilatî wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê piştî demên şadadî û merwanîyan wê desthilatiya eyûbîyan ku wê bibê wê di awayekê de wê, were dîtin ku wê, serwer bibê. Wê bi wê re wê li herêmî wê desthilatiyek giştî wê avabikê. Li kurdistanê wê dema ku mirov wê li wê binerê wê, bi zêdeyî wê, di navaroka wê de wê, bi mirgehan wê sazûmana wê ya rêvebirinê a herêmî wê bibê. Lê di temenekê giştî de wê, were dîtin ku wê xwediyê çerçoveyek ku wê bi hevdu re wê tevbigirihîn bin. Mînaq wê li herêma botanê wê mirgeha mîrê bota ku wê navenda wê cizirabota bê wê li giştîya herêmê wê xwediyê nav û deng û bandûr bê. Di her demê de wê, were dîtin ku wê serdestîya wê li herêmê wê hebê,

Di awayekê de wê, mîrgeha mîrê bota wê di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Li dora sedsale 12'an de wê wer dîtin ku wê di awayekê de wê weke ku wê xwediyê rewşek bi hêz bê. Di awayekê de wê dema ku mirov wê bahsa hêzên artişî ên mirgeha bota bikê wê di awayekê de wê were dîtin ku wê li herêmê wê xwediyê bandûrek mazin a li herêmê bê. Di her demê de wê weke ku wê bi serê xwe û serbixwe wê xwediyê rewşek bi bandûr bê. Li gorê antropologê holandî Martin van Bruinessen ku wî di hinek waran de wê di lêkolînên xwe de wê bahsa kurdan wê bikê wê li ser mirgeha botan jî wê di lêkolînên xwe yên bikê de wê, bîrê ser ziman ku wê, mirgeha botan wê di wê demê de wê pirr zêde wê xwediyê rewşek bi bandûr bê.

Li gorî wê Martin van Bruinessen wê di nava xabatên xwe de wê di derbarê mirgeha bota de wê werênê ser ziman ku wê ji aliyê leşkerî ve jî wê xwediyê rêxistinî û sazûmanek zêde xort bê û wê di wê demê de wê artişa wê ku wê bahsa wê bikê wê bi navê 'şilet' û 'çoxsor' re ku wê bi nav bikê wê di wê temenê de wê ji awayên rêxistinî û sazûmana artiştî a xort wê bikê. Wê di wê temenê de wê li gorê ku wê Martin van **Bruinessen** wê werênê ser ziman wê ev hêz wê li ser temenê herêman wê bi rêxistin bikin û wê, herêm bi herêm wê aşîr û herêmên wan ên ku ew bi hêzên xwe serwer in wê daxili kijan aliyê bin wê di wê temenê de wê wucana wan a leşkerî û deverên ku ew li wê dijîn wê diyar bikin.

Dîsa ku em di awayekê de em, li ser wê nûqtayê de wê, weke ku wê ew wê werênê ser ziman ku em, wê bînina ser ziman wê, aşîrên herêmê ên weke alîkan, hemikan, miran, milan, Duderan, Soran, Garisan û hwd wê, lingê leşkerî û hêzî ê çerçoveya artişên mirgeha bota ên çoxsor wê biafirênin. Ê ji aliyekê din ê şiletîyan ve wê, aşîrên hêzên wan ku ew bi herêmên ve temenê wê diafirênin jî wê bi navê batûyan, Kiççan, teyyan, Herikan, Mûsreşan û hwd re wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di dema ku em li hebûna van aşîr û navên wan binerê wê di wê temenê de wê di derbarê herênên wan û berfirehiya wan de jî wê di awayekê de wê, temen û çerçoveyek wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Aşîrên ku wê çerçoveya hêzên mirgeha ku wê biafirênin wê bêgûman wê ne tenê wê ev bin. Wê ji wan zêdetirî wê hebin û wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev wê, bi hêzna mazin wê werina dîtî. Di wê demê de wê ev navê wan ên ku ew dihên ser ziman wê, di awayekê de wê bi mejuya wan wê li dora sedsaler 13´min ku wê navê wan wê were ser ziman bin. Di wê demê de wê ev navên ku wê weke aşîr wê werina ser ziman wê, di reng û awayê ku wê Bruinessen wê werênê ser ziman wê ji awayekê aşîrî zêdetirî wê di awayekê êlî de wê karibê wê fahmbikê. Berr vê yekê gotina aşîrê wê di wê rengê de wê bikarhanîna wê di aslê xwe de wê weke ku mirov wê bi rehetî wê karibê wê fahmbikê wê tang bimênê. Êl wê di awayekê de wê, weke çerçoveyek herêmî a desthilatî ku wê li ser wê temenê nava xwe de wê gelek aşîran wê biawênê bê. Wê di wê temenê de wê ew jî wê, di wê çerçoveyê de wê sazûmana navaroka êlê ku mirov wê li wê binerê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtî.

Di çerçoveya têngîna herêma bota û dema ku wê bahsa mirgeha wê heta roja me jî wê bahsa wê were kirin wê di aslê xwe de wê, di awayekê de wê weke ku wê mirov dikarê bi rehetî wê kifşbikê wê di rengekê de wê

weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê bi derûnî, û morfolojiyek gotinî a bi têngîna êlê ku wê li gotina aşîrê wê wer kirin wê dema ku wê bahsa aşîra bota wê were kirin û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Li ser wê temenê wê di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di mijare aşîrên bota de wê, di wê temenê de wê, bi têngînek navendî wê, were dîtîn. Di demên merwanîyan û piştî di demên eyûbîyan de jî wê di awayekê de wê, di awayekê de wê were dîtîn ku wê, bandûra wê xwe ji her aliyê ve wê bi hêz û qûdreta wê re wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê jî li ser herêma bota wê dikarê wê bibênê ser ziman ku wê weke navendek herêmî li ber diclê ku wê hertimî wê ji wê were bahskirin bê. Di wê temenê de wê mejuya wê ya ku wê bahsa wê weke bi navendî wê bahsa wê were kirin wê heta demên gûtîyan wê herê. Heta ku wê ev herêm wê were ser ziman ku wê di demên gûtîyan de jî wê weke navendek bi paytaxtî wê weyn bileyizê û wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin. Ji wan gotinên ku wê di wê temenê de wê di nava gel de wê li herêmê wê bo dîroka wê werina gotin wê ji wan wê were fahmkirin ku ev herêm wê dîroka wê pirr zêde wê kevn wê herê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di rewşa têkiliya nava herêmê de wê li ser wê temenê û rengê wê di awayekê de wê were dîtîn ku wê çawa wê bi awayekê mazin wê were ser ziman. Cizirabota bixwe wê di her demê de wê, hertimî wê bi aliyê ku wê weke bo xwandinê bê û ankû bi awayên din bê wê mirov wê qastî wê bikin û wê herinê de. Medreseya sor ku wê di roja me de wê, di wê de wê bi nav û deng wê bahsa wê were kirin. Li gorî wê were ser ziman destpêka çêkirina wê li dora dawîya sedsale 12´min de wê were çêkirin û wê di sedsale 13´min de wê di dema mîrê demê mîr îzedinê botî de wê were bi dawî kirin.

Di wê temenê de wê ev wê weke hinek nîşanakên wê yên di derrbarê zanîna ku ew di wê de wê were berhevkirin û wê di wê de wê çawa wê bi wê re wê li herêmê wê xwediyê bandûrê bê wê karibê di derbarê wê de wê têngînekê bide me.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi bandûra wê re wê di wê temenê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di warê mirgeha bota de wê bi bandûra wê ya li kurdistanê wê di temenekê netewî de wê weke xwediyê çerçoveyek birdozî a li herêmê bê. Wê di wê warê de wê, weke navendek hişmendiyê wê hertimî wê di wê rengê de wê ji wê were bahskirin û wê were hanîn ser ziman.

Di dewama wê de wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare herêma bota wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku em li herêmê dinerin wê di wê demê de wê deverên ku wê di wê temenê û rengê de wê nav û awayê wan derkeve li pêş wê bibin. Weke medreseya sor wê, li bazidê wê qasra mîr ishaq ku wê di heman demê de wê were çêkirin ji aliyê mîrê de ê kurd yê herêmê ve wê di derbarê rengê avakirinên bi wê rengê ên kurdistanî de jî wê têngînekê wê bi xwe re wê bide me. Di awayekê de wê, ev dever wê weke deverna ku ew di dema xwe dihên avakirin wê weke navend wê navê wan derkeve li pêş. Wê di wan de wê wê berheviyên ku ew dibin wê di wê temenê de wê bi wan re wê werina ser ziman. Gelek deverên weke qasra mir ishaq û ankû qasra 'ishaq paşa' ku wê di derbarê awadaniyên kurdistanî ên demê de wê têngînekê wê bidina me wê li ser wê çerçoveyê ku wê di wê demê de wê çawa wê pêşketinek wê bibê wê bi wê re jî wê têngîştinekê wê bi me re wê bidina çêkirin. Weki din wê dema ku em li ser têngîna awadaniyê re wê gotinekê bibêjê wê motifên awadaniya kurdistanî ên serdema navîn wê ji yên demên wê yên berê wê hin bi hin wê çawa wê gûharînê wê bidina dîyarkirin wê ew jî wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Yên demên serdema navîn wê bi motivên olî wê werina kirin. Yên berî wê jî wê wusa bin. Lê cihêbûna nava wan wê weke ji hev 'beyenibûnê' wê di awayekê de wê, were dîtun. Yan jî wê bi navê kurdan wê newina hanîn ser ziman. Rengekê nivîsandin û salixkirinê wê di temenekê metingerî de wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Qasra mîr ishaq weke ya mîrê bota wê li herêmê û di warê de wê hinek xosletên wan ên çandî jî wê hebin. Wê dema ku em ji roja me li wan dinerê wê di wê temenê de wê çerçoveyek baş a ku mirov bi wan wê fahmbikê wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di gelek motivên awadani de wê yên demên eyûbîyan wê bi zêdeyî wê serwer bin. Di wê warê de wê di serî de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring di çerçoveya motivên sserdema navîn ên awadaniyên kurdistanî de wê bibêjê. Ev rewşên weke avakirina qasr û keleh wê di awayekê de wê, di derbarê têngînen demî de jî wê têngîştinekê wê bidina me. Minaq wê, restorekirin û nûkirinên

keleh, hemam û awadaniyên bi wê rengê ên li dora heskif û amedê wê di demên eyûbîyan de wê, li dora sedsale 15´min de wê were dîtî ku wê dúbare wê, nûkirin wê di wan de wê were kirin. Wê li gorî awadaniya demê a kurdistanî wê, ew wê bê n gihandin li awayekê.

Di awayekê de wê, li ser rewşa motivên awadaniyê wê dikarê wê di awayekê de wê bibêjê Minaq keleha bêşababê bê û ankû ya sûrê û hwd wê di wê temenê de wê, dikarê di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê awayên wê yên çêkirin wê yên berî zayinê ên dema hûrî û mîtannîyan bin. Di wê temenê de wê dikarê wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Weki din wê li herêmên çolemergê wê di wê warê de wê, mirov wê karibê wê rastî gelek dîmenên cihê ên di warê awadaniyên kevnera de ku wê di awayekê de wê weke hinek kitabeyên dîrokî wê karibin werina li wan nerin wê hebin.

Di wê çerçoveyêde wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li herêma botanê wê di wê temenê de ew gelek aliyên ku wê karibê wê werênê ser ziman wê hebin. Li dora nisêbinê û deverên din ên weke li herênên kerboranê, xirabê şeref, girêmîra û gelek herêmên ber çiyayê sipî û gûndên wê ên li dora hazaxê û hwd wê, weke aliyekê wê ku mirov wê karibê wê werênê ser **ziman** û gelek deverên din wê rastî bermehiyên ku mirov wê karibê werênê ser ziman

Di awayekê din de wê dibînê ku wê li herênê wê serwerîya civakê kurd wê di aslê xwe de wê, pîrr zêde wê bi kûrehiya wê ya ji nava dîrokê re wê karibê wê kifşbikê. Di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên hemdem de wê gelek nivîsandinên ku wê weke lêpîrsîna li ser koka kurdan´ ku wê werina kirin û ankû qaşo weke nivîsandinên ku ew dixwezî wan pênasebikin wê çawa wê di awayekê de wê, di wê temenê lêpîrsînê û hwd de wê di çerçoveye nerînek metingerî a serdestî de wê li wê were nerîn û wê di wê çerçoveyê de wê ji hêst û têgînên wê yên serdestî wê di awayekê de wê werina hanîn ser ziman wê di wê temenê de wê were dîtî. Nivîsandinên ku wê werina ser ziman wê ne ji aliyê çandî ve wê bii zêdeyî wê karibin bibin xwediyê navarokekê û ne jî ji aliyê rast hanîna ser ziman û bi awayekê dîrûstî wê pênasekirina civakî û hwd ve wê karibin xwediyê rastî û wêretiyên ku ew bi wê werina ser ziman bin.

Di wê çerçoveyê de wê, di ahenge wê, rengê nivîsandina ku wê weke di çerçoveya hebûna rejimên herêmê de wê bi rengê nivîsandinên weke bêdîrok û ji temenê wê qûtkirinê hanîna ser ziman û hwd wê di wê

temenê de wê di rengê de wê xwediyê awayekê bin. Di aslê xwe de wê ew wê di awayekê de wê were dîtin ku mirov bi awayekê rast û baş karibê dîroka wê binivîsênê ji aliyekê ve ji wan nivîsên ku weke dîrok û rastiya civakê qaşo dihênina ser ziman hinekê mirov dîrkeve. Yên ku wê li ewropa û hwd wê werina ser ziman çendî ku wê kê m jî bin wê ji wan dîrûsttir û rasttir wê di awayekê de wê bi dîmenekê wê karibin werina dîtin û wê werina ser ziman.

Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê bindestkirinê û ji navikê ve wê kontrolkirinê wê rengên nivîsandina dîrokê wê di awayekê de wê biafirênin. Di wê temenê de wê rengên nivîsandinê wê civakê ji rastiya wan wê werina ser ziman. Wan nivîsandinan dikarê di bin sê qîsman de wê werênê ser ziman. Yek wê yên ku ew bi niyet dinivîsênin û wê ji rastiya civakê dîr bin. Du, wê yên ku ew bi kê m zanînê dihên nivîsandin bin. Û ya sê; wê di awayekê de wê çawa wê, di bin têgîna netewa serdest de wê werê pênasekirin û hwd de wê di rengê de ku wê werina ser ziman bin. Ev hersê ali jî wê weke aliyana ku wê di rastiya xwe de wê ji aliyekê ve wê weke pêşlêgirtina nivîsandina dîroka wê ya jî wê ji gelek aliyên ve wê bidina girtin bin.

Di wê temenê de wê mijare nivîsandinê wê di awayekê de wê, pêwîst ku wê bi awayekê cidî wê bikê berlêpîrsînê de. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ji xwe wê aliyên weke hatina bişavtin û di nava rejimên serdest ên ku kurdistan û civake kurd di nava wan de hatîya qatkirin wê ji xwe wê di rengê wê de wê dest ji li wê newê dayin. Wê tenê wê li ser wê re wê were nivîsandin.

Ev ser wê re nivîsandin jî wê dîrok wê tenê di çerçoveya nivîsandina wê di qirkirinekê de wê weke ku wê bide derbaskirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê di serî de ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di serî de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rewşa nivîsandinê de wê, li pêşîya nivîsandinê wê gelek xafkên manipulakirinê û hwd wê werina pêşxistin û pêşî di temenekê rast de pêşî ew kifşkirin û bi nerînek rexnegir wê di berçav de wê derbaskirinê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Civake kurd wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê bi xwe re wê biafirênê bê.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê dikarê wê di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê beşên nivîsandina dîroka kurdan yên ku ew bi bisavtinê hatina nivîsandin ew li dereha. Lê yên weke bi dîroka eyûbîyan û hwd jî wê di wê dewê bi itînayek ku wê navê kurd û kurdistanê û civake kurd wê di wan de wê, derbas nebê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werê

ser ziman. Yan wê di bin temenê netewa serdest de wê di temenê bişavtinê de wê werê ser ziman. Û Yan jî wê bi pêjnên olî û refaransên wê û hwd re wê di wê temenê de wê di awayekê de wê were hanîn li ser ziman.

Ew dîroka ku wê bi şaş û nerast wê di awayekê de wê li wê temenê de wê bi navê civakê wê were nivîsandin wê çawa wê bi civakê wê were dayin herêkirin wê di temenê de wê li ser wê were sekin in. Yan jî wê di wê rengê de wê, di rengê ku ew di bin navê aqadamisyeniyê de wê di wê warê de wê were nivîsandin û wê di aslê xwe de wê ji wê rastiye wê dûr bê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi wê çawa wê were hanîn li ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, dîroka bakûrê kurdistanê a civakê ku mirov wê li wê dinerê wê li ser wê temenê wê bi navê wê û zimanê wê hema bêja wê bi temenî wê ti tişt wê li holê wê newê dîyarkirin wê li ser wê temenê wê bê dîtin.

Ev alî wê weke aliyên ku wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di regekê de wê, çawa wê metingerê civakê wê dîroka wê ya hatî nivîsandin wê weke 'dîroka herêmê', dîroka civakê a rast' hwd wê çawa wê were pênasekirin û wê bi wê bê dayin herêkirin û hwd wê li ser wê temenê wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê k uwê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Ji wê aliyê ve wê, pêwîstîya rast fahmkiriin û ji nûve salixkirinekê wê di wê temenê de wê were ser ziman wê hebê. Di wê rengê de wê pêwîst rast xwandina civakê bi rastiya wê û zimanê wê hebê. Ev alî wê weke aliyna wê yên ku ew nebin nabê bê. Ji wê aliyê ve wê pêwîst bê ku mimrov wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê bi başî wê li ser temenê wê û rastiya wê fahmikê û wê bi pêjnên wê yên çandî, dîrokî, felsefeyî, civaknasî û hwd re wê di wê temenê de wê bi awayekê rast wê salixbikê û wê werênê ser ziman wê hebê.

Wê dema ku em bahsa 'ne nivîsandina dîroka kurdan' dikin wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, ne bi têngîna ku wê bi çend pirtûkan wê hanîna ser ziman wê dikin. Ji aliyê salixkirinê ve ku wê di wan de wê were bicihkirin wê li ser wan têngînan re wê çawa wê bê dîrok wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyê wê yê ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ber ve yekê wê ji nivîsandina dîrokê zêdetirî wê navaroka wê û rengên salixkirina wê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyên wê yên giring

wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyna wê yên giring wê bidina dîyarkirin.

Di wê warê de wê, dîroka kurdan wê di aslê xwe de wê di nava sê rewşan de wê were beşkirin. Beşa ku ew di bin navê islamê de wê, bê ku ew navê wê were bikarhanîn wê were nivîsandin bê. Weke dîroka desthilatîyên eyûbîyan û hwd bê. Beşa din wê di nava sînôrên xêzkirî û qatkirî de wê bi biavtinê ku ew dihê nivîsandin bê. Ew jî wê di wê temenê de wê ji wê hêsta wê ya civakî wê çawa wê dûr wê were kirin wê bibê. Bi wê aliyê dîyem hemû nivîsandinên ku ew wê werina kirin wê hebûna civakê a civakî wê ji xwe re wê weke armanc wê bigirê. Wê di temenê salixkirinên wê yên weke civakî û hwd de ku wê çawa wê manipulabikê û hwd re wê karibê werênê ser ziman bê. Gotinên weke 'gelo kurd netewek in?', 'dikarê bi kurdî perwerde bibê?', 'kurd civakek in?', 'Kurd, dîroka wan heya?', 'Kurd çi qas in?', 'Kurd koka wan digihijê kû?', 'Kurd, hevdû fahmdikin?' û hwd wê di wê temenê de ku wê karibê pîrr zêde wê werina kifşkirin werina hanîn ser ziman di wê warê de wê hemû jî wê pirsên bi zimanekê masumane ên bi niyetek nebaş ên lêpîrsînê bin. Gelek ji aliyan wê di bin nezaniyê de wê werina vêşartin. Gelek ji wê, di bin şêwayên din ên di wê temenê de ku wê ew wê temem bikin û wê di wê çerçoveyê de wê ji raatiya dîrokî, civakî û hwd wê dûr wê werênina ser ziman wê li ser wê temenê bin.

Li bakûrê kurdistanê desthilatîyên kurdistanî

Dema ku em li bakûrê kurdistanê bahsa desthilatîyên kurdistanî bikin wê di wê temenê de wê ji du aliyan ve wê dikarê wê di awayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Yek wê ji temenê wê ve wê têgîn û zêhnî ku wê weke bi têgînên baweriyê û hwd re wê bibê bê. Ji aliyê din ve jî wê di wê temenê de wê li ser temenekê deesthilatî a mirgehî û hwd bê. Ji aliyê pêşî ve wê dema ku em dîroka herêmê a desthilatîyên wê werênina ser ziman wê di serî de wê weke demek zêde dirêj, berfireh û xwedî têgînek zêde mazin wê dema sîmerîyan a şariştanî bê. Ev dem wê sînôrê wê û çerçoveya wê, heta roja me jî wê di awayekê de wê weke di nava nepeniyekê de bê.

Lê em wê bi gelemperî dizanin ku wê hin bi hin wê li herêmê wê pêşkeve. Pêvajoyên weke yên bi urukê û heta arapha û hwd wê weke bajar-welatên sumerî ku mirov wê karibê wê bi navbikê wê bibê. Di wê temenê de wê li ser temenekê bajar welatî wê li herêmê wê zêde nav wê derkevin li pêş. Minaq em rastî navê nisêbînê weke 'nisibis' ji wê demê

rastî wê dihên û wê di awayekê bajarwelatî de wê dîmenekê wê hebê. Wekî din jî wê cizrabota wê bi heman rengê wê weke navendekê bê. Di demên sumerîyan a duyem de ku wê weke demek zêde bi pêşketî a şariştanî jî wê were dîtî wê dema ku wê di wê de wê gûtfî wê bibin û wê di dewama wan de wê qassîtfî, loloyî û hwd wê di dewama wê de wê werin. Ev dem wê heta demên hûrfî û mîtannîyan wê di awayekê de wê were dîtî ku wê di awayekê de wê bi zêdeyî wî pêşkeve.

Wekî din wê dikarin bibêjin ku wê komên asûrfî ên dem bi dem wê serwer bibin û yên aqadî û hwd wê karibê bahsa wan bikê. Wekî din wê di wê temenê de wê di wê pêvajoya demdirêj de wê navê babilê wê weke navek navendî a şariştani ku wê gelek demên ku wê bibin w di wê temenê de wê di nava xwe de wê bide dîyarkirin bê.

Demên hûrfî û mîtannîyan wê di wê temenê de wê,, li kurdistana bakûr wê weke demek serwerî, serdestî û desthilatîyê jî bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wan deman de wê têtîngên bi baweriyî wê ni zêdeyî wê derkevina li pêş. Wekî din wê, di wê temenê de wê, sazûman û pergale baweriyê wê xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê were dîtî ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Ji demên mîtannîyan û heta demên mediya wê di wê temenê de wê ev pêvajoyê wê di awayekê de wê li herêmê wê bi keyeniyên kurdistanî wê dem bi dem wê xwe li herêmên wê bidina dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê di demên medan de wê li herêmê wê bi zêdeyê wê were dîtî ku wê di dîmenekê hemdem de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê têtîngên bi baweriyî-ol û hwd wê di wê çerçoveyê de wê weke çerçoveyek bi têtîngî a giring wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Pêvajoyên pêbaweriyê ên weke di çerçoveya têtîngên demên gûtiyan de wê bi zêdeyî wê pêşkevin. Wê weke navê enlil û hwd wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Babili ku wê navê wan wê bi wê re wê bi hamûrabî re wê derkeve li pêş wê weke kesê kiu wê rêgezên xwe yên nivisandî wê ji enlil re wê pêşkêş bikê wê di wê temenê de wê derkeve li pêş, navê hamûrabî di kurdî de wê, di wateya 'hemû ji rab' û ankû 'hemû rab a' û hwd re wê di awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên piştî wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke yên demên desthilatîyên kurdistanî û bi teybetî ki kurdistana bakûr ên bi wê kûrbûnê wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Di demên kevnera

de wê her wusa wê desthilatiyên weke yên abgaarî, komegenî û ankû desthilatiyê herêmî ên weke yên sûpanî û ankû sophene'yî ku wê navenda wan herêmên eleziz û heta semsatê wê bibê wê di wê temenê de wê karibê wan fahmbikê û werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê herêmên ku wê kurdên kirmanckî û ankû zaza ku wê li wê bijîn wê desthilatiya supanî wê li wê bi zêdeyî wê serdest bê û wê di wê temneê de wê weke desthilatiyê ku wê ya demên kevnera a kurdên zaza jî wê were dîtin.

Lê di wê demê de wê weke desthilatiyek ji wan desthilatiyên kurdistanî weke komegene, abgaari û hwd bê û wê, di wê temenê de wê li herêmê wê weke ku mirov wê dikarê wê kifşbikê wê nav û wûcana wê mazin bê. Wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di awayekê din de jî wê were dîtin ku wê li ser temenê zêhnî û sazûmanîya wê weke ku wê bi mitrayiyan re wê were dîtin, weke ku wê bi zerdeştîyan re wê were dîtin û weke ku wê piştîre wê bi mitrayî û mezdekiyan wê re wê were dîtin wê karibê bahsa wê bikê.

Di awayekê din de wê, li herêmê wê sazûmanên civakî wê di wê temenê de wê li herêmê wê were dîtin ku wê derkevina li pêş. Di demên piştî zayinê de wê weke mirgehên botanî, eyeridi, anaiyidi, kekoyidî, şadadî û heta merwanî û eyûbîyan wê di wê temenê de wê karibê bahsa wan were kirin.

Di awayekê de wê, ev desthilatiyên herêmî wê di du dîmenan de wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê, di wê temenê de wê weke ku wê di temen û çerçoveyek giştî de wê karibin di ahengekê de tevbigirihîn û ku wê dem û cihê wê were wê karibin hêzên xwe bikina yek. Lê wê ji aliyê din ve jî wê li herêmên xwe wê weke hêzna serwer ku ew bi hebûna xwe dijîn û di wê temenê de wê hebûna xwe ya civakî wê bidina domandin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare desthilatiyê wê di wê temenê de wê di temenekê civakî û kevneşopîyî de wê were dîtin ku wê li kurdistanê wê pêşketî wê hebê. Lê bi zêdeyî em dikarin bi gotina desthilatiya kevneşopîyî wê karibin bi gotin bikin û wê werênina ser ziman. Di awayekê de wê, di wê temenê de wê ji wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev gotina desthilatiya kevneşopîyî wê mirov nikarê wê di temenê wê weke ya di demên kevn de ku ew tenê wê weke bi demên wê re hena wê bi tenê wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Her wusa wê li ser temen û esasê rêgezên destûrî ên kevneşopî ku wê kar û erkek

destûrî jî wê ji temenê wê re wê bibînîn wû fahmbikin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê, mijare desthilatiyê a civakî wê dema ku em di demên piştî zaninê de wê dibîne ku wê çawa wê karibê xwe ji rewşên nû wê biafirênê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê, di awayekê de wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, desthilatiyên civakî wê di wê çerçoveyê de wê, bi serweriyên wê re wê, di awayekê de wê hebin. Wê, di wê rengê de wê bi pêşketin û pêşveçûnên xwe re wê di awayekê de wê karibê wê fahmbikê wê, çawa wê bibê. Di demên merwanîyan û eyûbîyan de minaq wê dikarê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare desthilatiyê wê di wê temenê de wê, li herêmên bakûrê kurdistanê wê di wê temenê de wê, herêm bi herêm wê hebin. Di wê temenê de wê weke herêmên botanê wê deverên din ên weke bazidê, heskifê, dersimê û hwd wê weke herêmna navendî jî wê di awayekê de wê bileyizin bin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare desthilatiyê de wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê li herêmê wê, di awayekê de wê, were dîtin. Wê çendî ku wê bi mirgeh û weke ku wê were ser ziman wê bi 'aşîrî' wê bibê jî lê wê dimenê ku ew dibê wê, di aslê xwe de wê, ji wê zêdetirî wê di awayekê de wê weke wê mirov karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava civakê de wê, sazûmanek wê hebê û wê di wê temenê de wê her demê wê ew wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Herêm bi herêm wê dem ku mirov wê li wê binerê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Desthilatiyên civakî wê, li herêmê wê li ser wê temenê wê weke ku me li jor li deverekê hanî ser ziman wê, di du dîmenan de wê were dîtin. Yek wê, di dîmenê giştî de wê, were dîtin. Ya din jî wê, di dîmenê herêmî ê teybet de wê karibê were dîtin.

Li herêmên kurdistanê wê, serdestîya civakî wê, di her demê de wê hebê. Di aslê xwe de wê, piştî windabûna desthilatiya eyûbîyan jî wê di awayekê de wê di awayekê de wê bibê û wê di awayekê de wê di nava hewldana xwe parastina wê desthilatiya xwe de bê.

Ji destpêka osmaniyan û heta dawîya wê, li herêmê wê hertimî wê bi nava civakê re wê di nava şerê xwe li wê serdest kirinê de bê. Li herêmên bakûrê kurdistanê ên li keviya herêmên anatolia û heta nava wê raperînên ku wê weke yên celaliyan wê were bi navkirin wê aliyekê wan ê di wê temenê de jî wê hebê. Ev raperîn û gelek raperînên din ên weke wan wê nîşanaka wê bin ku wê çawa wê hêrîş li jîyane wan wê bibê û ew wê bo wê li berxwe bibin bin.

Di wê temenê de wê piştî wê, di awayekê de wê, di ti demê de wê, ew berxwedan û raperîn wê dawî li wan newê. Li herêmê ev rewş wê di awayekê de wê weke aliyekê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê, Minaq wê di dema kanuni suleyman de wê, seferê wî yên li ser herêmên mirgeha botanê û komkujiyên ku ew dide kirin wê hê jî wê li herêmê wê ji wan wê were axiftin. Di nava gel de wê bi gotinên weke "kevir li ser kevir ne hiştin" re wê werê hanîn ser ziman. Lê tevî wê jî wê encama ku ew dixwestin wê, bidest nexin.

Di awayekê de wê nikaribin encamê bidest bixin. Dema ku wê osmanî wê, di wê temenê de wê herina bi ser herêmên kurdan de wê, di awayekê de wê, dema ku wê, windahiyên mazin wê bidin wê vê carê wê serî li rêyên din ên xapandinê wê bidin. Wê di wê temenê de wê, bi wasrên kurdan re wê bixwezin ku ew bikevin têkiliyê û weke bi rêyên levkirinê wê, di awayekê de wê, bixwezin wê encama ku wan bi seferan li hemberî kurdan bidest nexistî wê di wê temenê de wê bi dest bixin.

Di awayekê de wê dema ku mirov wê bahsa idrisi bedlisi bikê wê di wê nûqteyê de wê di aslê xwe de wê navê wî derkeve li pêş. Idrisi bedlisî wê bi aslê xwe de wê kurdekê bi bandûr bê. Wê xwedî hêz bê. Weke ku wê were gotin wî şêwirti ji hinek kesên weke 'uzun hasan' û hwd re kiriya wê di aslê xwe de wê ne rast bê. Di wê temenê de wê ti nîşanakên gotinên bi wî rengê wî di awayekê de wî ji osmanî re xismet jî kiriya wê nebê. Lê bi wê re dana nîşandin wê di awayekê de wê li ser gotinên ku wê kurd wê di awayekê de wê piştî encamên kirinên wî ku wê rûbidin û wê di nava kurdan de wê li herêmê wê bahs ji jê were kirin wê li ser wan gotinan re wê di awayekê de wê ev gotinên nerast weke rast wê werina hanîn ser ziman.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare idrisi bedlisi wê di awayekê de wê, weke ku wê were ser ziman wê di wê rengê de bê. Weke ku wê di nava gel de wê were ser ziman wê, di demên weke yên şerê çardiranê û hwd de wê, hinek mirgehên kurd wê qanix bikê ku ew bi hêzên xwe re di gotina wî de

tevbigerihin û ew di wê temenê de tevbigerihê. Di wê temenê de wê, ew jî wê weke mazinekê wê armancên wî hebin. Wî dixwest ku ew herêmên başûr ew di awayekê de di bin desthilatiya wî de bin. Yan jî bi wî ve girêdayî bin. Hemû kiryarên wî di wê temenê de bin. Weki din gotinên li ser temenê weke 'ew şewirmendî osmaniyan bê ku wê were ser ziman wê ne rast bê. Ev gotin wê tenê wê di temenê xwe li herêmê weke 'serdest' dixwezî bidina nîşandin wê tenê weke gotinên zihniyetek û armancek wê bê. Weki din wê ev gotin wê rastiya wan nebê. Di awayekê din de jî wê gotinên li ser temenê dijberîya di nava elewîti û sînnîtîyê de ku wê li ser wê re wê were gotin û wê, di wê temenê de wê, weke ku wî sefer li hemberî elewî û ankû ismailiyên li anatolia dana kirin jî wê di awayekê de wê tenê wê weke gotinên manipulakirinê bin.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê ev encam wê ne rast bin lê armancên bi lêvkinên wan wê di wê temenê de wê pêwîst bê ku mirov wê fahmbikê. Ev jî wê weke aliyna ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, li herêmê pêvajoya hêrîşên li kurdan ên demê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Li herêmên bakûr wê di wê temenê de wê di demên osmaniyan de jî wê, di awayekê de wê, ew serdestîya ku wê weke ku wê were gotin wê di aslê xwe de wê nebê. Wê herêm bi herêm wê serwerîya mirgehên kurd wê di awayekê de wê bidomê û wê, zêde osmanî wê di awayekê de wê nikaribin di nava civakê de wê, ew tevbigerihin. Di wê temenê de wê, dîsa wê, hêzên kurd wê weke ku wê were dîtin wê, herêmên xwe wê di awayekê de wê bipolarêzên. Lê ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê, di wê temenê de wê, tengezerîya ku wê piştî di encama hêrîşên osmaniyan dest desthilatiya giştî a eyûbîyan ku wê were rûxandin wê, valahiya ku wê bi wê derkeve li holê wê di wê temenê de wê çawa wê ew wê bê kirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, were dîtin ku wê lêgeîrnek wê derkeve li holê. Hinek gotinên gotinên ku wê bi iidrisi bedlisi re wê werina ser ziman wê, di wê temenê de wê weke hewldananekê jî ku wê bi xwe re wê salixbikin wê tênginekê wê bidin. Di wê temenê de xwestina ku ew dixwezê bi osmaniyan re peymanê çêbikê ku ew dest nedina herêmên kurdan di wê temenê de wê, hewldana çêkirina peymanê a idrisi bedlisi li ser wê temenê wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di temenekê levkîrinê de wê

ew valahi wê çawa wê kurd wê bi hêzên xwe wê hin bi hin wê dagirin wê bi wê ve girêdayî wê weke têgînekê wê were ser ziman.

Di aslê xwe de wê, pêvajoya idrisi bedlisi û hewldanên wî yên çêkirina peymanê bi osmaniyan re di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, bandûra idrisi bedlisi ku wê di awayekê de wê bikê ku wê mirgehên kurd wê li xwe bide hisandin û wê di gotina xwe de wê bikê ku ew tevbigerihi jî wê hinekê wê bi wê rewşê ve wê girêdayî wê hinek aliyên wê hebin. Idrisê bedlisî wê peymanê ku ew hizir dikê ku ew çêbikê ku wê kurd wê bi şancaqên xwe wê herêmên xwe wê weke berê û xwe wê bi rêvebibin û wê, di wê temenê de wê ew wê herêmên xwe wê bi rêve bibin wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê weke ku wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bi kirpênê bê. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, hewldanên idrisi bedlisi ên serdestîyê wê di wê temenê de wê, bi wê rengê wê derkeve li pêş. Ew wê, di xwezê ku wê dema eyûbiyan a ku ew di wê demê de di bin pêvajoya hêrişên osmaniyan de ya ew çawa wê bi dawî lê hanîna hêrişan û ew wê li leyha xwe wergerênê peymanekê di nava wan û osmaniyan de wê li ser wê temenê wê di nava hewldanê de bê.

Aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê li gorî wê di nava gel de wê di hin gotinan de wê were ser ziman ku wê, berî demê wê li ser wê temenê wê di dema yavuz selim de wê di seferê li rojhilat de wê, bixwezê ku ew weyn bileyizê û wê weyn bileyizê jî. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ew ya ku ew di serê xwe de wê hizir dikê wê di wê temenê de wê li ser wê temenê levkirina ku ew tefkir dikê wê alikariyê dikê. Lê piştî seferê wê, hewldanên wî yên seferê wê, weke ku wê bi sernekevin û wê weke ku wê were xapandin wê, rewşek wê di wê temenê de wê, weke ku wê di nava gel de wê were ser ziman wê bibê.

Li ser wê temenê wê bi gotina 'xapandinê' ku wê li ser wê temenê re wê heta roja me wê di nava civake kurd de wê li herêmên botanê wê werina ser ziman wê bi zêdeyî wê gotin wê werina bilevkin. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê gotinên weke 'baxtê romê nîn a' wê di awayekê de wê hertimî wê were ser ziman. Ev gotin wê di nava civakê de wê weke gûharekê bê kîrn gûharan wê ti caerî wê newê ji bîrkin. Piştî idrisi bedlisi wê gotinên weke 'bêbaxtî li me hat kîrn' û hwd ku wê di nava

kurdan de wê bi zêdeyî wê were ser ziman wê di awayekê de wê bi wê nûqtayê ve wê were girêdan.

Li ser wê temenê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî ev rewş wê, weke rewşek ku ew hê wê gelek aliyên wê di reşiyê de bin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare idrisê bedlisî de gotinên weke 'mirovêkê dewletê ê osmanî' ku wê were ser ziman wê ev gotin wê tenê wê ji wê aliyê ve wê weke gotinna ku wê ser hinek aliyna wê binûxûmênê bê. Di awayekê din de jî wê di wê temenê de wê ev gotin wê di rewşa pozisyona kurdan, rewşa civake kurd a demê û hwd de ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê bi rehetî wê fahmbikê ku wê nerast bê.

Idrisi bedlisi wê weke alimekê kurd jî bê û wê gelek berhem wê di awayekê de wê li şûn xwe wê bihêlê, di berhemên xwe de wê, bi giranî wê kurdî wê bikarbênê. Lê bo ku wê li ser wan aliyên wî yê bi hin hasabna wê wer ser nûxûmandin wê bi gotinên weke 'bi farisî nivîsand' jî wê ji rastiyê wê dûr bin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di temenê weke 'girêdana bi osmaniyan' ve ku wê were ser ziman wê di aslê xwe de wê ne gotinên rast bin. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev dema idrisi bedlisi wê weke demek ku wê gelek aliyên ku ew di wê temenê de pêwîst in werina fahmkirin wê di xwe de wê bihawênê bê. Di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê karibê wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê, di dema xwe de wê, weke mazinekê kurd wê çawa wê weyn bileyizê wê di wê temenê de wê di serî de wê pêwîst bê ku ew bi rastîya wî re bi bi başî û nebaşiyên wî re ew were fahmkirin.

Di wê warê de gotinên weke ku wê idrisi bedlisi wê minaq wê berhemên xwe yên weke 'heşt bihişt' ku wê bi fermana bayazidê duyem wê binivîsênê jî wê ne rast bê. Pirtûk wê di awayekê de wê bi kurdîya demê bê, ku wê çendî wê di demên dawî de wê bi hin armanca ew hatibê gûharandin û di wê temenê de hatibê leyistin jî.

Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê gelek manipulakirinên ku wê li ser wî û hizrên wê re wê were kirin wê were dîtin. Bi nivîsên wî û navaroka wan wê di wê temenê de wê pîrr zêde wê were leyistin.

Di çerçoveya gûharandinên demê û hewldanên ên di wê temenê de ku wê weke ew li navê kurdistanîyê re ku wê çawa wê werina ji holê rakirin

wê bi wê armancê wê bibê. Gelek aliyên ku wê, bi idrisi bedlisi re wê sernûxûmandinî wê hebin. Di wê temenê de wê, di çerçoveya têgîna ku wê di demên hemdem de wê weke pênasekirina wî weke 'mirovekê dewletê ê osmanî' ku wê were ser ziman wê, ev gotin bi serê xwe wê weke gotineka wê rewşa serdestî û serwerîya civakê a demê wê vajî rastîya wê bide nîşandin wê di wê temenê de wê weke gotinekê wê bimênê. Ber vê yekê wê diwê temneê de wê nikaribê wê weke gotinek rast wê herê bikê.

Idrisi bedlisî wê, nikaribê weke mirovekê dewletê ê osmanî şîrovebikê. Lê gelek kirinên wî ku wî di roja me de wê di nava kurdan de wê werina mahkumkirin wê li ser encamên bi wê re bin. Di wê temenê de wî, serî li hemû mirgehên kurdan û herêmên wan da û ji wan aligirî û piştgirî xwest. Wê bi wê, ji wan re soz dabû ku wê peymanekê wê bide çêkirin ku wê kurd wê li herêmên xwe bê ku ew marûzî pêvajoyek hêrîş û şer werin ew bê çêkirin. Ber vê yekê wê ti mirgehên kurd wê ji piştgiriyê xwe nede alikî.

Di awayekê din de jî wê rewşa idrisi bedlisi wê bi wê piştgirîya ku wê ji nava kurdan afirand û da wê bi wê re wê pêvajoya şerê osmanî ê li dijî sefewîyan û ankû herêmên rojhilat û hwd wê, di awayekê de wê, sedema ku ew di awayekê de were mahkumkirin jî. Di aslê xwe de wê, ya ku wê, ew temenê ku wê temenê levkirina bi peymanî ku wê idrisi bedlisi wê bixwezê çêbikê wê bi awayekê ku wê, bi xwezayî wê xirabikê jî wê di awayekê de wê weke ku wê ev bê. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, ev rewş wê, weke rewşek miledî û destpêkî bê. Di wê çerçoveyê de wê, piştî wê rewşê şerê ku wê osmanî li dijî rojhilat wê bikê wê idrisi bedlisi wê weke kesekê ku ew xiyamet kirî û ankû wî ew ji rêbirina û hwd wê, di nava civakê de wê were dîtin.

Ji wê aliyê ve wê rewşa demê a idrisi bedlisi wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê mihtacê şîroveyek û dahûrkirinek li ser temenê ramyarî, civakî û hwd a bi dema wî re bê. Di wê çerçoveyê de wê ji wan aliyan ve wê pêwîstîya fahmkirinê wê hebê. Yek ji wan xafka ku wê di nava rengên ragihandina nivîsandinên li ser wê demê ên dîrokê de wê bi idrisi bedlisi re wê di wê nûqteyê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin bê. Di serî de wê di rewşa idrisi bedlisi de wê, dema ku ew aliyên wê werina fahmkirin wê di awayekê de wê, pêwîst bin ku ew werina fahmkirin.

Idrisi bedlisi wê, peymana ku wê dixwest li ser navê kurdistanê û mirgehên wê çêbikê wê, di wê temenê de wê ew wê çenekê. Di wê

temenê de wê temenê wê bi şerên bi rojhilat re ku wê werina kirin re wê di awayekê de wê xira bibê. Ji aliyekê din ve jî wê, di wê çerçoveyê de wê ev pêvajoyê wê weke pêvajoyek ku wê li ser wê temenê wê, bi wê bawerîya ku wê levkirinekê wê çêbikê wê piştgirîya ku wê idrisi bedlisi wê bide wê bi wê re jî wê di awayekê de wê weke ku ew bixwe wê rastî xiyanetekê de wê were di reng û awayekê de wê rewşa wî xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ev mijar wê, di wê temenê de wê, ber ku wê gelek mahkumkirin û şermazariyên kurdan wê hilde wê zêde wê ev mijar wê newê hildan li dest û wê di wê temenê de wê di rengê vajî nîşandina rewşa desthilatiyên civakî ên herêmê de wê piştî wê, di demên hemdem de wê ji aliyê rayadarên tirk ve wê weke ku ew dixwezî wê di wê temenê de wê, bînina ser ziman.

Lê di wê rengê de wê bi pozisyonkirin û şîrovekirinên ku ew di wê temenê de wê bi wî re wê werênina ser ziman wê weke 'şêwirmendê uzun hasan' bê û ankû weke 'mirovê dewletê ê osmanî' û hwd wê ne gotinên rast bin. Di wê temenê de wê ev gotin wê, bi tûndî wê ji rastiye wê dûr bin. Tenê ev gotin wê li ser wê temenê mahkumkirinên kurdan ên ku ew bi wî bikin re wê li leyha xwe wê çawa wê di wê temenê de wê bibêjin bin.

Kesekê weke idrisi bedlisi ku wî hemû mirgehên kurd li xwe hanîna qanixkirinê û dana bawerkirinê û wê di wê temenê de wê çavê wî li bûna sultaniya demê bê û ew peymanîya ku ew hizir dikê ku wê çêkiriba wê bi rastî jî wê bûba wê, çawa wê rastî weke bi gotinên rengê wê karibê rastîya wî were ser ziman? Di wê temenê de wê, tenê ku em li gotinên di nava gel de ku wê werina ser ziman em li ser wan bi tenê re jî bê wê werênina ser ziman wê karibê wê bi rehetî wê bibêjê ku ew wê ne rast bê.

Ji xwe wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê aliyekê bi wê rengê nîşandina idrisi bedlisi wê, weke çawa wê serdestîya kurdan a li herêmê bi wê ji berçav dîrbikê wê bi wê armancê jî bê. Ber vê yekê wê ev nûqte wê weke nûqteyek zêde manipulakirinê a li ser wê dema dîrokê a civake kurd re jî bê. Wê di wê temenê de wê di serî de wê weke aliuyekê wê yê giring wê di serî de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê fahmbikê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare serwerîya demê a kurdistanîyan wê di wê temenê û dîmenê de wê li herêmê wê bi giştî wê bi serwerîya wê re wê hebê. Li herêmên bedlisê wê mirgehên kurd û kurdistanî hebûna wan wê di wê temenê de wê karibê bi awayekê teybet bi wê serwerîyê re bikirpênê û werênê ser

ziman bê. Di awayekê de wê, gelek manipulakirinên li ser têngînek mezhebî re wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê were kirin. Di wê temenê de wê li ser şerê bi sefewîyan û ankû rojhilat re ku wê bên kirin re wê di wê temenê de wê ev wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê piştî wê, hêrîşên osmaniyan di çerçoveya raperînên celallîyan re bê û ankû û piştî ku wê bibin jî wê di awayekê de wê, çawa wê bi navê wî re girêdayî wê werê hanîn ser ziman wê bi serê xwe wê weke aliyekê din ê ku ew dihê manipulakirin bê.

Mijare idrisi bedlisi wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê li gorî rastîya wê ya demê wê weke aliyekê ku wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin bê. Weke beşek ji dema dîroka bakûrê kurdistanê wê biafirênê. Ji wê zêdetirî jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê di wê temenê de wê, weke destpêkek û donemekê wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê.

Di awayekê de wê, di wê demê de wê, mijare 'weke mirovê dewlata osmani danîşandina selahadin wê ji du aliyên ku ew li dûv hev werina fahmkirin ve wê giring bê. Yek wê ew bê ku wê, çawa wê di wê demê de wê, idrisi bedlisi wê bixwezê ku ew bi pişgirîya mirgehên kurd ên ku wî hildana li cem xwe re ew peymanê bi wê temenê li ser temenekê kurdistanî bi osmaniyan re çêbikê. Wê di wê dîmenê de wê serwerîya demê a kurdistanî wê were dîtin. Berr vê yekê wê, dema ku wê, weke 'mirovê dewletê ê osmanî' wê were danîşandin wê bê xwestin ku ew bi wê ev dîmen ji berçav wê were dîrkirin û newê dîtin û fahmkirin. Aliyê din jî wê bi wê têngîna weke şewirmendekê ber destê kesên weke 'uzun hasan' û hwd danîşandin jî wê bi wê re wê çawa wê hewldana wî ya ku wî xwestibû ku ew peymanekê kurdistanî di wê temenê de ew, çebikê û bi wê bikeve nava rûpelên dîrokê de wê bê xwestin ku ew ji berçav were dîrkirin. Di wê temenê de wê weke ku ew nebê û ankû rewşek bi wê rengê nebê wê di wê temenê de wê, çawa wê were hanîn li ser ziman wê li ser wê were sekin in.

Di dewama wê de wê mijare dîrokê û demê wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, bi wan aliyên wê yên ku ew dihên xwestin werina qiripandin jî wê çawa wê, aliyê dîmenê civakî ê ku wê weke bi serwerî û serdestîya wê ya herêmî ew dihê dîtin wê ji berçav wê were dîrkirin wê li ser wê bê sekin in.

Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê di awayekê de wê mijara civakî wê di wê temenê de wê weke aliyê wê yê ku mirov wê di wê dîmenê de wê li wê bihizirê bê.

Ew dema ku ew gotina 'idrisi bedlisi xwest peymanê çêbikê' ku ew were ser ziman wê bêgûman wê bi wê re wê ew temenê ku ew li ser wê dixwest peymanê çêbikê wê ew jî wê were lê hizirkirin, tefkirkirin û wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Wê dema ku ew were fahmkirin wê ew aliyên wê yên civakî demî jî wê bi xwezayî wê werina lê hizirkirin. Ber vê yekê wê bi itinayekê wê ji nava bahskirinên ku ew bahsê dikin wê ev gotin wê çawa wê werina derxistin wê di wê temenê de wê weke aliyna ku wê li wê werina lê hizirkirin bin. Ji aliyekê ve wê gotina 'mirovê dewletê ê osmanî' di wê temenê de wê weke gotinek qamuflaj a a ser nûxûmandinê wê di awayekê de wê weyn wê bileyizê. Ji aliyê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê dîmenê civakî ê herêmê de wê hewldana pêşî lê girtina li hizirkirina wê jî wê bi wê armancê jî wê ev wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Hizirkirin û hêrs û gotinên mahkumkirinê li ser wê temenê ku wê idrisi bedlisi wê dema wê bi armanca temenekê xwe yê xort çêbikê wê ji mirgehên kurd wê bigirê û wê piştî wê hêrîşên li rojhilat û herêmên din ên civakê ku wê osmanî wê bikin jî wê di temenê wê hêrsê de wê cih bigirin.

Ev wê weke aliyna ku wê mirov dikarê wê di wê temenê de wê bi teybetî wê karibê wê fahmbikê bikê bê. Idrisi bedlisi wê, encamên kirinên wî bo kurdên elewî jî wê giran bê. Di wê temenê de kurdên elewî wê di temenekê mafdar de wê ew wî weke berpîrsîyarîyên gelek trejedyên ku wê werina serê wan jî wê di awayekê de wê bibinin. Ber ku wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê bi armanca xwesteka levkirinê ku wê bixwezê tevgerihê û li ser wê temenê wê piştgirîya ku ew dide wê, encamên wê bi komkuji û qatilkirin wê bo van beşên civakê wergerê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, mijare idrisi bedlisi wê di wê temenê de wê, di dema wî de wê bi çerçoveya dema wî re wê fahmbikê. Wê dema ku em li navaroka 'şerefname'ya şerefyanê bedlisi û 'rusûmatnema'ya ismailê bazidî dinerê wê di awayekê de wê ev dîmenê ku em di derbarê wê demê de ku wê li ser dema idrisi bedlisi û hwd re wê dihênina ser ziman wê li ser temenekê fahmkirinê û morfolojîya wê di çerçoveyek piştrastkirinê de wê weke bingihêkê fahmkirinê jî wê xwe bide dîyarkirin.

Çerçoveya ku wê şerefyanê bedlisi wê bi mirgehên demê û herêmê re wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya hebûna wan û bi hêzbûna wan û serwerîya wan herêmî re wê dîmenekê zêde zelal wê bi xwe re wê bide me. Di awayekê de di dewama wê wêneyê ku wê şerefname'ya şerefyanê bedlisi wê bide wê, dîmen û wêneyê ku wê

rûsûmatname´ya ismailê bazidî wê weke dîmen û wêneyekê ku ew wê temem bikê wê xwe di wê temneê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku em di nava wê dîmenê de wê di awayekê de wê rewşa wê demê wê dikin ku wê fahmbikin wê di wê çerçoveyê de wê baştirin wê dîmenê fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê, ev dîmenên ji wan herdû berhemên ku me dîmenê wan hanî ser ziman wê, karibê bi gelek dîmen û wêneyên ji navaroka berhemên din ên ji demê û heta ku berî demê ku ew di derbarê de wê, karibin têtgînekê û têtgîhiştinekê bidina me re ew were lê zêdekirin di temenê wê fahmkirinê de.

Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, dîmenê navarpka şerefnameyê wê pêwîstîya ku wê di awayekê de wê li ser temenekê demê wê bi awayekê baş wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev dîmen wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Dimenê ku wê şerefname wê dide me wê di wê temenê de wê di derbarê şîroveyan li ser temenê osmanî ên ku ew li ser herêmê didina dîyarkirin wê ji gelek aliyan ve wê karibê di wê temenê de jî wê bide pûçkirin. Ber vê yekê wê di awayekê de wê ev dîmen wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Berhemek wê bi demên xwe yên berî xwe re jî wê biqasî çavkaniyên wê yên civakî û têtgînî û hwd re wê, karibê were esasgirtin û fahmkirin. Wê di wê temenê de wê êdî wê karibê çerçoveyek fahmkirinê a berfireh bi xwe û têtgîn û navaroka xwe re bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bîê.

Li herêmê wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya dîmenê şerefnameyê de ku mirov wê ji navaroka wê fahmdikê wê heta wê demê jî wê li herêmê wê bi awayekê serdestî wê desthilatiya mirgehên kurdistanî ên kurd wê hebê û wê di wê temenê de wê çawa wê xwediyê rewşek bi hêz bin wê di derbarê wan de jî wê karibê bibê temenê fahm û têtgîhiştinek ji wê demê jî.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di serî de wê, bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di mijare dîroka herêmê de wê ev dem wê weke demek weke baxt dîyarkirinê bê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di serî de wê fahmbikê bê. Di nava têtgîn, berhem û şîroveyan ji wê demê wê mirov fahmdikê ku wê di awayekê de

wê çawa wê, di wê demê de wê renekê serwerî ê civakî wê li herêmê wê di wê temneê de wê bi wê rengê wê hebê wê bi xwe re wê di awayekê de wê karibê bide dîyarkirin bê.

Li herêmê di wê temenê de wê, ev dîmen wê tiştêkê din jî wê bi morfolojikî wê karibê bide dîyarkirin. Ew dîmenê civakî ê ku ew li wê dihê hêrîşkirin wê ew wê çawa bê û wê xwediyê çî rengê awayê fahmkirinê bê wê karibê wê di wê temneê de wê bi wê re wê di serî de wê fahmbikê bê. Wekî din wê, li van herdû berhemên me navê wan li jor hanî ser ziman ên şerefname û rûsûmatnameyê, dikarê rewş û rengên fahmkirinê ên li ser destana memê alan û ya destana dewrêşê ewdî jî di wê temenê de ji hinek aliyan ve li wê zêde bikê. Ev jî wê weke aliyna ku wê di derbarê demografî, morfolojiya civakî de wê li ser wê temenê wê karibin temenekê fahmkirinê ê berfireh bi xwe re bidina çêkirin û dîyarkirin. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev dîmen wê bi xwe re wê di derbarê serwerîya herêmî a civakî de wê, dîmenekê derûnî jî wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bidina dîyarkirin. Ev dîmenê derûnî û rengên dîyarîyên bi wê re wê, di wê temenê de wê, bide dîyarkirin ku wê, li herêmê wê ew serwerîya civakî wê bi mirgehên wê re wê pîr zêde wê li pêş û pêşketî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê ev dîmen wê ji aliyekê din ve wê, çerçoveya hêrîşên osmaniyan ên li civakê ên di wê temenê de wê li ser çî temenê wê bibin wê karibê di derbarê wê de jî bibê xwediyê hinek derhanînen bi têngî ên bi fahmkirinê jî.

Aloziya ku wê piştî şerê çardiranê wê li herêmê wê bibê wê di wê temenê de wê, di nava wê dîmenê de wê, dema ku mirov wê li wê dihizirê wê weke dîmenekê zêde xirab û awarta wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, li ser wê temenê û bi wê rengê li ser çerçoveyek civakî re wê çawa wê hêrîş wê werina kirin wê were dîtîn. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê ew dîmenê li çardiranê wê di wê de wê, dîmenekê ku wê ji aliyê civakî wê newê herê kirin bê. Ber vê yekê wê mîrên herêmê ên herdû aliyan jî wê bixwezînin ku ew ji xwe rewşa şer bidina alikî. Koman xwe ji wê rewşê bi rengê ravîna ji wê rewşê wê weke ali û dîmenekê din bê ku wê di nava wê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Gotinên weke '24 mîrên herêm wê xwe ji qada şer bidina alikî wê, di wê temenê de wê gotinên rast bin. Di wê temenê de wê, di şerê çardiranê de wê, bi wê vekîşîna mîrên kurd re gelek ji wan ji aliyekê şer wê, di wê temenê de wê di awayekê de baxtê rengê wê şerê

wê bide dîyarkirin. Ne xwe wê ne dikarê bi hêzên osmaniyên û ne jî wê karibê bi aliyê din ve wê bide dîyarkirin.

Lê encamên wê di wê temenê de wê, pirr zêde wê giran bin bo herdû aliyên civakê. Wê di wê temenê de wê qatbûna nava civakê ku wê li ser wê temenê ê weke yê mezhebî ku wê bibê jî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê bi kirpênê bê.

Idrisî bedlisî wê di wê temenê wê, di nava wê rewşê de wê weke kesê bi berpirsîyar ê jî wê rewşê wê di wê temenê de wê di nava civakê de wê hem di nava kurdên elewî û hem jî di nava yê ne elewî de wê were dîtin. Ber vê yekê wê jî herdû aliyan wê ev rewş wê weke xiyane wê di wê temenê de wê were bi navkirin û wê di wê çerçoveyê de wê were hanîn li ser ziman. Gotinên li ser nav û rengê 'xiyanete bedlisi' wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê bi çerçoveyekê û temenekê wê werina hanîn li ser ziman.

Di wê demê de wê di wê çerçoveyê de wê, hêrişên li herêmên rojhilat wê di wê temenê de wê baxtê herêmên din ên kurdistanê jî wê di awayekê de wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bidina dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê, di mijare hêrişên li herêmê de wê, di wê temenê de wê, rewşên ku wê biafirin wê êdî wê di dewama wê de wê, werin û bibin.

Herêmên kurdistanê wê piştî wê şerê wê di awayekê de wê, êdî wê, weke herêmên bi aloz ên ku wê di wê temenê de wê hêriş wê li wan wê werina kirin bin. Wê di wê temenê de wê herina bi ser wan de. Lê wê di wê temenê de wê jî wan wê berxwedan jî wê di dewama wê de wê jî wan wê kêmbê. Wê jî destpêka şerê çardiranê û heta dawîya osmani wê ew pêvajoyên berxwedan û cengên osmaniyên ên bi civakê re wê dawî li wan newê.

Di awayekê de wê mijare rewşa desthilatiya civakî a demê wê di wê temenê de wê, karibê wê di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, di wê demê de jî wê serwerîya kurdan wê bi zêhnî wê di awayekê de wê bide domandin. Wê li ser encamên şadadî, merwanî û eyûbîyan re wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin û domandin. Ev demên ku wê di wê de wê baxtê demên piştê jî wê di wê de wê bi şer wê were dîyarkirin wê, di renekê de wê, bi wê rengê wê gelek aliyên wan ên ku ew bi teybetî jî aliyê dîrokî ve bi temenê civakî, derûnî, civaknasî û hwd re wê bi gelek aliyên weke wan re wê pêwîstîya fahmkirina wan wê bi wê re wê hebê. Ew wê pêwîst bin ku ew werina fahmkirin bin.

Wê dema ku mirov li van demên dîroka kurdan dinerê wê li bakûrê kurdistanê wê di awayekê de wê, pêşveçûnên ku wê bi wê re wê bibin wê di awayekê de wê, ji wê demê û pê de wê, weke demna dîyarker bin. biqasî ku em, ji nava çîrok, vegotin û ragihandinên ji nava civakê de dixwênin wê di wê demê de wê, çerçoveyek civakî a zêde pêşketî wê hebê. Wê di wê temenê de wê, hêzên kurdistanî wê di awayekê de wê li herêmên xwe wê serwer bin.

Di aliyekê din de jî wê gotinek din wê di awayekê de wê dema ku wê di demên hemdem de wê bahsa raperîn û serhildanên kurdan wê were kirin wê gotina 'li hemberî îdereya dewletê rabûya' wê bi awayekê were bi gotin kirin. Di aslê xwe de wê ev gotin di rengê ku ew dihê hanîn ser ziman û dihê xwestin ku ew bê dayin herêkirin wê di wê temenê de wê di çerçoveya navaroka wê ve wê, hem demên osmaniyan û hem wê di demên piştî de jî wê di awayekê de wê weke ku wê zêde temenê wê nebê. Di awayekê dewê ji xwe wê li herêmên kurdan wê bi mirgehî wê di awayekê de wê, otorite û serwerî wê di awayekê de wê di destê wan de bê. Lê di wê temenê de wê hêrîşên ku wê, li wan û ankû kurdan wê werina kirin wê di wê temneê de wê çawa wê, di awayekê de wê, ew nebûna otoriteya dewletî wê di nava wê de wê bicih bikin wê bo wê şer bi civakê re wê were kirin. Yanî wê şerê wê bi civakê re wê di awayekê de wê were kirin.

Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, dema ku em wê gotinê ji aliyê kurdan ve wê, di demên eyûbîyan û piştî wê bo osmaniyan wê werênê ser ziman wê rast bê. Di wê temenê de wê, ev komên ku wê werina herêmê wê çawa wê di rengê de wê hinbi hin wê li herêmê wê bina xwedî hêz li ser temenê hêrîşkirinên ên li hebûna civakê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê dema ku em dihên demên bi ber demên hemdem ve wê ev rewş wê di awayekê de wê hin bi hin wê reng wê bigûharênê. Li herêmê wê, heta demên dawîya osmanî jî wê zêde wê, newêrabûna çûna li herêmên kurdan wê di wê temenê de wê bibê. Lê di wê awayekê de wê rewşên weke kirina nifaqê nava aşîr û êlên kurdan û li hemberî hev bikarhanîna wan wê di wê temenê de wê karibin wan ji navikê ve bigirin. Ew qatkirina ji navê wê temenê her demê derbe li wan xistina wan bê.

Di demên serhildanên bedirxaniyan de wê derxistina nakokiyan di nava wan û yazdan şer û hwd de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, karibê weke minaq bide nîşandin. Ev minaq wê ji aliyekê din ve jî wê

karibê wê di awayekê de wê bahsa wê were kirin. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê, dema ku wê li herêmê wê hêrîş were kirin wê çawa wê aliyên din wê di bêtevgeriyê de wê bê hiştin wê di wê temenê de wê li ser wan çûyin wê bibê. Di wê rengê de wê ev rewş wê bi demê re wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê di nava herêmên kurdan de wê tenê wê weke rewşek bêtifaqî wê xwe bide dîyarkirin wê her wusa wê weke rewşek ku wê bi wê re wê, hin bi hin wê kirina nakokiyan nava herêm û hêzên kurdan de jî wê temenê wê jî wê di awayekê de wê biafirênê.

Di wê rengê de wê, çûna aliyekê li ser aliyên din wê di wê temenê de wê bibê. Di dema serhildana şêx ubeydullahê nehrî de wê, aşîrên ku wê hinekê bi waadên tevlinebûnê ku wê, bên bêtevgerkirin wê piştî tafisandina serhildanê wê çawa wê çûyina bi ser wan de wê bibê wê, weke dîmenekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ev wê rengê şerê osmanî ê bi rengê li nava kurdan leyistinê û hwd re wê di rengekê de ku wê bikê û wê bi kurdan re wê bikê jî bê. Di warê dîroka demên hemdem de wê, warê de wê gelek aliyên ku wê di wê temenê de wê karibin werina hanîn li ser ziman wê di wê temenê de wê bibin. Ew alî jî wê weke aliyna ku mirov wê karibê di wê temenê de wan werênê ser ziman bê.

Di dîroka civakê a dawî de wê bi serhildan, raperên û hêrîşên bi komkuji ên ku wê bi wan wê were çûyin bi kurdan re wê, were nivîsandin. Di wê çerçoveyê de wê komkujiyên li agirî, botanê, dersimê û hwd wê, di wê temenê de wê rengê dîroka demên hemdem a kurd ya bi xwûn di rengekê de wê bide nivîsandin û dîyarkirin. Ev aliyên dîrokê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Li kurdistanê wê di awayekê de wê dema ku mirov wê pêşveçûnên wê werênê ser ziman divê ku mirov wê, di awayekê de wê, li ser pêşveçûnên wê yên civakî re wê werênê ser ziman. Wekî din wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa civakî wê çawa wê heta demên dawî wê xwe bide domandin wê ev aliyên wê yên ku mirov wê karibê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Çerçoveya civakî û ciheregiyên wê yên bi kêmetewî û bawerîyî

Li herêmên kurdistanê wê dema ku mirov wê ji aliyê baweriyê ve wê hilde li dest wê yelpezeyek zêde berfireh wê derkeve hemberî me. Ev wê hem ji aliyê direjehiya dîrokê ve wê wusa bê û hem jî wê ji aliyê wê demên wê yên ku ew di wê de dijî wê wusa bê. Ji aliyê dîrokê û dîrejiya

wê ve wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, were dîtin ku wê, çawa wê dem bi dem wê baweriyên cihê wê di nava wan de wê pêşkevin. Ev bawerî wê dem bi dem ku wê cihê xwe ji pêvajoyên din ên bi pêşveçûnên bawerî re wê bidina hiştin jî wê bi temenê civakî wê gelek ji wan qalibên pêbaweriyê û ankû rengên wê yên kevneşopîyî wê xwe di wê temenê de wê bi awayekê rekendî wê bide domandin û ankû wê bi rêya yên din ku ew dibin re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê di nava dîroka baweriyê de wê li wê bihizirê wê ti carî wê nikaribê were gotin ku wê baweriyek zelal' ew hebê. Wê hertimî wê ji yên berî xwe û ankû ên dema xwe wê bi bandûr bibê. Di wê temenê de wê ev wê weke xosletekê pêşketina wan jî bê.

Li kurdistanê wê demografiya wê baweriyê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê wê xwe bide dîyarkirin. Ji demên kevnera û heta roja me ku em bi tenê hildina li dest wê ji mitrayîyê, zerdeştîyê û manîyîyê û hwd ku wê were heta roja me wê bi temenê komcivakên weke êzdayî, yarsanî, elewî û hwd re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Piştî ku wê islam wê derkeve li holê wê ew jî wê bi mezhebên xwe re wê li kurdistanê wê di wê temenê de wê awayên wê yên ku ew ji temen ve wê bi wê awayê wê pêşkevin wê bibin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê mijara bawerîyan wê di wê temenê de wê li ser dîmenê wê yê civakî re wê, dîmenekê cihêrengî wê hertimî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev wê di awayekê de wê bi derketina baweriyên nû ên weke cihutiyê, mesihiyê û heta islamê wê di wê temenê de wê komên civakî ku wê xwe li ser wan re wê salixbikin û wê werênina ser ziman wê bibin. Minaq ermeni ku wê weke komcivakek li kurdistanî jî wê xwediyê hebûn bin wê bi xiristiyanîyetê re wê di awayekê de wê salixbikin. Bi heman rengê sûrîyanîyên demê jî wê karibê bahsa wan bikê. Weke van mînaqan wê karibê wê komên ku ew xwe di wê temenê de wê ciheyiyên xwe wê salixbikin û wê werênina aser ziman wê karibê wan kifşbikê.

Di wê temenê de wê têkiliya civak û baweriyê wê di zikhev de wê di rengekê de wê di awayekê de wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê di zikhev de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê diwê temenê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya têgîna bawerîyan de wê bi heman rengê ev komên civakî wê weke ku wê di demên kevnera de jî wê werina salixkîrin wê di demên

berî demên kevnera de wê weke bi asûrî, aqadî, babili û hwd re wê were dîtî ku wê were bi navkirin. Piştî wê, di demên medan de wê komên weke yên asûrî, ûrarttûyî, subarî, xaldi û hwd wê bibin. Di çerçoveya heman civakê û demên wê de wê, weke yên kurdistanî wê gûtîyî, qasîtîyî, loloyî, nairiyî, hûrî, mîtannî û hwd wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev dem wê di nava ragihandinên dem bi dem ên ku wê, di wan deman de wê werina kirin re wê di awayekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were salixkirin û wê were hanîn li ser ziman bê.

Gûtîyî, qasîtî, loloyî, nairî, hûrîyî, mîtannîyî û heta medan wê weke komna ku wê, di demên xwe de wê bijin û wê navê li dîrokê wê bihêlin û wê weke kalkên kurdên rojava me bin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê di serî de wê werênê ser ziman bê. Herêmên weke li dora ararat û heta cûdî wê weke dem bi dem wê cihên ku wê li wê bijîn bin. Di awayekê din de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê giring wê, ev herêm wê weke herêmên navend bin. Weke hûrîyan û mîtannîyan wê, gûtîyî jî wê berî wan wê ji herêma naven diclê û firatê ku wê dikeve çerçoveya bakûrê kurdistana roja me de wê li wê bijîn. Lê wê heta herêmên zagros û zapê wê di qadek berfireh de wê bijîn û wê bina xwedî desthilatî û serwerî. Ev rewş û dem wê, weke rewş û demên ku wê di wê temene kevneşopîyên wê herêmê wê li ser temenekê demdirêj ku wê bidina avakirin û wê bidina dîyarkirin bin.

Wê dema ku em li demên piştî medan dinerin wê di awayekê de wê pêvajoyna desthilatî wê derbas bibin. Wê di wê demê de wê, li herêmê wê weke ku wê, di demên piştî islamê û hatina wê re wê biqasî ku mirov ji navaroka pirtûka aliyê êsir û ankû ibnil -êsir a ´dîroka tam´ de ku mirov wê dixwênê wê bahsa gelek rewşên dîrokî ên li ji herêmên helebê, heta axlat, bedlis û hemedênê ku wê bahsa wan bikê wê wê bibê. Di wan de wê, bahsa pêvajoyên şerên ku ew li herêmê hatina meşandin wê bikê.

Di wan demên ku wê bahsa wan wê were kirin de wê, di awayekê de wê, çendî ku wê, di awayekê de wê, pêvajoyên hêrîşên komên selçûqî û hwd ku wê li herêmê bibin. Lê gelek dîrokan di wê temenê de wê dihênina ser ziman ev komên ku ew dihêna herêmê wê di awayekê de wê, bîna ser ziman ku wê, heta demên dawî ên sedsale 12´min jî wê li herêmê kurdistanê wê kurd wê xwediyê serwerîyêkê bin. Di awayekê de wê di wê demê de wê rewşa weke ya şerê malazgirtê ku wê bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê, aqûbeta wê demê û şerê jî wê di xwe de wê gelek nedîyarîyan wê di awayekê de wê bihawênê.

Biqasî ku em ji navaroka dîrokzanê kurd mihemed emin zeki beg ku dixwênê wê di pirtûka xwe ya bi navê dîroka kurdistanê de wê li dora rûpelên 140 û wan de wê bahsa wê şerê wê bikê û wê bi goitnên weke bi rengê 'piştî ku wê hêzên romanî li merga malazgirtê wê têkherin wê, herêmên kurdistan ên wê herêmê û heta ermenistana roja me wê di bin deestê wî keve û wê dawî li îdereya kurdên wê demê wê dawî li wê were wê werênê ser ziman.' Hinek ragihandinên ku wê, di derbarê demê wê werina kirin wê vajî wê têgîna mihemed emin zeki beg wê ragihênin. Di awayekê de wê, dikarim wê bibêjim ku wê, di awayekê de wê, gelek dîrokzan wê bi wê re wê, hemhizir bin ku wê, di wê demê de wê, hêzên kurd ên di wê demê de wê, sê û ankû çarqatî yê selçûqî ku wê bahsa wan wê were kirin ku wê di wê şerê ku ew bahsa mijarê ya ku ew di wê de cih girîng bê. Di wê rewşê de wê, pêşketinên piştî jî wê, di wê temenê de wê vê gotinê wê rast dernexin. Hebûna desthilatiya şadadîyan ku wê weke ku wê were dîtin minaq wê dema ku wê di wê dema ku wê bahsa mijarêya wê, piştî fazl wê were ser taxt wê **Menucehrê** kurê Sawûrê yekem û piştî Menucehrê kurê Sawûrê duyem û di dewama wê de wê, Menucehrê kurê Sawûrê sêyem wê di awayekê de wê were dîtin ku wê werina ser desthilatê, Menucehrê kurê Sawûrê wê, li dora salên 1072'an wê were ser taxtê şahiye. Menucehrê kurê Sawûrê duyem jî wê bi navê Ebu'l Eşver Şawur duyem wê li dora 1118 û 1124'an de wê were ser taxt. Weki din wê di dewama wê de wê, taxt 1126'an de wê derbasî destê Fadl kûrê Şawur ê çarem wê bibê. Ev demên kin wê li ser çî temenê wê dest gûharandinê wê bikin wê di derbarê wê de jî wê di awayekê de wê weke bi awayekê mirinê re wê dest wê werina gûharandin re wê werina pênasekirin.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, di wê temenê de wê ev demên ku wê, li dora 1134'an wê, taxt wê cardin wê di nava şahê demê fadlê kûrê sawûr û birayê wî mihemedê kurê sawûr de wê dest bigûharênê. Di wê temenê de wê di derbarê wê nûqteyê de wê hinek dîrokzan wê werênina ser ziman ku wê fadlê kûrê sawûr wê dema ku ew diçê seferê wê birayî wê li şûnê li ser taxt wê rûnihê. Lê li gorî hinek gotinna jî ku ew çendî rast in em nizanin wê bê gotin ku wê, di wê demê de wê, piştî ku ew çûya seferê wê, sax nevegerihê û piştî wî êdî wê birayî wê herê ser taxt. Di wê nûqteyê de wê hinek aliyên ne dîyar wê di wê mijarê de wê hebin. Ev dem wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtin heta demên weje 1155an wê heta dema kurê mihemedê sawûr ku wê were ser taxt wê bibê. Ew jî wê di wê demê de wê bi navê şadadê kûrê mihemed

re wê derkeve ser taxt. Di wê demê de wê, heta 1162'an wê weke ku wê were dîtin ew wê li ser taxt wê bimênê û wê piştî wî birayî wî fadlê kûrê mihemed wê were ser taxt. Ev dem wê, heta dema şahîşahê kûrê mihemedê şadad wê dewam bikê û ev wê heta 1174'an wê li gorî ku wê ji aliyê dîrokzanen ve wê were ragihandin wê bidomê. Piştî wî li gorî ku wê were ser ziman wê, êdî wê heta kûrê wî jî sultanê kûrê mihemedê şadadî, çar kûrên wî û piştî wan newîyên wî di awayekê de wê were dîtin ku wê xwe bide domandin.

Ev rewş wê di wê temenê de wê, tenê wê li ser aliyekê xate desthilatiya şadadîyan re wê, weke ku wê were ser **ziman**. Ber vê yekê wê di wê warê de gotinên mihemed emin zeki beg ên li ser wê dema şêrê malazgirtê ku ew dihênê ser ziman û ku wê, weke piştî wê dawî li desthilatiya kurd a herêmên kurdistanê û heta ermenistana demê wê were jî wê di wê temenê de wê, nikaribê were piştrast kirin. Heta ku wê vajî wê di wê temenê de wê were piştrastkirin. Ji xwe wê gelek ragihandinên di derbarê hêzên selçûqî ku wê weke yên alpaslan wê werina ser ziman wê di derbarê wan de wê were ser ziman ku ew dema ku ew dihêna herêmê wê bi dananişandina xwe ji şadên şadadî ên kurd re wê, encax karibin li herêmê bijîn. Di wê temenê de wê, iteat û girêdana xwe wê bi dana bawerîyê re wê li herêmê wê karibin bijin. Ew şahên kurd ku ew dihê gotin ku wê alpaslan û hêzên wê iteat û girêdana xwe wê li wan bidina nişandin weke şahên kurd ên şadadî ên bi navê **Fazl** û emirê Şîrwânê Ebu'l-Eswâr, piştî ku ew wê iteat û girêdanê didina nişandin piştê wê karibin li herêmê bijin. Di wê temenê de wê ragihandinên ku wê werina kirin wê hebin.

Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ragihandinên mihemed emin zeki beg wê di wê temenê de wê, weke ku wê mirov di wê warê de ji wan fahmdikê wê li ser temenekê ragihandinên ku ew di wê temenê de wê werina ser ziman wê bi temen bibê. Û di wê warê de ev ragihandinên ku ew hatina kirin jî wê, heta roja me jî wê di derbarê wan de wê zêde wê dîrok li ser piştrastkirin û awayên wan wê zêde ti tişt newênê ser ziman. Ber vê yekê ev nûqte wê weke gelek nûqteyên ku ew di wê temenê de wê bibin wê di awayekê de wê weke ku me hanî ser ziman wê di xwe de wê gelek ne dîyariyan wê di xwe de wê bihawênê.

Ev aliyê mijarê wê di nava xwe de wê, hem herêmên başûrê kurdistanê wê hinekî û aliyekê dîroka wan jî wê di xwe de wê bihawênê û hem jî wê yên aliyekê dîroka bakûrê kurdistanê wê di wê temenê de wê, di xwe de wê di awayekê de wê weke ku wê were ser ziman wê bihawênê.

Weki din wê aliyekê din jî wê di navaroka pirtûka mihemed emin zeki beg de wê di derbarê dawî lêhatina desthilatiya merwaniyan de bê. Wê bi heman rengê wê bi gotinekê wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, werênê ser ziman ku wê, 'hukumeta serokê kurd ê marwanî wê, ji aliyê sekman ku wê azerbeycanê ji atabeyan wê hildê ve wê were dawî lêhanîn' jî wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê li rewşa herikina mijar û dîrok û pêvajoyên demê binerê jî wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê ev jî wê di awayekê de wê, di derbarê wê de wê, zêde dîyarbûn wê nebê. Di awayekê de wê, dema ku wê bahsa dîroka deyfê xatûnê ku wê weke ji malbate eyûbîyan bê û wê, li dora 1230an û wan de wê bijî wê, di wê demê de jî wê di seferên wê yên li hemberî mogolan ku wê bikê de wê bahsa ji desthilatiya merwaniyan çûyina hêzên alikariyê li rex yên ku wê ji mirgeha botanê wê herin wê bahsa wan wê were kirin. Di wê temenê de wê di nava gel de wê heta roja me jî wê di wê temenê de wê, bahsa wê were kirin. Weke ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê mijarê wê li wê binerê wê, ev rewşa bi deyfê sultanê û dema wê re bûya wê pîrr zêde wê demek piştî wê dema ku wê bahsa wê bê kirin ku wê di wê de wê dawî li desthilatiya merwaniyan wê were.

Li vir di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, merwanî wê, di awayekê de wê, biqasî ku mirov ji encamên wê derdixê wê, ne bi pêvajoyek şer wê dawî li wê were. Biqasê ku mirov wê ji wê fahmdikê wê piştî hatina malbate eyûbîyan li bakûr û herêmên cizirê û serwer dibin wê di wê demê de wê, ew wê, bi mazinbûna wê re wê di nava wê de wê weke temenekê wê xwe di rengekê de wê bide gûharandin û dîyarkirin. Di wê temenê de wê ji têkiliyên desthilatî û hêzî ên demê wê mirov dibînê û wê fahmdikê ku wê zêde derfeta bi hêrîşekê ketina desthilatiya merwanîyan wê nebê. Ew wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, zêde wê, derfeta wê newê dîtin. Weki din wê di awayekê de wê gotinek din jî a mihemed emin zeki beg wê bale mirov bikişênê. Wê jî mirov wê gotinekê wê li ser wê nebêjê wê weke ku wê nebê ku mirov wê ji wê derbas nebê. Di wê de wê werênê ser ziman ku wê ji ber hevdû ne kişandin, bêtifaqî û hwd re wê, nikaribin yekbûnekê di nava xwe de çêbikin ku ew karibin bi wan bersivê bidina hêrîşên ku ew werina bi ser wan de. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di wê demê de wê, gelek rûdawên ku wê bibin wê di derbarê dîroka şadadî û berî wan eyeridi û kekoyidiyan bê, û heta merwanîyan û piştî wan eyûbîyan bê wê dîmenekê hevgrîtî wê bidina berçav. Ku wê di dema selahadinê eyûbî de wê bijî û wê di mazinbûna wî de wê bi zêdeyî wê wê weke ku wê navê

wî derbas bibê wê zeynedinê hakariyî wê di wê demê de wê demên dirêj wê bi rêwîtîyên wê yên ku ew di nava herêm û hêzên kurdan ên demê de ku ew dikê re wê derbas bibê, dakû ku ew yekitiyekê di bin desthilatiya eyûbî de bide çêkirin. Gelek ragihandinên di derbarê rewşê û mijarê de wê bînina ser ziman ku ew di wê helwesta xwe de wê di awayekê de wê, ser jî keve.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ev gotinên ku wê li ser têngîna tifaqa nava kurdan wê werênê ser ziman wê, di awayekê de wê, karibê bo demên piştî wê demê ku wê di dema li dora şerê çardiranê de ku wê kurd wê ji du aliyên ve wê werina hatina li leyistokekê ku wê di wê temenê de wê, ew wê, çerem û encama wê heta roja me wê bikişênin wê, karibê bo wê were hanîn ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê weke ku mirov wê karibê ji nava dîroka ibnûl esir wê bixwênê wê di derbarê hêrîşên tataran û her wusa li herêmê ku wê bi koman wê werin û wê hêrîş û talanê wê bikin wê di derbarê wê de wê, têngîna wê bidê me. Ji navaroka têngînen wî fahmdikê ku wê di wê demê de wê, weke komên mogol û selçûqîyan wê tatar û hin komên din weke hazarî û hwd wê werina herêmê û wê herîşî herêmê wê bikin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê were fahmkirin bê.

Di hinek ragihandinên ibnûl esir de wê bahsa wê bikê ku wê li dora kurdîstana rojava û heta herêmên li dora nisibênê û hwd ku wê çawa wê xwe bigihênina li wan deveran û wê, talan û komkujiyan wê bikin wê di wê temenê de wê, bahsa wê bikê. Hinek dîrokzan wê di wê temenê de wê bahsa aşîra qûreşîyan a kurd ku wê di wê demê de wê xwediyê hêzek mazin bê û wê çawa wê bi hêza xwe wê pêşîya wan bigirê û wê, di wê temenê de wê, pêşîya wan bigirê wê bikin. Li gorî ku wê were ragihandin wê di wan deman dewê hêrîşên van koman wê li herêmên weke Erzanê, mayafarqînêsêrtê, xelatê, mêrdîn û heta hin deverên li herêmên kevîyê ên botanê û hwd wê ev hêrîş wê li wan wê werina kirin. Li gorî ku wê werina ser ziman wê çendî ku wê di wan hêrîşan de wê çand û mal wê zêde bi wê ziyar û zaiyetek mazin wê bibê jî lê wê nikaribin li herêmê serkevtinekê bikin û ankû şikandinekê weke ku ew dixwezîn wê bikin.

Di dewama wê de wê hinek rewşên ku wê didina dîyarkirin ku ev rewşên di wê demê de ku wê weke ji gelek aliyên ve wê hêrîş li herêmê wê bibin wê ev wê bê sedema şîyarîyek mazin ku wê hêzên kurd û mirgehên herêmê wê encama ku ew ji wê derxin ew hêzên xwe

bigihênina hev û bi hev re di yekitiyekê de tevbigerihiin. Di wê warê de wê, weke ku wê ji nava rengê pêşveçûnên nava şahname şerefxanê bedlisi mirov wê fahmdikê wê di awayekê de jî wê li herêmê wê serkevin. Di wê temenê de wê, li herêmê wê di demên piştre jî wê, di awayekê de wê, hebûna xwe û desthilatîyên xwe yên herêmî û giştî wê karibin bidina domandin. Desthilatîya şedadîyan wê weke ku wê were dîtîn wê, di wê demê de ew li gelek deverên wê hêriş wê bibin. Lê tevî hemûyan wê karibê xwe bi ser bixwe û hebûna xwe wê bide domandin. Di awayekê de wê mirov dibînê ku wê şadadî wê heta li dora sedsale 12' min wê hebûna dema wê ya zêr wê di awayekê de wê were dîtîn ku wê xwe bide domandin. Ev dem wê dawîya wê taqabûlî dema ardalaniyan ku wê piştî wan wê li rojhilat, başûr û hinek herêmên başûr jî wê serwer û serdest bibin wê bidomê. Di wê temenê de wê xatek desthilatî wê mirov bi wê re wê dibînê ku wê ji şadadîyan û di dewama wê de wê heta ardalaniyan wê di awayekê de wê di wê xatê û herêma kurdistanê de wê xwe di rengekê dewê weke ku wê were dîtîn wê xwe bide domandin.

Gelek rewşên dîrokî wê bi xwe re wê didina dîyarkirin wê, ku wê di demên eyûbîyan de wê çendî ku wê hin hêrişên tataran û selçûqî û mogolan wê bibin jî lê wê ti encamê wê weke ku wê bixwezin wê bidest nexin. Di awayekê de wê, di demên piştre wê, weke ku wê di dema filosofên kurd ên weke teymiyê harranî ku wê dijin de wê di serborîya wî de wê di demek ku ew ji mayafarqînê û wê herê herêmên serêkahniyê di rê de ku wê raştî komna tataran û hêrişên wan wê were û wji ji mirinê wê bi filitê wê bahsa wê were kirin. Ji rewşên bi wê rengê wê, mirov dikarê di awayekê de wê fahmbikê ku wê weke ku wê dem bi dem wê hêrişên bi wê rengê wê li herêmê wê bibin.

Lê di awayekê de wê, mirov wê dibînê ku ew di wê awayekê de wê li herêmê wê zêde wê ne bi serkevin û wê, zêde wê ti bahsa serkevtinê wê newê kirin. Wê tenê wê bi destûra şahên şadadî û di temenê ku ew di bin iteat û girêdana wan de bin wê hin komên selçûqî wê li herêmên li dora erzanganê wê di awayekê de wê destûr ji wan re wê were were dayin. Ev destûr dayinên ji aliyê şahên kurd ve wê ji komên selçûqî ku wê weke di dema Keykâvus de bin wê bahsa wan wê were kirin. Wê di wê demê de wê bahsa têkiliyek girêdanî, iteatî û başî wê were kirin. Kê ev rewş wê li ser rûdawên ku wê piştre wê rûbidin û ku mirov wê karibê wê bixwênê wê, di wê temenê de wê, zêde nedomê. Di wê dema ku ev destûrdayinên li wê herêmê dibin wê eyûbî wê hin bi hin wê li herêmê wê weke kuu wê

were dîtin wê serwer bibin û wê ev kom wê diawayekê de wê êdî wê bi zêdeyî wê bina mihatabê eyûbîyan û di awayekê de ku wê weke di dewama wê de wê li wê herêmê wê bi serdestî û desthilatîya wê re wê derkeve li pêş şûnpêeyên şadadîyan ardalaniyan.

Ev wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê ev komên selçûqî wê xwe li herêmên dervî herêmên eyûbîyan wê li dora herêmên qayserê wê bixwezin ku ew di awayekê de ew bi destûra eyûbîyan wê serdest bikin. Di wê warê de wê ragihandinên ku wê li ser wê temenê wê werina ser ziman de wê, ev kom wê weke komna sivil bin. Piştî wê, ew bi destûra eyûbîyan wê, bèn serdestkirin. Di wê temenê de wê, ber ku wê eyûbî wê li dijî têngnek bindestkirinê bin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê êdî wê dest nêzîkbûnê bibin. Ew jî wê ji wê sûdbigirin û wê di wê temenê de wê weke ku wê were dîtin wê, êdî wê hin bi hin wê bibê.

Selahadinê eyûbî wê hê di dema wî de wê, li hemberî van koman ku wê weke ku wê were ser ziman di bin serkêşîya kilicaslanê yekem de wê bibin li herêmê wê hingê wê selahadinê wê seferekê wê li wan bikê û wê di wê temenê de wê, di wê demê de ku wê temenê hêrişên wan ên li herêmê wê bikê. Ev jî wê li ser wê temenê wê weke ku wê were ragihandin wê bibê ku ew kom bi kom hêrişên talanê ku wê ji wan herêman wê li herêmê wê bibin û wê aramî û hûzûrîya herêmê wê xirabikin wê bi wê minesebetê wê were kirin.

Di wê demê de wê weke ku wê were dîtin ku wê taqabûlî demên li dora deyfê xatûnê/sultanê wê werin wê, hêrişên mogolan wê li başûr, rojhilat û bakûrê welêt jî wê di awayekê de wê hêrişên talanê ên xadar wê bikin. Heta li dora herêmên ber nêzî mayafarqînê jî wê bikin. Li ser wê temenê wê were ser ziman ku wê qasra deyfê sultanê wê hêzek mazin ku ew li dora xwe wê bide hev wê li hemberî wan wê seferekê li giştîya welêt wê bide destpêkirin û wê encamên giring ên dîrokî wê, weke ku wê heta roja me wê di nava gel de wê werina ser ziman wê bidest bixê. Ev jina kurd a sultan ku ew li ser taxt li şûna herdû kûr û mêrê xwe yê mirî wê rûnihê li şûna kûrê xwe yê heftsali wê gelek kirinên mazin ku wê zêde kes nikaribin bikin wê bikê. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, demek aramiyê wê piştî wê demê wê êdî wê heta li dora sedssale 13' min wê weke ku wê were dîtin û ser ziman wê piştî wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê

karibê wê di wê temenê de wê, di serî de wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê, kesekê din jî wê weke ku wê bi serkevtinên wî yên li hemberî mogolan ku wê navê wî derkeve li pêş wê di demê de wê bibê. Ew jî wê şah newroz ku wê ji jê wê were bahskirin. Wê weke ku wê di dîroka 'cihankuşa' de wê were ser ziman wê di wê demê de wê kurdistan wê ji aliyê wî kesê ve wê were îderekirin. Di aslê xwe de wê, weke ku wê di dîroka mihemed emin zeki de wê di derbarê wê dema eyûbîyan de wê were ser ziman ku wê di wê demê de wê li hemberî hêrîşan xwe li çîyayan wê bigirin jî wê di demên eyûbîyan de ku ew bo wê dihênê ser ziman wê mirov nikaribê wê bi tememî wê bi wê rengê wê rengê ku ew dihênê ser ziman wê herê bikê. Ber ku wê di wê demê de wê, eyûbî wê weke ku wê ji rengê pêşketinên wan ên herêmê wê were fahmkirin wê li herêmê wê bo desthilatiya xwe û serdestîya wê bi tememî wê tifaqekê di nava mirgeh û herêmên kurdistanî de wê çêbikin û wê di wê temenê de wê, ji rojhilat başûr û heta bakûr û rojava wê di wê temenê de wê, bi temenê wê rewşek serwerî a ku wan li wê pêşxistîya wê dîmenê wê bi rehetî wê were li berçav. Di dema ku wê mogoli di bin serkêşîya melîkê kurê tûdan de wê bi ser hemedan û rojhilatê kurdistanê ve wê bimeşîn wê di wê demê de wê biqasî ku mirov wê fahmdikê wê pevçûnên mazin wê bibin. Wê zirarek mazin wê bidina herêmê. Lê tevî wê jî wê bi serkevtinekê li herêmê wê di wê demê de wê li kirmaşanê wê kurdên êzîdî û yarsanî wê hêzên xwe wê bikin yek û wê bi mêrek ku wê bibê malê dîrokê wê bidina nîşandin û wê nehêlin ku ew bikevin herêmê. Di heman demê de wê, komên mogolan wê hêrîşî hewlêrê wê bikin û wê di wê demê de wê hêzên ku wê di bin serkêşîyek kesekê bi navê Salaba de wê mênîyêk zêde mazin ku wê bê malê dîrokê wê bidina nîşandin. Piştî pêşîlgirtina wan a li kirmaşanê wê bê sedema ku ew li wan herêman jî êdî xwe bi şûn ve bidina kişandin. Gelek hêzên êzîdî wê di wê demê de wê, bi canfidayek mazin wê şerbikin û wê herêmên xwe wê biparêzên.

Biqasî ku wê were gotin wê kavilkirin û tarûmarkirin wê di wê demê de wê li deverên weke kirmaşanê wê pîr zêde bê. Wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê bi awayekê bi heybet wê bahsa wê were kirin. Lê piştî wê bi serneketinê wê hêzên wan ên li herêmên û rojhilat wê di wê demê de wê berên xwe bidina herêmên bakûr ên weke zaxo, botanê, herêmên çolemergê û gelek deverên din ên rojava û heta herêmên li dora şamê. Di wê demê de wê di aslê xwe de wê, dema ku wê bahsa van pêvajoyên hêrîş û talanê ku wê bahsa wan wê were kirin wê weke ku wê di nava

civatên herêmê de wê were ser ziman wê ji wê re wê bê gotin ku 'wê gotin têrê nekê ku ew wê karibin werina ser ziman."

Li herêmên li dora nisibên û cizirê a roja me wê gelek rûxandin û komkuji wê di wê demê de wê werina kirin. Di demên piştî re wê were dîtîn ku wê çendî ku wê nikaribin li herêmê serkevtinekê jî bidest bixin lê wê zerarek zêde mazin ku wê heta demên me wê li ser wê were axiftin wê ji wê were bahskirin ku wê were kirin.

Di wê demê de wê, hêrişên mogolan wê ji ya ku em dikarin wê bi gotinê wê werênina ser ziman wê, zêdetir bê. Wê di wê temenê de wê pîrr zêde wê bi xwûn wê bi pêvajoyek û demekê wê bi encam bibê. Tevî wê jî wê kurdistanî wê di dema eyûbîyan de wê were dîtîn ku wê karibin pêşîya wan bigirin. Di wê demê de wê, demek ne zêde dirêj wê di wê demê de wê, hin bi hin wê weke deme xwe li hev dana hevdû wê derbaskirin. Piştî wê demê wê, hê ku wan xwe li hev nedayi hev wê, komên weke yên ku wê di bêjin ku wê dibin serkêşîya timurlenk de wê dema ku wê werin. Wê pêşî wê herêmên weke isfahanê wê di şûr de wê weke ku wê were ser ziman wê derbasbikin û wê di wê demê de wê berê xwe bidina bi herêmên başûr û bakûrê kurdistanê bê. Di wê temenê de wê li gorê ku wê, di wê demê de ku wê weke emirê hewlêrê ali şah, mirê cizirê bota mîr izeddinê kurdî, ê heskifê emîr suleyman û yê merdînê mîr tahirûddin ku wê bahsa wan wê were kirin wê di wê demê de wê, weke kesên pêşeng ku wê piştî wan demên hêrişên mogolan ku wê piştî wan wê hêrişên timurlenk wê destpêbikê ku wê li herêmê wê serwer bin. Di wê demê de wê, emîrên kurd wê, di awayekê de wê, di nava wan de wê ew nîqaşên ku wê çî û çawa wê bikin wê li ser wê bihizirin. Lê di wê demê de wê, di nava wê gengêşîyê de wê kurd wê serî hildin û wê hêzên xwe wê bikina yek. Lê hêzên timur wê, di wê demê de wê, li deverên weke keviyê ên gûnd û hwd wê, di awayekê de wê ji xwe re wê bikê armanc. Bi wê yekê li herêmên botanê wê di demê de wê, bahsa gelek gûndên ku wê bi wan hêrişan ji dîrokê hatina kirin wê were kirin. Li gorî ku wê di hinek çavkaniyan de wê were ser ziman timur wê dema ku wê were herêmên weke bedlisê ku wê di wê demê de wê mîrê wê herêmê bê mîr Şerefûddin wê, di wê demê de wê bi heybetek mazin wê bixwezê ku ew hêzên timur pêşwazî bikê. Di wê demê de wê, dema ku wê hêzên timur wê ihtîşamê dibînin wê xwe nekina nava şerekê de. Wê di wê temenê de wê ji sînorê wê derê wê bi şûnve vegeirihin. Hinek çavkani jî wê werênina ser ziman ku wê mîr Şerefuddin wê bi wî re wê rûnihê û wê levbikê û ew jî wê di encama wê de wê bi şûn ve bikişênê hêzên. Lê

çavkaniya pêşî wê zêdetirî wê ji mirov wê re wê mantiqî wê were. Ber ku wê di wê demê de wê, dema ku wê, mîrên herêmê wê hêzên xwe wê bikina yek û wê bişênina rex mîr Şerefûdinê bedlisî wê di wê demê de wê piştî ku gelek komkujiyên ku wê dever bi dever wê bikê wê, heta ku wê were wir û wê li wir wê fahmbikê ku ew bikevina çengekê de wê sax nefilitin. Di wê temenê de ne şerkirin û destûr dana wan a ji herêmê derketin jî wê di aslê xwe de wê weke qizincekê bê ji wan re.

Ev rewş wê piştî wê dema ku wê, piştî wê, mîr Şerefûdin, bi mîrê colemergê ê demê melik mihemed, yê heskifê melik xalil û yên xîzan û çend deverên din wê werina cem hev û wê hêzên xwe wê bidina nîşandin wê di demê de wê, hêrîşên kûrê timur Şahruh li herêmên weke ermeniya roja me ku wê dikê wê dawî li wan wê werênê. Ber ku wê agahi wê herin wê ji aliyê aararatê ve wê, ev hêz bi hêzên mîrên herêmê ên li dora araratê re wê hêzên xwe wê bînina cem hev û wê bi ber wir ve wê herin. Ev rewş wê, di awayekê de wê weke rewşek ku wê dawîyê li şerê wir jî wê werênê.

Di wê demê de wê herêmên hefkişê û heta mayagarqîn û dora wê bi herêmên rojava û cizirê ve wê, girêdayî desthilatiya eyûbîyan a demê bin. Wi dê demê de wê amed wê weke navendek herêmê wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, bi gelek talan û zirarên mazin wê hêrîşên timur jî wê di dewama yên mogolan de wê, werina li şûn hiştin.

Ev dem wê heta demên li dora şerê çardiranê wê li herêmê wê weke demek xwe li hev dana li hev wê bibê û wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku wê pêşkeve. Ji wê demê û pê de wê rengê pêşveçûnên li herêmê jî wê di awayekê din de wê seyra xwe wê bidina dîyarkirin.

Di aslê xwwe de wê dema ku mirov wê hinekê bi demê wê bi pêş ve wê were wê di wê demê de wê bi ber demên şerê çardiranê ve wê were. Di wê demê de wê li kurdistanê wê rewşek din wê hin bi hin wê biafirê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, aşîr û komên selçûqîyan ku wê werina herêmê wê di awayekê de wê, ahenge herêmî jî wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Lê berî wê demê wê hinek hêrîşên ku wê, di wê demê de wê di bin serkêşîya uzun hasan de ku wê li herêmên botanê ên dumeli û dimbili'yê ku wê bikin re wê, were dîtin. Di wê temenê de wê gelek hêrîş wê di wê demê de wê bibin. Li gorî ku wê di şerefnamê de wê were ser ziman ku wê komên uzun hasan ku wê dibin serfermandarîya suleyman beyseren wê hêrîşî hin kelehên li dora bedlisê ên weke yên di

bin mîritiya mîr brehim de bê wê, bikê. Di wê demê de wê talanak mazin jî wê weke ku wê were ser ziman wê ev kom wê bide kirin.

Di wê demê de wê dema ku wê bahsa rewşa şahê şefewî şah ismail û sefewiyan wê were kirin wê di awayekê de wê di wê demê de wê, hinek vegotinên weke ku wê di wan de wê were ser ziman. Li gorî ku wê were ser ziman wê şah ismail wê dema ku ew wê berî wê demê wê artişek mazin wê bişênê bi ser mîrgeh kurd a xoyê de wê ev wê kurdan wê zêde aciz bikê û wê, di wê demê de wê, kî wê aciziya xwe wê werênê ser ziman ew wê wan bigirê û wê biavêjê zindanê. Li gorî ku wê di dewama wê de wê were ser ziman wê, hingê wê, şah ismail wê li dora 24 mîrên herêmê ku wê mir melik xalilê heskifî ku wê weke zawayî wî û mêrê xwûşka wî jî bê wê di nava wan 24 mîrên girtî de bê.

Li ser wê rewşê wê gelek rengên vegotinê ên ku wê werina ser ziman wê hebin. Yek ji wan wê ew bê ku wê berî wê demê wê mîr wê rêyekê wê çêbikin û wê xwe ji zindanê wê xilasbikin û wê werina herêma mîrgeha botanê û wê xwe bisipêrêna wir. Di vegotinek din de jî wê were gotin ku ewê ew wê li dora sê salan wê bimênina di zindanê de û piştî şerê çardiranê ew wê xilas bibin û wê werina herêmê û wê jinûve wê, mîritiyên xwe wê bikin.

Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa ramiyariya şah ismail wê ew bê ku ew mîrgihên herêmê ji holê rabikê û ew li şûna wê sîftiyê wê bicih bikê wê di nava hinek şîroveyan de wê were hanîn li ser ziman.

Lê li vir wê di aslê xwe de wê pêwîst bê ku mirov hinek tiştina li ser rengê ramiyariya demê û rewşa demê a ku ew afirîya wê hinekê wê bibêjê. Ber ku ev jî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê karibê hinek tiştina ji me re bibêjê û werênê ser ziman.

Di wê demê de wê, di nava rewşa şah ismailê sî û yê aliyên ê ne sî de wê zêde li kurdistanê ku mirov wê binerê wê di aslê xwe de wê, zêde cihêbûn bi bawerî wê binê wê newê xêzkin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê di awayekê de wê, biwqasî ku wê kurdên sî wê li herêmên din wê bi rehetî wê bijîn wê bi heman rengê wê, di wê demê de wê, weke ku em ji navaroka jîyane faqiyê teyran fahmdikin wê li wan herêman wê bi rehetî wê bigerihê û wê herê û were. Di wê temneê de wê bi heman rengê wê gelek kesên din jî wê wusa bê. Lê di wê demê de ku wê hin bi hin wê derkevina li ser temenê hêzek desthilatî wê, di awayekê de wê, bi derketina osmanî re wê, di awayekê de wê, rewş w bigûharê. Ji hêrîşên demên mogol û selçûqîyan ku wê ji kal bikeve wê, di wê temenê de wê, di her warê de wê herêm û mirgehên kurdan wê rêya aşîfîyê ku ew

di awayekê de ew hertimî hilbijêrên wê ji xwe re wê bikina rê. Di wê temenê de wê, nexwezin ku ew di wê temenê de ew bikevina nava rewşên şer de. Wekî din ji aliyekê din ve jî wê di aslê xwe de wê, komên selçûqî wê di herêmê de wê ev wê rewşê wê ji xwe re wê, weke temenekê bi hêzbûnê wê bibînin. Di wê temenê de wê, wê di awayekê de wê kurd wê di awayekê rêya aşîti û parastina aramiyê wê hilbijêrên.

Ev wê ji du aliyan ve wê weke ku wê bo kurdan wê li herêmê wê weke aliyekê ku wê temneê wê çêbikê bê. Yek wê, di wê temenê de wê, di demên eyûbîyan de wê di çerçoveya aşîtiya mayindan û sermedî a herêmê de ku wê eyûbî wê di dema kamil adilê eyûb wê temenê wê biafirênê di awayekê de wê di wê çerçoveyê de wê di temenê wekheviya di temenê ku wê weke 'bi biratiya olî' re wê were pênasekirin re wê di rengê de wê, nêzîkatî wê were kirin. Gotina biratiya olî wê ji wê demê bê. Wê weke mireteyek ji wê çerçoveya navenda peymanî kamil adilê eyûb ku ew çêdikê û wê bi wê re wê weke hev di awayekê de wê çawa wê bê jiyankirin û wê, demên şer û pevçûnê wê, dawî li wan werênê wê di wê temenê de wê weke gotinek hatibê gotin bê. Di aslê xwe de wê, ev weke ku em çawa bo medan dibîjin wê bi hişmendî wê li pêşîya dema xwe wê bijîn wê, bi heman rengê wê bo wê têngîna kamil adilê eyûbî armanca wî ya bi tememî çêkirina aramiyê li herêmê û dawî li hemû şer û pêvajoyên şer hanînê û hwd jî wê weke têngînek ku ew li pêşîya dema **xwe** bû. Bi wê peymanê kamil adilê eyûb hem dixwest şer, pevçûn û diijberiyên nava bawerîyan hem li herêmê bi mezhebî hebin û hem jî weke bi pêvajoyên seferên xaçîyan re ew bi tememî dawî li wê werênê, û ew di wê ya xwe de wê weke ku ew bi **ser** jî keve. Kamil adilê eyûb xwest ku ew dawî li şerên bi derve û di navxweyî de dibin bête. Li ser wê temenê de wê aşîtiya mayinda wê li wê bigerihê. Bi wê têngîne wê ramyarîya ku ew bi hêzên xaçî re dikê wê bi wê dawî li seferên xaçîyan wê de hanîn. Di wê çerçoveyê de wê, dawîlêhanîna seferên xaçîyan wê weke encama ramyarîya kamil adilê eyûb bê. Wê di wê temenê de wê, li ser temenê çêkirina aşîtiya nava bawerîyan û aramiya herêmê di temenekê mayinda de wê li wê bihizirê û wê bikê ku ew wê bikê. Hewldanên lêhanîna şerên dagirkirinê li herêmê û ji herêmê li deverên din wê li ser wê temenê wê weke esasê wê ramyarîya wî biafirênê bê. Peymana aşîtiyê ku wê kamil adilê eyûb wê çêbikê wê di roja me de jî wê di awayekê de wê jinûve wê weke ku wê mihtacê kifşkirin û pirtizekirin û di wê temenê de herêmê gihandina aramiyê û aşîtiya navxweyî bi wê ku wê karibibê. Wê dema ku wê, ev ramyarîya kamil adilê eyûb were

fahmkirin wê bi wê re wê baştirin wê were fahmkirin ku wê pêvajoyên şer wê piştî wê çi encamê wê bi xwe re wê werênin. Di wê temenê de wê, çi encamên wan wê hebin. Di awayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê kifşbikê bikê bê. Ev pêvajo wê heta demên li dora derketina osmaniyên wê bibê. Hebûna osmanî û sefer û hêrîşên wê li dijî herêmên eyûbîyan li dijî derve wê di wê temenê de wê, li ser temenê têgînek olî ku wê dervî wê rengê ya ku kamil adilê eyûb bi têgînek aşîtiyana û civakî ku ew li wê **dihiziriya** ba.

Ev peyman a aşîtiyê wê aliyê wê derveyî wê di nava baweriyên cihê de jî wê, temenê aşîtiyê wê çêbikira. Ji xwe wê dawî lê hatina seferên xaçîyan wê hinekê jî wê di encama wê de wê bûba. Wê piştî wê demek aramî wê di wê temenê de wê li herêmê wê biafirê û wê bazirgan wê ji herêmê herina herêmên din û wê bi heman rengê wê ji herêmên din wê werina wê herêmê. Ev wê di wê temenê de wê diawayekê de wê rewşek ku wê di nava herêman de wê weke aliyekê çûnûhatinê jî wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide nîşandin ba.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê, li herêmê wê mijare aşîtiyê wê di wê temenê de wê bi heman mantiqê li herêmê wê were dîtin ku wê di nava baweriyên bi mezhebî ên herêmî de jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê di awayekê de wê, were dîtin.

Di wê demê de wê derketina osmanî wê hinekî jî wê di temenekê ku wê ji wê navenga rewşa aramiya herêmê ku wê sûdbigirê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, aliyê din wê, herêmên kurdan wê ji demên hêrîşên mogol û selçûqîyan wê di awayekê de wê, li herêmê wê hema bêja wê rûyê aramiyê wê wînda bikê. Piştî wê demê wê di demên şah û sultanê eyûbî melik el eşref de wê, bi zêdeyî wê bi wan rewşan re wê alaquadar bûyin wê bibê. Di wê temenê de wê di dema şerên eyûbîyan di dema deyfê xayûnê û berî wê, hewserê û herdû kûrên wê yên ku wê li dûv hev wê herina ser taxt û wê bi mirin wê di wê temenê de wê, seferên aramiyê wê, bikin. Di aslê xwe de wê di wan seferan de wê weke ku wê were dîtin wê pêşîya hêrîşên mogolan wê li herêmê wê were girtin. Di wê temenê de wê ev demê wê di wê temenê de wê werê dîtin ku wê di wê de wê di awayekê de wê serkevtinek zêde mazin wê xwe di wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Eyûbî wê di wê demê de wê di awayekê de wê xwediyê rewşek serwer û serdest a bi

desthilatiya xwe ya li herêmê bin. Di awayekê de wê, di wê demê de wê li herêmê di çerçoveya wê têgîna 'biratiya olî' de ku wê weke hev wê were dîtin û wê were herêkirin de wê osmanî wê hin bi hin wê, derkeve li pêş. Di wê demê de wê biqasî ku wê di dema uzun hasan û yavuz selim de wê were dîtin ku wê bi dest leyistina li nava kurdan wê bikin. Li ser temenekê mezhebî re wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê were leyistin. Di wê temenê de wê, ev aliyên olê wê heta ku wê di dema uzun hasan de wê gelek provakasyonên ku wê weke li ser rewşa mirgeha kurd a çemişgezê re ku wê li hemberî yên din wê bîn dayin kirin jî wê were dîtin. Di wê demê de wê li hemberî hev dana şerkirin û ankû ketina nava hewldanak bi wê rengê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de û di dîmenekê de wê were dîtin.

Ya ku wê yavuz selim wê di wê demê de wê bixwezê ku ew di wê temenê ramyariyê wê bikê jî wê di aslê xwe de wê ev bê. Di wê demê de wê li ser temenê pêşî weke 'levkirineka olî' weke ku wê bi aliyên din ên kurd ên ne sî re wê bikê û wê di wê temenê de wê ev alî wê bi idrisi bedlisi re wê li herêmê wê bandûra xwe wê bide dîyarkirin re wê di wê temenê de wê, were dîtin. Li ser wê temenê têgîna peymanîya aşîfîya mayinda a eyûbîyan ku wê xwestina weke hev di nava hev de hevpeymaniyê çêbikin wê di awayekê de wê, were dîtin. Idrisi bedlisî wê bi wê gotin û têgîna 'çêkirina peymanê di nava wan herdû aliyan de wê, di awayekê de wê weke ji aliyekê ve wê were xapandin jî. Di wê demê de wê biqasî ku mirov wê kaeribê wê fahmbikê wê pêşketinek mazin wê bibê. Dîrokzanên ku ew bi aslê xwe kurd weke seid paşa ku wê li dora sedsale 13' min de wê bijî û wê di xabeta xwe ya li dora 9 cildan de ku wê bahsa dîrok û koka kurdan wê bikê de wê, bi berfirehî wê li ser wê bisekinê. Di "Mir'atü'l-İber" a xwe de wê, li ser têkiliya kurd û îraniyan wê bisekinê. Di cilda wê ya 8' min de wê mejuya mesopotamya û di dewama wê de wê dîroka desthilatiya merwanîyan û dewleta kurd a hemedênî wê li ser wan bisekinê. Di dewama wê de wê di xabatên xwe de wê di wê demê de wê cih bide di derbarê dewletên li xorasan û lûristanê jî. Di wê temenê de wê, di çerçoveya dîroka desthilatî û dewletên kurd de wê werênê ser ziman. Navaroka wê xabatê wê di derbarêwê demê û piştî wê xwe jinûve li hev dana hev a hêz û desthilatiyên de jî wê karibê têgênekê û çerçoveyek fahmkirinê di **mejiyê** mirov de bide çêkirin.

Di nava kurdan de wê di wê demê de wê weke gotinek ku wê serê wê bibê lê wê dawîya wê nebê ku wê di wê demê de wê bê gotin ku wê

peyman wê di nava hêzên osmanî de wê di wê demê de wê çêbikin û wê bi wê re wê, kurd û komên selçûqî û osmanî wê di nava aramiyê de wê bi wê re wê bijîn. Ev wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê ku wê kurd wê bi mirgehên wê yên ku wê di temenê alikariya xwe ya bê sînor ku wê bidina piştî idrisi bedlisi wê ev di temenê wê de wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, li gorî wê peyman çêkirinê wê kurd wê li herêmên xwe wê bi sancaq û hukumetên xwe û ankû mirgehên xwe wê bijîn û wê dest li wan wê nebê û wê dawî li hêrişên ku ew dusad sal li dûv xwe hiştina wê bi wê re wê dawî li wan jî wê biheta.

Di wê temneê de wê di dewama wê de wê, ev di temenekê zimmî de wê weke ku wê heta roja me wê di nava civakê de wê were ser ziman wê ew levkirin wê were çêkirin. Di awayekê de wê bi wê re wê, rewşa kurdan ku wê heta roja me wê di wê temenê de wê di nava wan de wê were ser ziman wê, di wê temenê de bê. Di wê temenê de wê hinek gotinên cihê jî wê werina ser ziman. Li gorî ku wê werina ser ziman wê, di wê temenê de wê ew levkirina bi peymanî a zimmî wê di dema yavuz selim de wê were çêkirin. Lê kanuni suleyman wê ew wê di dema xwe de wê ew wê xilasbikê. Di wê temenê de wê, wê li wê gûhdar nekê û wê hêrişî herêmên kurdan ên weke botanê û hwd wê bikê.

Di wê temenê de wê gelek gotin wê di nava civakê de wê heta roja me jî wê, di awayekê de wê were ser ziman. Lê di aslê xwe de wê, wê hê di dema yavuz selim de ew wê temen wê were xirakirin. Ew jî wê di wê temenê de wê were xirakirin ku wê piştî wê, demê wê, li nakokiyên olî û mezhebî re wê care pêşî wê şerekê weke şerê çardiranê wê li herêmê wê were kirin û wê li herdû aliyên wê mirgehên kurd wê hebin. Wê di wê temenê de wê, di wê şerê de wê, ne tenê wê aliyê rojhilat wê bi têkçûna xwe re wê kurdên rojhilatê zirar bibin û wê xira bibin wê yên din jî wê hêzên wan wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, bişikihê. Wê kêmbibin. Di dewama wê de wê, ji aliyekê din ve jî wê, piştî wê şerê wê dema ku wê yavuz selim wê weke ku ew li ser wê dihat axiftin ku wê arami wê were çêkirin û wê herîşî herêmên kurdan wê newê kirin ku ew, piştî wê bi dest hêrişên li rojava seferê dikê û di wê demê de wê şerên weke ridanya, mercidabik, gaza, qahirê û hwd de wê, di aslê xwe de wê li ser temenê desthilatîyên eyûbîyan û wê bi desthilatîyên wan re wê di awayekê de wê werina kirin bin. Kurd wê di wê demê de wê êdî wê weke rastî xiyanetekê hatina wê di awayekê de wê, bikevina derûniyekê de. Li ser wê re wê, êdî wê gotinên weke 'baxtê romê nîn a' wê êdî wê di awayekê de wê werina bilêvkirin. Ev pêvajoyê wê piştî wê êdî wê di

awayekê de wê, şerên wê û pêvajoyên wê yên bi şer wê dawî li wan newê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, di awayekê de wê dikarê wê ji aliyekê din ve wê, mijare şerê bi kurdan re wê di wê temenê wê ji du aliyan ve wê êdî wê di awayekê de wê were meşandin. Ji aliyekê ve wê li ser temenekê mezhebî wê di awayekê de wê bibê. Minaq wê, rewşên weke yên raperînên weke yên celaliyan û hwd ku wê werina ser ziman wê, di aslê xwe de wê ji raperînan zêdetirî wê rewşên weke yên ku wê piştî wê rewşê re wê êdî wê li ser temenê paqijkirina mezhebî di temenekê de wê, bi wê re wê di awayekê de wê, weke şerên wê yên ku wê êdî wê bi xalkên herêmê re wê di wê temenê de wê werina kirin bin. Di wê rewşê de wê, ji destpêka calaliyan û heta şêx bedredin wê dikarê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman û wan weke raperîn û serhildan hanîna ser ziman wê di aslê xwe de wê di awa û rengekê de wê ne rast bin. Wê di temenê de wê rewşên weke li ser wê temenê rastî hêrişê hatina ku wê li hemberî wê bi bertekên xwe parastinê hatina dayin nîşandin re wê dikarê wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê têkiliyek wan rewşan jî wê di wê temenê de wê heta wê dema şerê mezhebî ê çardiranê û têngîna wê herê. Li ser wê temenê wê di dewama wê de wê dikarê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê şerê çardiranê wê ji dû aliyan ve wê bi teybetî wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê di wê temenê de wê ji aliyê têngîna şerê mezhebî û hwd ve bê. Di wê temenê de wê, rengekê bi wê rengê dana şerê çardiranê ku wê çendî wê ji aliyekê ve wê weke bi çah ismail ve wê were girêdan ku wê dixwest ku ew hemû tiştî bi şîitîyê re wê reng bide gûharan ku wê were hanîn li ser ziman jî lê wê tenê bi wê rengê wê fahmkirina wê kirin wê tenê wê weke gotinek bêbingih û sernûxûmandinê wê bimênê. Ber ku wê di wê temenê de wê pêşî wê hêrişên ku wê li wê bibin wê di wê temenê de wê ji aliyê osmaniyan û bi teybet yavuz selim ve wê were û bibê. Di wê rengê de wê kurd wê, di awayekê de wê li hemberî wê rewşê wê ji aliyekê ve wê tenê li wê tamaşa bikin. Ber ku ew têngîna sunitîyê a ku wê osmani wê derxê li pêş û ya sîitîyê ku wê bi şah ismail re wê ne li gorî têngîna civakî a şafiî ku wê kurd wê dîmenekê wê di nava xwe de wê pêşbixin bê. Wan ne dixwest ku ew hêstên xwe yên olî bi rijênina li temenê desthilatî. Li ser wê temenê wê dema ku mirov nêzikatîyên eyûbîyan û bi teybetî piştî wê ên kamil adilê eyûb ên di temenê peyman a aşîtîyê a nava bawerîyan ku ew wê,

dixwezê pêşbixê û wê di awayekê civakî de jî wê bigihênê li rengekê wateyê wê di wê temenê de wê karibê di rengekê de di wê warê de vegotinbar bê.

Di wê demê de wê, li herêmên weke bedlisê wê mîr eşref û li heskifê melik xalilê eyûb wê di wê demê de wê hebê û ew di wê temenê de wê, tenê di rewşa parastina pozisyona xwe de wê di awayekê de wê weke ku wê li rewşê wê binerin. Di wê demê de wê li sasonê wê mîr mihemed, li mayafarqînê li qasrê wê şah maliik Ahmed wê li herêmên xwe wê serwer bin.

Weki din wê, çend navên din ên ku wê di wê demê de wê derkevina li pêş ên weke ji êla mirdeysîyan mîr çemsid, li herêmên weke palo û hwd wê ser hebin. Lê wê hêzên wan ên leşkerî wê din serkêşîya serfermanderê kurd Ciziret bin omer ku wê di wê demê de wê hemû hêzên ku wê ji mîrgehên kurd ku wê berhev bibin wê serfermanderîya wan wê bikê. Wê di bin serfermandarîya ciziret bin omer de wê heta kerkuk û hewlêrê wê seferê lê bikin û wê, serwerîya xwe wê bikin. Di wê demê de wê mîrên kurd ên weke mîr eliyê kurê seyîd mîrgeha bahdinanê wê, li ser hema bêha giştîya başûr wê xort temenê wê demezrênê û wê, desthilatiya xwe xort bikê. Di wê demê de wê, piştî şerê çardiranê wê ev sefera ku wê bi hêzên kurd wê bê kirin wê, heta deverên weke ên rojhilat ên ber ava urmîyê wê herê. Di wê demê de wê idrisi bedlisi wê xwe weke sultanê wê demê wê di awayekê de wê bixwezê wê derxê li pêş.

Di aslê xwe de wê idrisi bedlisi wê di wê temenê de wê li ser wê temenê mantiqê têngîna peymana aşîtiyê a kamil adilê eyûb wê weke ku wê bihizirê û wê di wê temenê de di têngînek wekhev de wê were lê hizirkirin. Di destpêkê de wê hemû herêmên kurdistanê wê bi mirgehên xwe re wê, li ser wê temenê wê piştgirîya xwe ji idrisi bedlisi re wê ragihênê. Lê ev piştgirî wê zêde nedomê. Wê heta demên piştî şerê çardiranê ku wê yavuz selim wê li ser herêmên eyûbîyan wê sefer û hêrîşên xwe wê pêşbixê wê ev wê bidomê. Piştî wê êdî wê di awayekê de wê, ev wê, di nava kurdan de wê bê eke temenê infialê. Wê bi temenî wî wê, piştî wê pêvajoyek redkirin û li dijî raperînkirinê wê êdî wê kji destpêka osmanî û heta dawîya wê ku wê bê temenê wê ew wê di wê temenê de wê, weke destpêka wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, li herêmên kurdistanê ku wê di zikhev de wê şîî û ankû elewî û ji mezhebên din ên islamê wê bi hev re wê bijîn wê, di awayekê de wê piştî wê, nexweşî û pevçûn wê rûbidin. Ev wê di awayekê de wê weke ku wê piştî şerê çardiranê li dora amedê û dersimê wê di

awayekê de wê di wê demê de wê bibê û wê, di bin fermanarîya hacî yekta de ku wê hêzek wê bi ser wan de wê bê şandin û ev wê, li herêmê wê gelek xwûnê wê birijênin.

Idrisi bedlisi wê di wê demê de wê li herêmê wê bi awayekê wê herêmên çolemergê, sêrtê, bedlis, xizan, û heta deverên weke sasosnê wê di awayekê de wê di bin desthilatîyek ku ew li ser serê wê ya wê berhevîkê û wê di wê temenê de êw mirgehên herêmê wê di bin wê de wê berhev bikê. Tenê wê mirgeha botanê wê dervî wê bê ku ew tenê bi serê xwe wê weke dewletê bê.

Di awayekê de wê ev pêvajo wê di wê rengê de wê di renekê de wê pêvajoyên piştê ên ne razîbûn û aloziyên ku wê rûbidin wê bê ser ziman. Idrisi bedlisi wê peymanê ku wî bi mirgehên kurdan daya herêkirin ku wî çêkirîya wê piştî seferên kanuni suleyman wê, êdî wê ev jî wê bi temenî wê bi gotinî jî wê ji holê rabê. Di wê demê de wê mirgeha botanê wê weke mirgeha mazintirin ku ew xwe li hemberî wê digirê û wê di wê demê de wê seferên kanuni wê di wê demê de wê bi fermana wî bi zêdeyî wê li wê herêmê ku wê hinek herêmên din ên başûr jî wê hilde li nava xwe wê li wan wê bibê û wê pêşkeve. Ev wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Hêzên kurd wê di wê demê de wê, dîsa wê di awayekê de wê nexwezî ku ew ti hêzên din werina nava wan û bên dîtî. Ew wê bi xwe bi xwe wê di awayekê de wê bijîn. Di her demê de wê piştî wê, di awayekê de wê dema ku wê mudahale li jîyane wan dihat kirin wê di wê temenê de wê, serî hildan.

Demên piştî şerê çardiranê û heta demên piştê ên dawî yên osmaniyan

Di demên piştî demên osmanî re wê, li kurdistanê wê bo kurdan wê demek nû wê destpê bikê. Bi teybetî encamên şerê çardiranê û piştê şerên bi desthilatîyên eyûbîyan ku wê di dema yavuz selim û kanuni wê bikê wê di aslê xwe de wê, bi temenî wê destpêka demek din bê. Di demên ku wê werin de wê, kurd wê, bi tememî wê têkiliyên xwe wê li nava xwe wê bigirin.

Di çerçoveya jîyane wan ya aborî de jî wê dema ku mirov wê bahsa wê bide dîyarkirin. Wê bi tememî wê bi çandiniyê û sawalgeriyê ve wê mijul bin û wê, di nava xwe de wê bê ku ew li dever vekirî bin wê di rewşekê de wê bijîn. Lê di nava têkiliyên xwe yên faodal ên demê de wê di

awayekê de wê, jîyane xwe wê di awayekê de wê bixwezin ku ew ideme bikin.

Di demên piştî de wê, were dîtin ku wê li kurdistanê wê dem bi dem wê pêvajoyên şerê kurd û osmanîyan wê bibin. Di wê temenê de wê, li herêmê sedsale 18' min de wê were dîtin ku wê, bi zêdeyî wê şer wê bibin. Weke ku wê di nava mamik û ji devê dengbêjên kurdan wê were ser ziman. Serborîya şêx mîrzeyê êzîdî li dora çolermgê ku wê desthilatiya wê, di temenekê raperînî de wê, serî hilde û wê dema ku wê osmanî wê herina bi ser de wê, hêza wî têrê ne û wê bixwezê ji çara rûs alikariyê bixwezê wê were ser ziman. Di wê rengê de wê weke ku wê di nava vegotinên dengbêjan de wê di derbarê mijarê de wê were ser ziman ku wê, çend kesên ku ew agahîyan bi wan re wê bi şênê wê ermenî bin.

Wekî din wê di dewama wê de wê piştî wê ne bi gelekî wê serhildana şêx ubeydullahê nehrî wê bibê. Serhildana şêx ûbeydullahê nehrî wê di awayekê de wê piştî rewşa bedirxaniyan û denezendina komare kurd a botanê wê bibê. Di wê demê de wê weke ku wê were li ser ziman wê li dora salên 1831 û wan de wê, bedirxanî wê bi tememî wê têkiliyên xwe wê ji osmanîyan wê bi birrin. Wê bi temenî wê li herêmê wê sazûmana xwe ya dewletî wê avabikin û wê di awayekê de wê, weke dewlet wê tevbigerihîn.

Ji rewşên ku ew di derbarê de ew dihê ragihandin wê mirov wê fahmdikê ku wê di wê demê de jî wê osmanî wê ne di wê hêzê û qûdretê de bê ku ew karibê hêzê bi şênê bi ser bedirxaniyan de. Di wê demê de wê ji nava bedirxaniyan wê bi rêyên xapandinê ên weke sultanê herêmê ew were naskirin wê gotin ji wî re wê werina bi navkirin yazdanşêr wê di wê demê de wê navê wî derkeve li pêş ku ew çawa wê, xwediyê hêzêk mazin bê û ew di wê demê de wê, di wê temenê de wê, osmanî wê têkiliyên xwe wê bi wî re wê çêbikin û wê di wê temenê de wê, bêtifaqiya ku ew dikina nava kurdan de wê bi wê re wê di awayekê de wê piştî wê bêdengkirina wî di berdêla hinek waadan de wê, piştî wê, bi alikariya hinek aşîrên çolemergî çûna wan a bi ser bedirxaniyan de wê karibin encamê bi dest bixin. Di wê demê de ku yazdan şer wê weke serfermandarê hemû hêzên komare botanê jî bê ku ew hêzên kerî tevgerê de wê ti hêzên osmanî wê nikariba li pêşîyê bi şekiniya. Lê wî rêya bêdengiyê û bêtevgeriyê bişart. Di wê temenê de wê, rewşên ku wê derkevin jî wê piştî wê ne xoş bin.

Di wê demê de wê nûçeyên ku wê ji aliya rojhilat û başûr jî wê werin wê mîr mihemedê rawandûzî wê li dora herêmên rawandûzê û hwd wê,

desthilatîya û serdestîya denezê û di temenekê raperînerî de wê di wê demê de wê, derkeve li pêş. Di wê demê de wê, bi salan wê osmanî wê li ber wî bixin ku ew wî bi şikênin. Lê wê, nikaribin wî bi şikênin. Di wê demê de wê ev wê, di awayekê de wê, demek dirêj wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Ev rewş wê heta nêzî demên draperîna şêx ubeydullahîyan wê bibê ku wan bi tûndî dixwest ku ew osmanî ji herêmê derxin. Ew hêza wan jî hebû. Biqasî ku wê di wê rewşê de jî wê were dîtin wê weke rewş û mijare yazdanşer wê rewşek were serê hêzên şêx ubeydullah jî. Di wê demê ji hinek agahiyên ku em ji nava civakê û vegotinên civatên herêmê fahmdikin wê osmanî bi çend êlên bi erk û xort ên di nava raperînê de na wê, têkiliyê dênin û wê di derdêla hinek waadan wê ew wê wan bêtevger bikin di demên şer de. Ev jî wê bi wan re wê di wê temenê de wê were dîtin. Wê di wê demê de wê êdî wê di awayekê de wê ew bêtevgerî wê hêzên wan ên ku ew bikevina tevgerê wê bikê qat û wê di awayekê de wê rewşa wan jî wê êdî wê di awayekê de wê weke ku wê were fahmkirin wê xira bikê.

Di wê temen de wê di wê demê de wê ji wê demê û pê de wê weke ku wê ji wan rewşan wê were fahmkirin wê li nava kurdan leyistin û di wê temenê de wê, ji serê aşîran wê di wê rengê de wê bi têkiliyên ku ew bi wan re didênin re wê bixwezin ku ew encamê di wê temenê de ew bidest bixin. Di wê çerçoveyê de tafisandina raperînen kurdistanîyan wê di wê temenê û çerçoveyê de wê were dîtin ku wê hemû wê bi wê rengê wê bi qatkirina ji nava aşîra û hwd re wê di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê were dîtin.

Di dewama wê de wê, di demên piştê jî wê, wellhasil wê dema mirov wê li wan binerê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê rewş ji wan wê ne cihêtir bê. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Li herêmên botanê wê piştî wê jî wê dem bi dem wê hêrişên bi komên leşkerên osmanî wê li herêmê wê bibê û wê komkuiyan wê pêkbênin. Di wê temenê de wê tengezerî û bêzariyên ku wê di nava jîyane wan de wê bê çêkirin wê êdî wê hertimî wê were ser ziman.

Di demên piştî şerê çardiranê de wê, were dîtin ku wê di wê demê de wê çawa wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din wê rewşa kurdistanê û hêz û civaketîya wê dikarê wê bi çend gotinan wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê heta wê demê jî wê di nava civakê de wê, di awayekê de wê serwerîya civakî wê, di awayekê de wê di nava xwe de wê bi awayekê wê karibê xwe bide domandin. Wê di

awayekê de wê li ser orf û adetên xwe re wê bijîn û wê kevneşopîyên xwe wê bidina domandin. Li ser wê re wê, ji aliyê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di rewşa piştê de jî wê, di wê temenê de wê, li herêmê osmanî wê were dîtin ku ew ne xwediyê ti hebûna leşkerî ku ew karibê di wê temenê de wê, çawa wê, herêmê wê kontrol bikê. Di demên piştî wê de wê weke ku wê ew wê were dîtin wê osmanî jî ew wê farq bikin û wê di wê temenê de wê bi aşîrîên kurdan de wê, çawa wê di dema abdulhemid de wê hêzên bi navê 'alayên hemidiya' ku wê avabikin wê hinekê wê bi wê armancê û temenê wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, di wê demê de ku kurdistanîyan tenê piçekê jî wan yekitîyek di nava xwe de çêbikira û ew bêtifaqîyên aşîrî û xiyaretên nava xwe dawî li lê bihaniyan wê bi rehetî wê li herêmê wê kariban serkevin. Ew temen û derfetên wan jî wê ji ya her demê wê zêdetirî jî wê weke ku wê biheta dîtin wê hebûba.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê li kurdistanê wê demek nû wê di wê demê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Lê di her demê de wê, rewşa kurdan a civakî ku wê xwe bigirê û wê li ser lingan bigirê jî wê di awayekê de wê li ser temenekê bi pêwîstîyên civakî wê yekitîyên ku wê çêbibin wê bi wan re jî wê ew wê bibê. Minaq wê di nava destana a memê alan û piştê di nava desta a dewrêşê ewdî de wê weke ku wê were ser ziman wê yekitîyên aşîrî ên bi konfederasyonî ku wê werina çêkîrin wê di awayekê de wê, temenê wê serwerîya wan a civakî wê ji aliyekê ve wê biafirênê. Di destana dewrêşê ewdî de wê mîr timur ku wê weke ku wê bi navê wî were ser ziman wê konfederasyonê wê li dora 36 aşîr û êlên herêmê wê di nava wê de wê cihgîrin wê çêbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê bibê xwediyê hêzek mazin. Ev rewş wê, di wê temenê de wê dem bi dem wê li herêmên kurdistanê jî wê weke kevneşopîyê jî wê di awayekê de wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Ev rewşên bi yekîti ku wê dibin wê di awayekê cûzzî de wê têrî wê bikin ku wê rewşa civakî wê heta demekê ku ew karibê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê rewşên civakî wê di awayekê de wê zêdetirî wê di awa û astek bilindtir de wê di wê demê de wê xwe di renekê de wê li herêmê wê bide dîyarkirin. Li herêmê dema azadîyan civakan wê di destpêka sedsale 17'în û pê de wê êdî wê li herêmên rojava û rojhilat wê di awayekê de wê bibê. Herêmên arab wê piştî wê demê wê dawiyê li serwerîyên osmaniyan wê werênin. Li herêmên din ên balkanan û hwd wê bi heman rengê wê dawiyê li wê werênin. Di wê demê de wê kurdistan wê di awayekê de wê weke

navendekê wê xwe di wê temenê de wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ev dem wê di wê temenê de wê, li her deverên kurdistanê jî wê raperîn wê bibin. Lê wê qat bi qat wê bibin. Di wê temenê de wê ev jî wê sedema wê bê ku wê zêde wê encamên mazin ên civakî wê bi xwe re wê newênê li holê.

Di aslê xwe de wê dema ku em di derbarê rewşa wê demê de wê li wê binerê wê di wê de wê, di nava ragihandin û pirtûkên demê de jî wê bahsa rewşa deesthilatîyên herêmê ên kurdistanê wê di awayekê de wê bikê. Ahmed Cemal ku wê li dora 1895'an wê bo dibistanan de xwandinê ku wê amede bikê wê, di xabate xwe de wê bahsa wilayatên kurdistanê wê bikê. Bahsa wilayete erzorûm û erzîngan, wilayayetên dersim bi sancaqên meletî dersimê, wilayata dîyarbekirê ku wê di nava sînore wê de wê bi mêrdîn û erganî hebê, wîlayate musilê bi şancaqên musil, şehrezor, silêmanê û herêmên rojava ku wê weke heta helebê û dora wê di nava wê de bê wê bahsa wan wê bikê. Wilayate bedlisê bi sancaqên bedlis, muş, sêrt û hwd ku re ku wê hebê.

Di wê demê de wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê di nava xwe de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê rengê wê şewayekê desthilatî ku ew bi wê re wê, bi xwe bi xwe re wê bijîn di rengekê de wê hebê. Di temenê wê de jî wê hêzên kurdan û di wê temenê de wê, xwe bi hevdu re kirina yekhezîyê wê di awayekê de wê di temenê wê de wê cih bigirê. Di aslê xwe de wê hem li rojava û hem jî wê di demên piştê wê, were dîtin ku ev rengê demografiya civakî a ku ew xwe dide dîyarkirin wê bi wê re wê were dîtin ku wê di awayekê de wê ji wê demê û pê de wê zêdetirî wê xabatên bi sazûman û aqadamikî û hwd wê êdî wê ji demê û pê de wê di wê temenê de wê werina kirin bin. Ev jî wê çavkaniya wan wê ew çerçoveya civakî ku wê di wê temenê de wê rengê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Ji nava xabatên li ser demê wê di wan de wê bi zêdeyî wê çerçoveya hebûna civakê û sînore kurdistanê wê di awayekê de wê di wan de wê were salixkirin. Di nivîsa Frederick Richard Maunsell di salên 1894an de ku wê bi navê 'kurdistan'ê wê biweşênê wê di wê de wê bahsa deverên kurdistanê ên weke Erzurum, Erzîngan, Dersim, Agîrî, Kirmanşan, Musil, amed û hwd wê bikê û wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê pênasekirinên wê wan bi kurdistanê wê bikê. Maunsell wê di xabatên xwe de wê ji kendava iranê heta erzorom û deverên din ên kurdistanê ên rojava wê li ser temenekê demografikî wê bahskirinên wê bikê.

Di wê demê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê li ser rewşa kurd û kurdistanê wê di wê demê de wê xabat wê zêdetirî wê li ser çavdêriyên kesên digerihi li herêmê wê bibê û wê di wê çerçoveyê de wê ragihandin û nivîsên wan ên li ser civakê û hwd wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtîn wê were dîtîn. Di wan xabatan de wê weke nûqteyna hevbeş wê di wê çerçoveyê de wê rewşa civakî bi demografîkî û hwd wê li ser çerçoveya têgîna kurdistanê û bi navkirinên re wê di awayekê de wê, were dîtîn. Ji wê demê wê, ji kesên ji deverên weke ingilistan, almanya, firansa, rûsya, italia û gelek kesên ji deverên din ku wê weke kesên di balyozan de kardikin û hwd wê di wê temenê de wê çavdêriyên wan ên ku ew dihênina ser ziman û di wan de wê bahsa wan wê di awayekê de wê bê kirin wê were dîtîn. Di çerçoveya xosletê van ragihandinan de wê ew wê were dîtîn ku wê di temenekê çavdêriyê de wê were dîtîn. Di demên piştî wê hin bi hin wê were dîtîn ku wê di dewama wê de wê xabatên aqadamîkî û hwd wê êdî wê, di awayekê de wê werina pêşxistin li ser kurd û kurdistanê.

Demên dawî ên piştî osmanî û piştî wan

Li kurdistanê wê dema ku em bahsa demên piştî eyûbîyan bikin wê di serî de wê, demên eyûbîyan wê çawa wê, di awayekê de wê bi derketina li holê a osmanî re wê dawî li wê were hanîn re wê, were dîtîn. Di wê rewşê de wê pêvajoyên hêrişên li herêmên kurdan wê di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê, karibê bahsa wê bikê.

Di awayekê de wê, piştî wê demê jî wê kurd wê di awayekê de wê hêza û ankû rewşa xwe ya bi hêz wê biparêzên. Di wê rengê de wê li ser wê temenê li ser temenekê civakî wê ew wê xwe bide dîyarkirin. Di rewşa kurdistanê de wê rewşa êl û aşîr wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Serokatiyên wan wê bibin. Wê mirgeh wê bibin. Di awayekê de wê di aslê xwe de wê mîrgeh wê di awayekê de bi hêrişên li herêmê ên osmanî re wê weke ku wê dawî li wan wê were hanîn. Di rewşên aşîrî de wê dema ku mirov wê li wê binerê wê dikarê wê bi wê re wê bibêjê ku ew jî wê li ser temenekê civakî wê xwediyê çerçoveyek faodalî bê.

Di dewama wê de wê mirgeh wê hinekî din wê têgînek pêşketî bê û wê di wê temenê de wê karibê ji wê pêşketitir wê bi renekê wê fahmbikê. Wê ji sazûmana êl û aşîriyê wirdetir wê xwediyê renekê heyînî ê sazûmanî ku wê karibê di reng û dîmenekê dewletî de wê bahsa wê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê, hebûnek dewletî jî wê di wê temenê de wê bê armanca hêrîşên osmanîyan.

Ji xwe li ser wê temenê wê di salên 1831 û wan de wê di awayekê de wê dema ku wê berdixanî wê komare botanê wê denezênin wê li ser temenekê bi wê rengê wê denezênin. Berr vê yekê wê di serî de wê bê armanç. Mirgehî wê hinekê jî wê di sazûmana xwe ya parastinê de wê weke ku wê xwediyê şêwayekê artişî ku wê weke dewlet wê xwediyê bê.

Di wê çerçoveyê de wê hemû rewşên ku wê temenê hêzê artişî a cihê wê bidina dîyarkirin wê di wê temenê de wê ji xwe re wê bikina armanç. Hêrîşên li kurdistanê ên ku wê di wê temenê de wê, bi awayekê rêxistinî wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên osmanî de wê, kurdistan wê weke bi sancaq û hwd re wê di awayekê de xwe bi rêvebibin. Ev jî wê di wê temenê de wê, weke kevneşopîyek ji dema eyûbîyan û berî wan a şadadî û merwanîyan bê. Dibê ku berî wan jî hebê. Lê di wan deman de wê bi zêdeyî wê ew wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna kurdistanê wê di wê temenê de wê derketina li pêş a aşîrî wê hinekî jî wê bi zêdeyî wê weke balonek were warimandin wê rewşa aşîran wê derkeve li pêş. Ev wê di serî de wê, bi aşîrên kurd ên demên osmaniyan wê wusa bê. Ber ku wê di wê temenê de wê bi têgînek mirgehî wê di rengekê de wê bijîn û wê xwe di rengekê de wê bi wê rewê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna aşîrîyê wê di wê çerçoveyê de wê di demên piştî osmanî ku wê hin bi hin wê bi rûxihê jî wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Lê wê vê carê wê weke astengiyekê li pêşîya pêşveçûnên civakê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Osmanî û piştî wê komare tirk a ku wê avabibê jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di rewşa aşîrî de wê girtinê wê ne hiştina gihiştina rewşek statûyî û di wê temenê de wê bi wê re wê bi wê têkiliyên ku wê bi serokê aşîran re wê dênin wê bêtifaqî wê çawa di nava civakê de wê were danîn wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Piştî ku osmanî rûxiya wê di serî de wê çareseya pêşî wê çawa wê kurdistanê di destê xwe de wê bigirê û wê weke qada afirandina netewekê ji bişavtinê li ser wê re wê piştre wê êdî wê li wê were lê

hizirkirin. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, hemû kesên ku wê weke winda kurdan wê karibin derkevina li pêş wê, werina qatilkirin. Di wê temenê de wê minaq wê, rêxistinên weke xûybûnê k uwê derkevin û wê li ser temenê pêşxistina têkoşîan maf û azadiyê a civake kurd wê xwediyê felsefeyekê bê wê, bi wê rengê wê werina bêbandûrkirin.

Wekî din di dewama wê de wê, di wê demên piştî komare tirk wê avabibê de wê gelek rewşên ku wê di wê temenê de wê karibin werina ser ziman wê bibin. Li ser temenekê civakê û kurdistanê wê serhildanên weke yên agirî û yên weke ya şêx seîd û hwd wê bibê. Berî wan li dersimê, goçgirî û hwd wê, raperînen civakî wê bibin û wê ji aliyê rayadarên osmanî ên weke nurettin paşa ve wê bi hovane wê bi xwûnê wê bi tafisênin.

Di demên komarê de wê, bo ku ew pêşîya serhildan û raperînin kurd wê bigirin wê têngîna 'dadgehên istiklalê' wê werina avakirin. Wê di wan de wê kesên xwand, bizane, pêşeng û hwd wê di wê temenê de wê werina darixandin û heta ku wê werina bi dervekirin. Yên kiu ew newina bi dervekirin jî wê temenekê hemûyî wê di zindanan de wê derbasbikin. Wê di wê temenê de wê ne hêlin ku ew bi saxî ji wan zindanan derkevin.

Di awayekê de wê, ev destpêka komarê a bi kurdan re bê. Komar ku wê navê wê were sr ziman wê weke bi felsefeya demokratik û civakî re wê were ser ziman wê, bi rûyekê din wê derkeve hemberî civakê kurd. Wê bi awayekê wê hemû rê û şêwayên hovane û dijmirovî wê li kû wê hebin û wê werina aqilê mirov wê li hemberî civake kurd wê werina bikarhanîn. Di wê temenê de wê hemû wê weke şewa û rêyên şerê bi civakê re bin. Wê weke yên şerkirina bi civakê re ku wê çawa wê bi wê re wê ew wê were tafisandin bin.

Di dewama wê de wê, weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê çawa wê netewekê ji bişavtinê wê ava bikê wê li ser wê bisekinê. Bo wê yekê wê li ser temenê bêstatû hiştina civake kurd de wê hemû maf û azadiya wê ji destê wê were girtin. Wê rêyên xwe hanîna ser ziman û ragihandinê wê hemû li pêşîuya wê were girtin. Wê, pergale dadê wê bê weke wada şerê bi civakê kurd û rêyên wê yên xwe yên ku ew bi bînen ser ziman re. Di wê temenê de wê, rêxistinên kurd ên ramyarî ku wê werina avakirin wê bi hêncetên ku wê li ser wê re wê çêbikin wê bi wê armancê wê werina girtin.

Di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê mijare civakê wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê derkeve li hemberî civake kurd. Wê weke ku wê were ser ziman wê di

sale 1923'an de wê were avakirin. Lê di heman salê de wê sazûmana şer a li hemberî civake kurd wê were pêşxistin. Wê dema ku wê, konferanse lozanê wê were li darxistin wê nûnerên ku wê bibin wê xwe weke yên nûnêrê kurd û tirk wê bi navbikin. Lê piştî ku konferans wê bi dawî bibê wê pêvajoya şerê bi kurdan re jî wê êdî wê dest pê bikê. Di wê temenê de w ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di serî de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Şerên komarê ên bi civake kurd re wê, weke xelekên dawî ên osmanî ku wê bi kurdan re wê bide meşandin bê. Di wê temenê de wê zihniyet û rewşên şerê dema osmanî wê weke xwe wê li hemberî civake kurd wê di rengê de wê werina domandin. Di wê temenê de wê, kurdistan wê di wê demê de wê li çar beşan wê were beşkirin û her beşa wê li ser wê dewletek ku ew wê kontrol bikê û wê karibê bi tememî ji dîrokê bibê bi rêyên bişavtinê, şer û hwd wê were avakirin. Ber vê yekê wê dema ku em em bahsa çar qatên kurdistanê ên bi qatkirina wê bikin wê demê divê ku em bahsa çar dewletên ku wê bo wê bi wê qatkirinê wê çawa wê li dora wê weke temenê dorpêçkirin û rengê konept û ramiyariya şerê bi civakê re wê were avakirin. Li ser wê temenê wê pêvajoyên şerên wê yên bi civakê re wê, di wê temenê de wê bibê. Wê politikayên wan her çar dewletên ku ew bi wê rengê hatina avakirin wê bi hevdû re di ahengekê de bin û wê ne di temenê hevdû vala derxistinê de bin. Wê weke ku wê di paxta ssdabadê ku wê di salên 1937'an de wê were li darxistin de wê were hanîn ser ziman ku wê, dema ku wê qatek û ankû beşek kurdistanê wê raparîn wê bibin wê aliyên din wê alikariyê nedinê û vajî wê bi hevdû re wê tevbigerihiin û ew wê bi tafisênin. Ev wê weke felsefeyekê wê piştî jî wê were pêkhanin. Di pêvajoyên şerê ên bi civakê re ku wê di demêmn piştî de wê werina pêşxistin de wê ev felsefe wê bi awayekê vekirî wê were dîtin ku wê li gorî wê were tevgerin û wê li gorî wê, di awayekê de wê gav avêtin wê were kirin.

Civakek ku wê zimanê wê were qadaxakirin, wê newê hiştin ku ew xwe perwerde bikê û heta ku ew waazên xwe û ankû dîyeneta xwe bi zimanê we bijî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê were kirin.

Zimanê kurdî wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di wê demê de wê li şûna ya demên berê xwe wê bikeve. Di demên berî wê de wê, minaq wê li dora demên eyûbîyan û piştî wê, heta demêmn sedsale 15'min de berhemên ku wê bi kurdî werina afirandin wê dema ku em li navaroka wan û zimanê wan binerê wê gelekî wê li pêşîya ya demên piştî xwe re ên hemdem jî bê.

Di wê temenê de wê ev rastî jî wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê rengê pêvajoyên şerên bi civakê re wê bi awayên sipî weke bi rêyên bi bişavtinê û hwd ku wê werina meşandin wê di wê temenê de wê awayên wê bi rengê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jê wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên piştî wê demê jî wê rewşên weke bi desthilatîyên kurdistanî wê biafirênin wê bibin. Di awayekê de wê rewşên weke yên li dora salên 1831ê komare kurd a botanê bê, dema şimkoyê şikakî û pêvajoya wê ya heta demên komare kurd a mihabadê a li rojhilat bê û ankû berî wê li başûrê kurdistanê rewşên weke keyeniya mahmûd berzencî mirov karibê bahsa wan bikê.

Lê ev rewşêmn desthilatî ên civakî wê di temenê wê mnatiqê ku me li jor hanî ser ziman de wê werina ji holê rakirin.

Di demên piştî wê de wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê piştî wê, di çerçoveya mejuya bakûrê kurdistanê de wê, rêxistinên ku wê weke bi armanca dana tekoşîna maf û azadiya civake kurd wê derkevin. Di wê temenê de wê têtîngên weke yên PKKê ku wê derkevin wê rastîya demek dîrok û têra xwe bi fêrûazmûn dîroka kurd û kurdistanê wê di wê temenê de wê biafirênê. Ev pêvajo wê bi serê xwe wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê weke pêvajoyek kku ew bi azmûnên xwe wê bi serê xwe wê pêwîst bê ku ew were fahmkirin û were hildan li dest bê.

Di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê demê wê li kurdistanê wê li her çar beşên wê demek demdirêj a tekoşîmna maf û azadiyê wê dest pê bikê. Rejimên herêmê ên weke tirkiya wê bi gotin 'terorê' re wê tohmetbarbikin, bi armanca ku ew wê çawa wê bê bandûr bikin wê ji piştgirîyê bêpar bihêlin û wê, bitafisênin. Di wê temenê de wê ev pêvajo wê weke pêvajoyek giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê pêvajoya wê demê a jîyane civake kurd wê, weke pêvajoyek şer ku wê mirov dikarê di rengê oparasyonên leşkerî ên li hemberî civakê ku wê werina meşandin û bi hezaran gûnd û warên civakî wê werina valakirin û wêrankirin wê di dîmenekê de wê, rengê hêrişên mogol û selçûqîyan ên di demên eyûbîyan de ku wê li kurdistanê wê bibin û wê piştî wê di demên osmaniyan de wê werina domandin wê di awayekê de wê di dîmenekê de wê renekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, dema ku em wê dema şer wê şîrove bikin wê di wê temen de wê, di wê rengê de wê karibê di renekê de wê

bi şibihênê demên eyûbîyan û piştî wan ên osmaniyan ku wê li kurdistanê wê werina kirin. Gelek ramyarîyên ku wê di dema uzun hasan, yavuz selim û kanuni de wê li hemberî civakê kurd wê bi şer û pêvajoyên şer wê werina pêşxistin weke bi xwe bi xwe re dana şerkirinê û hwd wê ev wê di wê temenê de wê di awayekê de wê were domandin. Ji nava kurdan komên paramiliter ên weke cerdewanan çêkirin û bi wan re dana şerkirin wê tenê dîmene ji wan dîmenê şerê ê qirêt ku wê dilê mirov wê bixalênê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev pêvajo wê bi awayekê wê bi pêvajoyên şerên rejimê ên li hemberî civakê re wê di demên hemdem de wê, were pêşxistin û domandin. Wê hemû rêyên dîplomasi û ramyariyê û hwd wê werina bikarhanîn ku ew bi wê çawa wê, pêvajoya şerê bi civake kurd re wê were domandin.

Ev şerê bi civake kurd re wê, carna wê şîroveyên ku wê li ser wê re wê werina kirin wê bi gotina 'piştî PKK derket û pê de wê dest pêkir' re wê were hanîn ser ziman. Lê di aslê xwe de wê ev gotin wê ne rast bin. Wê mejuya wê şerê wê heta demên eyûbîyan û piştî wan dema yavuz selim, û kanuni suleyman û hwd wê herê. Piştî wê ji xwe wê êdî wê bê navber wê were domandin. Wê dema ku mirov wê dîroka şerê bi civakê re wê nebînê û wê tenê wê bi wê rengê wê bi derketina wê rêxistinê re wê bêne ser ziman ku ew ne ji nezaniyekê bê wê bi nîyetek pîr zêde xirab bê.

Pêvajoyên şer ên di wê demê de wê, zêdetirê temenê civakê wê armanc bigirin. Wê çawa wê temenê civakê ê jîyanê wê tûnabikin wê bi wê rengê wê werina kirin. Wê dema ku wê li bakûrê kurdistanê wê bi hezaran gûndên jîyanê wê werina tûnakirin. Wê deverên cihê jîyanê niştecihî wê di bin avên bi hêncetên weke bendavan û hwd were hiştin û hwd wê, di wê temenê de wê karibê wê şîrovebikê. Di awayekê din de jê wê hemû makanismayên dewletî wê, di awayekê de wê bi civakê re wê li gorî pozisyona şerê rejimê ê bi civakê re wê werina bi sazûmankirin û bi pozisyon kirin. Li ser wê temenê de wê destûr û gûhartinên wê, kirina derbeyan û bi encamên wan derbaeyan pêvajoyên şerên li hemberê civakê û hwdwê weke aliyna ku mirov wê karibê di wê temen de şîrovebikê û werênê ser ziman bê. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Dîroka komare tirk wê weke ya osmanî wê li ser temenê şerê wê yê bi civake kurd re wê li herêmê wê were nivîsandin. Di wê çerçoveyê de wê

di wê rengê de wê ev ali wê weke aliyna ku em di çerçoveya dîroka kurdistanê û civake kurd de jî ku em kifşbikin û werênina ser ziman bin.

Di awayekê din de jî wê, dikarê wê, dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên şerên rejimê wê di roja me de wê hê jî wê di awayekê de wê bidomê û wê rejim û dewlet wê di awayekê de wê di israrkirina domandina wê şerê de wê xwediyê israr û pozisyonên xwe bin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezin ku wê pêvajoya hêrîşên li hemberî eyûbîyan wê bikin û wê piştî wê bi osmaniyan wê bidina doimandin wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezin wê bibina serî wê di wê temenê de wê tevbihgerihin.

Di aslê xwe de wê ev şer wê, di rengekê de wê weke şerekê ku wê mejuya wê di demên eyûbîyan de wê destpê bikê bê. Wê di wê temenê de wê dikarê wê bi destpêk û mejuya wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveye de wê ev şerê bi civake kurd re ku wê heta roja me wê were di wê çerçoveyê de wê mejuya wê di rengekê de wê kevn wê herê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku ev şer wê di roja me de wê dawî li wê were wê weke dawî li wê pêvajoya şerê ku wê destpêka wê di dema eyûbîyan de wê li herêmê wê bibê wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya şerên herêmê wê rast bê ku wê di wê temenê de wê kevn wê herê. Lê di wê temenê de wê di awayekê de wê, yên li kurdistanê wê di wê temenê de wê mejuyek wê ya teybet wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê, dikarê wê di awayekê de wê, werênê ser ziman bê.

Ev şerê ku ew di roja me de ew bi civakê re wê were meşandin wê weke şerê hezar salê wê di wê temenê de wê, bi çerçoveya wê ya li herêmê û encamên wê re ku em li wê dihizirin wê dikarin wê bi wê re wê fahmbikin ku wê xwediyê pêvajoyek şer a zêde kevn û demdirêj bê. Di wê temenê de wê ev pêvajoya şer wê, di roja me de wê, ku wê were ser ziman wê şerê wê demê ku ew bi eyûbîyan re wê hatî destpêkirin û osmaniyan ew daya domandin bi hêrîşên xwe yên li herêmê re jî bê. Di wê temenê de wê, ev şer wê, xwediyê mejiyekê bê.

•
Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2022